

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Disertační práce

2015

Mgr. Lenka Brunclíková

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Disertační práce

SOCIÁLNÍ ROZMĚR DOMOVNÍHO ODPADU

Mgr. Lenka Brunclíková

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra antropologie

Studijní program Historické vědy

Studijní obor Etnologie

Disertační práce

SOCIÁLNÍ ROZMĚR DOMOVNÍHO ODPADU

Mgr. Lenka Brunclíková

Školitel: Mgr. Daniel Sosna, Ph. D.
Západočeská univerzita v Plzni

Plzeň 2015

Tuto disertační práci jsem zpracovala samostatně a vyznačila jsem použité prameny tak, jak je to ve vědecké práci obvyklé.

V Plzni dne 25. března 2015

.....

Poděkování

Každá absolventská práce je výsledkem několikaletého směřování k vytčenému cíli. Tohoto cíle ale nelze dosáhnout bez interakce s druhými, kteří na nás mají jistý vliv. V průběhu mého doktorského studia jsem byla ovlivněna mnoha lidmi, někteří byli již dlouhou dobu mými přáteli, jiní se jimi postupně stávali, další zůstali kritiky zpozzdálí, nicméně ani jejich zásluha není o nic menší, protože mi ukázali směr, kterým se vydat či naopak jej ignorovat.

Na tomto místě bych chtěla poděkovat všem, kteří se svou kritikou, připomínkami, podporou a ochotou vyslechnut mně, stali součástí mé cesty k cíli. Jsem si naprosto jistá, že bez jejich opory by tato cesta nebyla uskutečnitelná. Na prvním místě bych ráda poděkovala Danovi Sosnovi za důvěru, kterou ve mně vkládal po celou dobu mého studia, trpělivé snášení mých chyb, inspirující přístup a neutuchající zájem podněcovat studenty k lepším výkonům a zároveň jim v tomto snažení pomoci. Děkuji mu také za podporu ve chvílích, kdy jsem se sama sebe ptala, jestli to všechno má smysl a stejně tak za to, že mě přiměl vyjet na stáž na University of Kent v Canterbury. Necelé dva měsíce trvající pobyt byl jedním z nejsilnějších zážitků, na který budu vždy s potěšením vzpomínat. Poznala jsem tak pravdivost Danova tvrzení, že teprve nějaký čas strávený za hranicemi domova dokáže člověku otevřít oči. Děkuji Davidu Henigovi, který mi pobyt v Canterbury pomohl zajistit a také mi značně ulehčil zejména počáteční dny v pro mě zcela cizím prostředí. Jsem vděčná, že mě seznámil se svými kolegy a ochotně se mnou konzultoval téma mé disertační práce. Za podnětné rady, zájem o mou práci a vřelé přijetí děkuji také Miguelovi Alexiadesovi a Joshovi Renovi.

Poděkování si zaslouží také kolegové z řad přednášejících a spolužáků na katedře antropologie ZČU. Děkuji Lacovi Touškovi za tip lokality pro můj výzkum a Tomášovi Hirtovi, že se zhostil role oponenta

tezí mé disertační práce. Za nárazové diskuse k mé disertační práci děkuji také Markovi Jakoubkovi a Terce Zíkové. Děkuji Ludřkovi Brožovi za konzultaci, která, byť se uskutečnila na poslední chvíli, přinesla řadu cenných rad a podnětů. Poděkování patří také Dagmar Magincové za občasnou radu k jazykové správnosti. Děkuji svým přátelům ze školy, zejména těm, kteří mi dovolili s nimi sdílet nejen zážitky ze svého výzkumu, ale i strasti, s nimiž jsem se setkávala. Ze všech bych ráda jmenovala především Romanu Suchou, Aničku Pankowskou a Nika Balaše.

Náročnost garbologické části výzkumu si vyžádala nezbytnou pomoc dalších lidí, a proto bych ráda poděkovala za účast při třídění odpadu Anně Beckové, Mirce Nováčkové, Viktorovi Rumpíkovi a Tomášovi Urbanovi. Jejich pomoc výrazně přispěla k časové úspoře výzkumu. Děkuji zároveň všem, kteří nám pomohli svážet odpad ze zkoumaných lokalit anebo zajistili prostor pro třídění odpadu, jmenovitě pak Josefu Hrdličkovi, Jiřímu Hruškovi, Petře Kaldové, Romanovi Klimešovi, Petrovi Strankmüllerovi a Pavlovi Zemanovi.

Garbologický výzkum si rovněž vyžádal finanční podporu. Děkuji za financování mé výzkumné činnosti ze strany Západočeské univerzity v Plzni (SGS-2012-061, SGS-2013-070; Mimořádné stipendium v rámci Vnitřního grantového řízení FF ZČU 2013; Talent ZČU 2014). Za podporu projektu výzkumu odpadu, který napsáním této disertační práce jistě nekončí, děkuji také MŠMT (projekt NOTES CZ 1.07/2.3.00/20.0135) a Grantové agentuře ČR (GAČR 14-03314S).

Celé mé studium by nebylo realizovatelné bez pomoci mých nejbližších. Obrovské díky patří Vítovi za neuvěřitelnou dávku trpělivosti, kterou se musel za celou dobu mého studia obrnit a také za snášenlivost mé náladovosti. Bez jeho neutuchající podpory si nedovedu své studium vůbec představit. Děkuji celé své rodině za psychickou podporu, důvěru a za to, že mě do studia nikdy netlačila. Vždy mi nechala svobodu ve

výběru mé vlastní budoucnosti a respektovala má rozhodnutí slovy „děláš to jen pro sebe, ne pro nás“. Díky patří zejména mamce za to, že mi neustále připomínala, že na světě jsou důležitější věci, než škola. Nemenší díky patří mým spolubojovnicím a nejlepším přítelkyním Lenče, Mišel a Verunce. Děkuji jim nejen za morální podporu a dodávání síly jít dál, ale zejména za to, že vždy stojí na mé straně, ač to může být někdy velmi náročné.

Zvláštní poděkování pak patří všem obyvatelům Vesnice, kteří se mnou ochotně sdíleli své příběhy. Děkuji jim za poutavá vyprávění i pohostinnost, se kterou mě vždy laskavě přivítali. Nakonec jim děkuji za důvěru, kterou mi projevíli, za možnost pořizování snímků jejich domácností i za jimi poskytnuté fotografie.

OBSAH

1	Úvod	1
1.1	Proč studovat odpad v sociálních vědách?	1
1.2	Cíl a struktura práce	10
2	Co je to odpad?	14
3	Postoj člověka k odpadu: historická perspektiva	29
3.1	Odpad v českém prostředí	49
4	Když se protiklady přitahují	55
5	Reflexivita výzkumu	65
5.1	Repatriovaná antropologie	65
5.2	Etika výzkumu	68
6	Metodologie	74
6.1	Základní výzkumné otázky	74
6.2	Průběh výzkumu	75
6.2.1	Pilotní výzkum	75
6.2.2	Vesnice	79
6.2.2.1	Vstup do terénu	80
6.2.2.2	Tvorba dat	85
7	Absence jako významotvorný prvek	94
7.1	Odkládání věcí v rovině budoucnosti a minulosti	96
7.2	Cirkulace věcí v rámci Vesnice	102
7.3	Anonymní darování jako projekce dobra	110
7.4	Oživení nehodnotného	116

8	Zelená ideologie	125
8.1	Motivace a praxe z aktérské perspektivy	126
8.2	Motivace a praxe z perspektivy profesionálů	141
9	Značkovost odpadu	154
10	Hodnota zdrojů	174
10.1	Ne-/plýtvání potravinami	175
10.2	Voda jako příčina produkce odpadu.....	183
11	Závěr	191
12	Literatura	194
13	Summary	213
14	Resümee	216
15	Přílohy	219

1 ÚVOD

1.1 Proč studovat odpad v sociálních vědách?

„Abyste porozuměli odpadu, musíte se ho dotknout, vnímat jej, třídit jej, cítit jej.“ (Rathje a Murphy 2001: 9)¹

Téma odpadu v posledních letech nabývá na atraktivnosti (Alexander a Reno 2012; De León 2012; O'Brien 2013; Reno 2009; Reno 2014; Strasser 1999 a další). Když jsem uvažovala nad důvodem přitažlivosti této materiální stopy, kterou lidé za sebou každý den zanechávají, dospěla jsem k názoru, že odpad je zkrátka dobrý k přemýšlení (*good to think*). Ačkoliv tato fráze může připomínat klišé, jsem si jista, že je to právě kontextuální a relační povaha odpadu, která v badatelích vzbuzuje zájem a ochotu se tohoto tématu doslova dotknout. Odpad je tak různými autory nahlížen například ze symbolické perspektivy (Douglas [1966] 2004), v dichotomiích čistoty a špíny, nemístného (*matter out of place*) či toho, co své místo nemá (*matter without place*) (Kennedy 2007). Odpad podléhající sociální kontrole se zároveň může stávat neviditelným, protože se nachází tam, kde je očekáván (Thompson 1979b), z čehož ale zároveň vyplývá znepokojení, které v nás vzbuzuje, pokud se stává viditelným, tedy v okamžiku, kdy narušuje zavedený řád. Podobně v nás odpad vyvolává znepokojení, uvažujeme-li o něm jako o vlastní nedokonalosti (Kennedy 2007). Produkce odpadu skutečně může být vnímána jako selhání v opětovném využívání nepřetržitě produkovaných věcí. Vedle materiální sféry lze o odpadu uvažovat i v rovině metaforické (Scanlan 2005). V tomto smyslu se odpad stává kategorií, skrze níž můžeme nahlížet další objekty a

¹ Veškeré přímé citace z děl jiných autorů jsou překládány do českého jazyka autorkou této disertační práce.

koncepty, se kterými se běžně setkáváme (např. peníze, jak bude vysvětleno dále). V neposlední řadě lze pak o odpadu uvažovat jako o produktu, který není výhradně lidský. Ve smyslu vylučování je možné odpad nacházet i u ostatních živých bytostí, jak ukazuje Joshua Reno (2014).

Odpad bývá v obecné rovině tím, co se snažíme přehlížet, čeho se snažíme nedotýkat a co v nás vzbuzuje spíše negativní pocity. Pro badatele je však odpad sférou, která se nachází „mezi“. Právě tato ambivalentní vlastnost odpadu může být důvodem, proč se tímto tématem zabývat. Odpad se zpravidla nachází na okraji, ať už v prostorovém významu, kdy jsou skládky umístovány nejčastěji na okraj měst a obcí nebo v případě nelegálního umístování odpadu, který je často házen do příkopů kolem silnic, na místa, která jsou na okraji viditelnosti. Zároveň je – navzdory veřejným debatám vztahujícím se zejména k odpadu tříděnému – odsouván na okraj v našich představách. Běžný odpad, vnímaný jako něco nečistého, je materiál, jehož se chceme zbavit, protože může potenciálně představovat zdravotní rizika a svým zápachem nás obtěžuje. Na jednu stranu se tak odpadu můžeme „štítit“, na druhou stranu se jej ale dotýkáme v případě, že se jedná o odpad určený k recyklaci (PET lahve a další recyklovatelný odpad, který po nashromáždění házíme do speciálních kontejnerů, bývá chápán jako čistější než potravinový odpad, který vynášíme v pytlích a vyhýbáme se přímému dotyku s ním). Ambivalentní povaha odpadu se projevuje i v jeho domnělé konečnosti. Odpad je liminální fází, v níž je věc transformována z jedné kategorie do druhé, etapou, kdy věc získává nové vlastnosti, je s ní zacházeno jiným způsobem, než když byla chápána jako ne-odpad, a nese tak v sobě potenciál změnit se v něco nového. Odpadem tak život věcí nemusí končit. Odpad je tedy arénou, kde se setkává celá řada témat a nových způsobů nahlížení, která mohou bořit stereotypní představy o jednoznačně negativních konotacích spojených s touto materiální složkou lidské existence.

V sociálních vědách bývá odpadu věnována pozornost především ze strany archeologie, která se skrze analýzu obsahu odpadních jam v různých historických údobích snaží získat povědomí o lidských aktivitách v dané lokalitě (např. Blondé 2002; Hupperetz 2010; Kuna a Němcová 2012). Na základě poznatků se pak archeologové snaží rekonstruovat vědění o minulých populacích, jaké dovednosti v konkrétní lokalitě převládaly, jaké řemeslné specializaci se tamní obyvatelé věnovali, jak byla tehdejší společnost strukturována či jaké bylo socioekonomické postavení domácností.

Ukazuje se však, že soustředění pozornosti na studium odpadu současných, tedy žijících, aktérů může přinést odpovědi na mnohé otázky, jak nasvědčuje dlouhá tradice podobných výzkumů v zahraničí (De León 2012; O'Brien 2013; Rathje 1974; Rathje a Murphy 2001; Reilly a Wallendorf 1987; Shanks, Platt a Rathje 2004; Wallendorf a Reilly 1983). Způsoby, jak lidé odpad vnímají a jak s ním zacházejí, co pro ně odpad představuje, jak jednotlivé složky odpadu klasifikují, jak reflektují vlastní produkci odpadu v návaznosti na konzumní zvyklosti a podobné otázky mohou být podnětem pro antropology, kteří chápou odpad jako materiální svět odrážející sociální život člověka (De León 2012; Reilly a Wallendorf 1987; Wallendorf a Reilly 1983). Navzdory této tradici je v českém prostředí výzkum odpadu současných aktérů ze strany sociálních věd spíše opomíjen. Pokud byl takový odpad zkoumán, poptávka vzešla především ze strany ekologů či ekonomů a výsledná data měla spíše kvantitativní charakter (Štěpánek a Jílková 1998; Polanecký 2003).

V zahraničí si již od sedmdesátých let 20. století odpadu všímají kromě archeologů i další sociální vědci, zejména antropologové, sociální geografové a sociologové. Postupně se tak profilují dva základní proudy badatelů, kteří věnují pozornost odpadu. Toto rozdělení je nutno chápat pouze jako jisté zjednodušení pro orientaci čtenáře, nikoliv rigidně.

První proud zastupují badatelé, kteří se snaží skrze odpad nahlížet na jednání, motivace a strategie aktérů – producentů odpadu. Odpad je tak prostředkem, jak lze lépe pochopit jejich každodenní praxe. Do této větve bychom mohli zařadit pravděpodobně nejznámější garbologický projekt, který se stal po metodologické stránce do určité míry inspirací mé práce, a to *Garbage Project* amerického archeologa Williama Rathje (Rathje 1974; Rathje a Murphy 2001; Shanks, Platt a Rathje 2004). Rathjeho tým se zaměřil na rozpoznání konzumních vzorců domácností v americkém městě Tucson v Arizoně, a to na základě analýzy odpadu, který získával se svolením obyvatel. Kromě toho následně prováděl dotazníkové šetření a snažil se identifikovat diskrepance mezi výpověďmi o jednání a jednáním samotným. Inspirací v mém výzkumu se stala rovněž databáze položek odpadu, kterou Rathje používal, přestože došlo k její modifikaci. Rathje se tematikou odpadu zabýval více než 30 let, během nichž se mimo jiné soustředil také na problematiku skládkování a efektivitu nejrůznějších způsobů nakládání s odpadem, včetně recyklace odpadu (Rathje a Murphy 2001: 174). Jakožto archeolog se nevyhnul ani exkavaci skládek, což přineslo v té době překvapivé informace o limitech přirozené biodegradace a funkčnosti tzv. sanitárních skládek (Rathje a Murphy 2001: 110-118). Rathje se stal pro další generace sociálních vědců inspirací.

V posledních letech vznikly další dva zásadní projekty, které se zabývají materiální stránkou odpadu, a to projekt *Undocumented Migration Project* (De León 2012) a *The Waste of the World Project* (Gregson et al. 2010; Crang et al. 2013). Zatímco první zmíněný projekt se zaměřil na analýzu odpadu zanechaného v prostoru mexicko-americké hranice s cílem odhalit migrační procesy a osudy migrantů, stejně jako ekonomické strategie malých obchodníků, které celkové uvažování o migraci ovlivňují, druhý projekt byl mezioborový a jeho cílem byla rekonceptualizace odpadu tak, jak jej vnímají aktéři v různých kulturách, stejně jako revize v uvažování o odpadu ze strany sociálních věd. Na

jeho realizaci se podíleli antropologové, archeologové, sociální geografové a sociologové z několika zemí světa, včetně Velké Británie, Bangladéše a Indie. Projekt se zaměřil na transnacionální pohyb odpadu, odhalení praktik, které obchodování s touto světově žádanou komoditou doprovázejí a vlivy, které tento druh obchodu může mít na lokální obyvatele přijímajících (většinou méně rozvinutých) zemí. Studie o transportu vraků lodí z vyspělých zemí do Bangladéše (Crang et al. 2013; Gregson et al. 2010), kde lidé lodě rozebírají a vyrábějí z jejich komponent například nábytek, je jen jednou z mnoha ukázek recyklace odpadu.

Rovněž sborník *Economies of Recycling: Global Transformations of Materials, Values and Social Relations* editovaný Catherine Alexander a Joshuem Reno (Alexander a Reno 2012) odráží téma recyklace odpadu v souvislosti s jeho mezinárodním pohybem. Nejenže se autoři snaží odhalit, co vše se může skrývat pod termínem recyklace, ale zároveň se zaměřují na vztahy a identity, které se v návaznosti na odvětví recyklace vytváří, stejně jako na pojetí hodnoty věcí v různých kontextech. Ukazují, že transport odpadu z bohatých do méně rozvinutých zemí nemá jen negativní stránku, ale pro tamní obyvatele znamená pracovní příležitosti, rozvoj lokálních ekonomik a dostatek stavebního materiálu.

Do druhého proudu pak spadají badatelé věnující se aktérům, kteří se vůči odpadu nějakým způsobem vymezují nebo se k němu vztahují například ve smyslu jejich obživy. Pozornost je věnována např. tzv. sběračům odpadu (*scavengers*). Ačkoliv vždy byli více či méně součástí každé společnosti, pohledy na lidi žijící na skládkách v nás dnes mohou vzbuzovat rozpaky. Sběrači odpadu jsou reprezentováni nejen tzv. *catadores* (Millar 2014) či *pepenadores* (Rathje a Murphy 2001), kteří žijí přímo na skládkách. Jejich obživou je třídění dovezeného odpadu a následný prodej vytríděného materiálu odběratelům, čímž zároveň pomáhají udržovat kapacitu skládky a v tomto smyslu jsou zde nepostradatelní. Podobné postavení mají i *zabaleen* (Ethelston 1994;

Haynes a El-Hakim 1979), křesťanští koptové sbírající v ulicích Káhiry odpad z domácností. Tento odpad rovněž dále třídí a prodávají jej jako surovinu zpracovatelským společnostem. Sběrači odpadu patří zpravidla k nejchudším vrstvám obyvatel.

Pozornost je věnována i pracovníkům, kteří se odpadem zabývají z hlediska náplně své práce. Joshua Reno (2009) se zaměřil na pracovníky skládky a jejich klasifikaci předmětů nalézajících se v odpadu. Ukazuje, jak jsou tyto předměty směřovány, jaká hodnota je jim připisována a jak se hledání těchto využitelných věcí zapisuje do tělesnosti pracovníků. Oproti tomu Robin Nagle (2013) věnovala pozornost popelářům, kteří svážejí odpad z New Yorku. Prostřednictvím zúčastněného pozorování sledovala jejich každodenní rytmus a mimo jiné identifikovala i speciální slovník, který popeláři užívají pro označení jednotlivých druhů odpadu a náplní práce.

Další studie se zaměřují také na tzv. *dumpster diving*, resp. freeganismus (Brunclíková 2011; Ferrell 2006; Kubatová 2014; Pixová 2009), při němž aktéři vybírají nejčastěji potraviny z kontejnerů umístěných za supermarkety. Jakožto aktivita s politicko-environmentálním podtextem, kterou se snaží aktér vzdorovat konzumní společnosti nebo jen vyjádřit svůj nesouhlas s plýtváním potravin, je praktikována často lidmi ekonomicky soběstačnými a není tedy zpravidla nutností k přežití. Opačným příkladem jsou bezdomovci, kterým je v posledních letech v českém prostředí věnována pozornost (Hejnal 2012; 2013; Toušek 2013; Vašát 2012). Studie se mimo jiné zabývají i strategiemi získávání obživy nebo materiálu ke zpeněžení, k nimž patří i vybírání popelnic a rozličné způsoby nakládání s odpadem.

Moje disertační práce zapadá primárně do první uvedené kategorie. Vycházím přitom nejen z publikací věnujících se odpadu, ale snažím se toto téma uchopit celistvě v návaznosti na problematiku hodnoty, která s tématem odpadu úzce souvisí. Žitá praxe aktérů je

manifestována právě materiálními artefakty, kterými se lidé obklopují a se kterými určitým způsobem interagují.

Odpad neodmyslitelně souvisí s konzumací, které je v sociálních vědách věnována značná pozornost (např. Douglas a Isherwood 2001; Edwards 2000; Galbraith 1967; Graeber 2011; Gregson a Crewe 2003; Hetherington 2004; Miller 1987; 1995a; 1995b; 2001; Miller et al. 1998; Miller a Woodward 2011; Pastine a Pastine 2002; Shove, Trentmann a Wilk 2009; Smith a Jehlička 2007; Veblen 1999; Warde a Martens 2000). Přitom až na výjimky (Rathje a Murphy 2001; Reilly a Wallendorf 1987; Wallendorf a Reill 1983) je produkce odpadu chápána odděleně od této sféry. Ve své disertační práci však nahlížím i způsoby, jakými se ve společnosti zachází s věcmi, v jaké fázi svého života jsou věci vnímány jako odpad a vyhazovány, jako jednu z etap konzumace. V tomto smyslu konzumaci chápu nejen jako způsob nabývání či spotřeby věcí, nýbrž i jako praktiky, jakými se jich zbavujeme. Hodnota věcí pak může být v rámci těchto praktik promítnuta v obou fázích konzumace, jak při nabývání, tak i při zbavování se.

Rozličné kanály, jejichž prostřednictvím se zbavujeme věcí, mohou hrát důležitou roli v tom, jak aktéři odpad vnímají, jakou hodnotu věcem dávají. Gregson a Crewe (2003) v obecné rovině hovoří o třech kategoriích zbavování se věcí, které zohledňují aktérské důvody: filantropie, kritika politické a ekonomické situace a finanční zisk. Do těchto kategorií patří i darování, kterému je v antropologii věnována značná pozornost (de L'Estoile 2014; Godelier 1999; Gregory 1982; Gregson a Crewe 2003; Laidlaw 2000; Robbins 2009; Simpson 2004; Testart 2013 a další). Darování může být chápáno jako způsob zbavení se věcí a zároveň strategie, která zabraňuje, aby se tyto věci staly odpadem. Stejně jak můžeme sledovat, jak darování v rámci zkoumaného společenství probíhá, kdo koho obdarovává, jaké zde vyvstávají vztahy a jaké věci jsou do darování zařazeny. Hodnota se přitom nemusí vázat na dar samotný, nýbrž na proces darování. Takové

jednání může v maussovském pojetí očekávat protidar, ale stejně tak dobře může být anonymní, což jeho hodnotu jen umocňuje.

Podobně mohou být nejrůznější opravárenské a renovační práce chápány jako strategie zabránění vzniku odpadu (Dant 2005). Přestože v současné době jsou opravárenské služby na ústupu, ukazuje se, že mnozí aktéři se snaží prodloužit život věcí, které jim dlouhou dobu slouží nebo k nimž mají určitý vztah. Hodnota opět nemusí spočívat v užitečnosti či nových vlastnostech dané věci, nýbrž v samotném procesu transformace nehodnotného v hodnotné. Kutilství je tak praktikováno právě proto, že aktérovi přináší potěšení z vlastní zručnosti a umožňuje mu využít množství součástek, které by jinak mohly skončit v odpadu (de Certeau 1984; Hawkins 2006; Lévi-Strauss [1966] 1996; Strasser 1999).

V souvislosti s navracením hodnoty věcem, které ztratily svůj původní účel nebo byly po určitou dobu nefunkční, se zároveň mění i to, jakými slovy tyto věci označujeme. V tomto smyslu slova sama mohou být zprostředkovatelem hodnoty (Evans-Pritchard 1940; Keane 1994; Saussure 1959). Síla rétoriky v procesu subjektivního hodnocení situací, objektů i jednání se dobře ukazuje na příkladu třídění odpadu. Na jedné straně jsou to aktéři, kteří – pokud věří, že má třídění smysl – jsou přesvědčeni o správnosti svého jednání a jeho prospěšnosti pro celou společnost. Na druhé straně profesionálové zabývající se odpadem používají specifickou rétoriku, která má potenciálně vliv na jednání producentů odpadu. Ačkoliv je na jednu stranu snadné se věcí zbavit jejich vyhozením do odpadu, zvláště jedná-li se o předměty jednorázové spotřeby, na druhou stranu se jeví používaná rétorika jako moment komplikující tuto jednoduchost. Aktéři jsou podněcováni, aby o odpadu, který produkují, uvažovali alespoň ve smyslu jeho možné recyklace. Do procesu vyhazování věcí se tak dostává uvažování nad klasifikací věcí, které jsou pro recyklaci vhodné a které nikoliv.

Produkce odpadu byla v minulosti hojně diskutována v souvislosti s pojetím tzv. jednorázové společnosti (*throwaway society*) (Packard 1960; Strasser 1999; Young 1991), která odkazuje k nadměrné spotřebě, a tím i rostoucímu množství odpadu. Podle Packarda (1960; 1980) nesou vinu za tento trend marketingové a reklamní společnosti, které v zákaznících vyvolávají falešné potřeby po novém zboží a nutí je spotřebovávat stále víc. Představa jednorázové společnosti, která sílila v šedesátých letech 20. století a čerpala zejména z odkazu poválečného hospodářského růstu (Edwards 2000; Lebow 1955), je spojována s agresivním konzumerismem a obrazem spotřebitele jako pasivního příjemce impulzů, které marketingové společnosti vysílají. Konzumace byla v té době chápána jako manifestace společenského statusu (Galbraith 1967; Veblen 1999).

V současnosti je toto pojetí již překonáno a důraz je kladen na samostatně se rozhodujícího spotřebitele, jehož cílem je uspokojení vlastních tužeb. Lipovetsky (2007) o tomto trendu hovoří jako o spotřebě „pro sebe“. Zároveň zpochybňuje absolutní vliv reklamy na spotřební chování a zdůrazňuje, že aktéři si z nepřeberného množství produktů a značek vybírají jen ty, které se shodují s jejich „světonázorem“ a zapadají do jejich představy sebe samých (Lipovetsky 2007; 2010). To potvrzuje řada současných studií zabývajících se tzv. značkovými kulturami a komunitami (Cova, Kozinets a Shankar 2007; Kozinets 2001; Muniz a O'Guinn 2001; Olsen 1995; Schouten a McAlexander 1995), tedy společenstvími, která se soustřeďují kolem zboží určité značky. Značkovost je přitom jednou ze sfér, v níž aktér aktivně demonstruje důležitost, kterou věcem připisuje. Ukazuje se, že zatímco některé zboží je aktéry preferováno právě z důvodu jeho značky, značkovost ostatních komodit může být v rovině každodennosti přehlížena a nevnímána (Chang Coupland 2005). Značkovost věcí vyhozených do odpadu se však nijak neztrácí. Právě v tom může spočívat výhoda výzkumů zaměřených

na odpad, protože dokáží postihnout i aktéry nereflektované roviny každodennosti a umožnit tak lepší pochopení aktérského jednání.

1.2 Cíl a struktura práce

Tato práce si klade za cíl nahlédnout do povahy lidské společnosti prostřednictvím materiálních stop, které za sebou aktéři zanechávají. Zaměřuji se přitom na téma hodnoty, která může být manifestována jak specifickým zacházením s věcmi, kterými se lidé obklopují, tak i jejich klasifikací a rozličnými způsoby, jakými se aktéři věcí zbavují. Hodnota je zde na jedné straně přítomna v pojetí Thompsonovy kategorizace věcí, která odpovídá celospolečenskému nastavení. Na druhé straně zohledňuji aktérskou perspektivu, a to zejména v návaznosti na hodnotu sentimentální, užitnou či estetickou. Pomocí kombinace dvou základních metod tvorby dat – etnografie a garbologie – se snažím objasnit, jak je hodnota utvářena a reflektována obyvateli malé vesnice v západních Čechách. Zároveň propojuji koncept hodnoty s tematikou recyklace odpadu, zacházení s dostupnými zdroji i preferencí vkusu ve snaze lépe pochopit interakci mezi aktéry a věcmi v rovině každodennosti.

Disertační práce je rozdělena do jedenácti kapitol. První tři kapitoly, jimž předchází úvod, jsou věnovány teorii. Poté následují kapitoly věnující se etické stránce výzkumu a metodologii. Zbývající čtyři kapitoly odrážejí výsledky výzkumu, na které navazuje závěr práce.

V první teoretické kapitole (kap. č. 2) se snažím odpovědět na otázku „co je to odpad?“. Zdánlivě banální dotaz se snažím uchopit nejdříve z etymologického hlediska a poukazuji na rozličné termíny, které mohou být pro českého čtenáře odborných zahraničních publikací, jež se věnují odpadu, matoucí. Uvádím rovněž rovinu legislativní, která se zásadním způsobem promítá do žité praxe profesionálů, odpadových hospodářů. Snažím se rovněž upozornit na nejasnost vymezení termínu

odpad v sociálních vědách. Prakticky každý autor, věnující se této problematice, definuje odpad jiným způsobem. Uvádím proto zejména ty badatele, kteří mě svými přístupy a definicemi v uvažování nad odpovědí na tuto základní otázku inspirovali. Kromě roviny symbolické se zabývám i vymezením termínu odpad z hlediska prostoru. Na konci této kapitoly se pokouším o vlastní definici odpadu tak, jak jej chápu a jak s ním ve své disertační práci zacházím.

Ve třetí kapitole se soustřeďuji na historický vývoj nakládání s odpadem, resp. vztahu člověka k odpadu. Protože v českém prostředí takový historicko-sociální vývoj odpadu doposud chybí, širší část je věnována obecnému pohledu na historii vztahu mezi člověkem a odpadem. Poté následuje kratší část věnující se odpadu v českém prostředí. Upozorňuji zde především na nedostatečné množství dat a nutnost obezřetnosti při vycházení ze statistik odpadu, které jsou poznamenány často se měnící metodikou vykazování dat a také rozdělením Československa na dva státní útvary. Při vycházení z těchto statistik je nutné těmto aspektům věnovat pozornost.

Následující kapitola se zaměřuje na problematiku hodnoty a její definici v sociálních vědách, která je – podobně jako v případě termínu odpad – velmi komplexní a složitá. Teorii hodnoty se snažím vztáhnout právě k tématu odpadu a zohledňuji přitom uchopení tohoto fenoménu různými badateli. Zároveň se snažím zdůraznit, že rozšířená dichotomie hodnota vs. odpad, tedy že odpad je nahlížen jako to, co nemá žádnou hodnotu, může být zavádějící. Svoji pracovní definici hodnoty opírám o tvrzení, že hodnota je relační záležitostí a v tomto smyslu i odpad má svou hodnotu.

Pátá kapitola se věnuje reflexi průběhu výzkumu a rovněž etické stránce výzkumu. Neustálé zohledňování etické roviny je při jakémkoliv výzkumu žádoucí, zvláště pak jedná-li se o etnograficko-garbologický výzkum, kde se může vynořit celá řada etických dilemat.

Metodologii je věnována šestá kapitola, v níž popisuji nejen dvě základní použité metody tvorby dat – etnografii a garbologii, ale zároveň se snažím popsat průběh výzkumu. Stejně tak se pokouším zohlednit výhody a nevýhody, které garbologický výzkum může s sebou nést. V kapitole uvádím také výzkumné otázky, průběh pilotního výzkumu, který byl realizován v městském prostředí, stejně jako důvody zaměření se na lokalitu vesnickou.

Sedmou kapitolou začíná část věnovaná výsledkům terénního výzkumu. V této kapitole se zaměřuji na důležitost absence některých věcí v odpadu a snažím se identifikovat důvody, proč některé věci nejsou do odpadu vyhazovány. Kapitola je rozdělena do čtyř podkapitol, které zohledňují čtyři základní strategie prevence produkce odpadu, které byly identifikovány v rámci vesnické lokality. Jedná se o uchovávání věcí v domácnostech, ačkoliv se jedná o věci nepoužívané, které mohou zabírat místo; dále darování; předávání nepoužívaných věcí na dobročinné účely; a konečně renovace, jako způsob transformace nefunkčních předmětů ve funkční.

Osmá kapitola je věnována hodnotě jednání, které může být podněcováno specifickou rétorikou v rámci tzv. zelené ideologie. Na jedné straně se snažím ukázat možnou účinnost zelené ideologie na samotné aktéry s ohledem na praxi třídění odpadu. Zároveň se snažím identifikovat motivace, které vedou aktéry k třídění odpadu, stejně jako faktory, které mohou hrát roli v odmítání odpad třídít. Na druhé straně poukazují na strategie, které využívá firma svázející ze zkoumané lokality odpad, aby podnítila občany k třídění odpadu. V kapitole jsou zohledněny také výsledky garbologické analýzy, které poukazují na rozličné klasifikace odpadu ze strany aktérů.

Značkovosti zboží, resp. odpadu je věnována devátá kapitola. Značkové zboží může být nazíráno jako hodnotnější, protože propůjčuje spotřebiteli žádoucí identitu. V návaznosti na výsledky garbologie uvádím

variabilitu konzumace a snažím se popsat důvody, které vedou k určité rezervovanosti v konzumních vzorcích aktérů. V této kapitole rovněž poukazuji na uvědomování si a preferování pouze některých značek, zatímco jiné zůstávají nereflektovány.

Poslední, desátá kapitola je věnována tématu plýtvání zdroji, a to na příkladu potravin a vody. V oblasti potravinového odpadu se snažím v návaznosti na výsledky garbologické analýzy zohlednit nejen reflexi problematiky plýtvání ze strany aktérů, nýbrž i identifikovat důvody, proč k plýtvání potravinami dochází. Podobně se soustřeďuji na téma vody, která je v obci distribuována zdarma. Snažím se poukázat, jak je tato voda vnímána aktéry, jakou hodnotu jí připisují a jak se jejich názory mohou projevat na množství plastového odpadu.

2 CO JE TO ODPAD?

„To je vidět, že nejste z branže, protože my bychom nikdy slovo ‚odpadky‘ neřekli. Pro nás je to odpad.“ (Václav, vedoucí pracovník firmy svážející odpad)

Zdánlivě banální otázka „co je to odpad?“ se při podrobném prozkoumání jeví jako velmi komplikovaný a nesnadno uchopitelný fenomén. Definice tohoto pojmu nezáleží pouze na pozici toho, kdo jej definuje, či disciplíně, z níž tento vychází. Ukazuje se, že shoda nepanuje ani mezi badateli v rámci stejné vědní disciplíny a antropologie je toho dobrým příkladem. Definice základních pojmů při antropologickém výzkumu je přitom klíčová v souvislosti s tím, jak o odpadu uvažujeme, jakým způsobem se vůči němu vymezujeme, jak s touto kategorií pracujeme.

Na rozdíl od jiných jazyků má čeština takřka univerzální termín „odpad“. V lidové mluvě často hovoříme o „odpadcích“, což je v podstatě jen zdvojnásobením původního „odpad“ a jak dokazuje citát uvedený v úvodu této kapitoly, profesionálové interagující s touto materiální stopou lidské existence se vůči její zdvojnásoběné formě jasně vymezují. Důvodem může být jak definice odpadu ukotvená v zákoně, kterému jsou tito profesionálové každý den podřízeni, tak i množství tohoto materiálu, který se k odpadovým hospodářům dostává po tunách každý den. Zdvojnásobení tohoto pojmu se naopak často užívá v domácnostech, kde se jedná o menší objem materiálu.

Slovo odpad je pravděpodobně odvozeno od slovesa „odpadat“ a může referovat k přirozenému cyklu, kdy „nepotřebné, neživé či nepoužívané“ je odhazováno podobně, jako když listí odpadá ze stromu. V každém případě jde o „zbavování se“ něčeho procesem odpadávání, a to buď části z celku, nebo celku samotného. Není proto náhodou, že při

produkcí odpadu hovoříme o „vhazování“ do kontejneru/odpadkového koše apod. Stejně jako „odpadávání“ i „vhazování“ zahrnuje prostorový aspekt, který je navíc vázán směrem k zemi, tedy tam, kde odpad vždy končil.

Navzdory chudému českému repertoáru pojmu odpad využívají jiné jazyky mnohem pestřejší paletu pojmů. To nám ale zároveň může působit potíže s pochopením, kdy a v jaké souvislosti se ten který konkrétní pojem užívá. Slovu odpad je velmi blízké německé slovo *Abfall*, tedy opět to, co odpadává (*ab-fallen*) (Köbler 1995: 1). Němčina má však i další, stejně hojně používaný, pojem *Müll* (Köbler 1995: 275) odvozený od staroněmeckého slova *mulli*, tedy to, co vzniká rozdrčením nebo dělením na menší části. *Müll* se v němčině používá především pro odpad vznikající v domácnostech. Slovo *Kehricht*, rovněž užívané ve spojitosti s odpadem, odpovídá českému výrazu smetí (Köbler 1995: 216). Podobně angličtina nabízí vícero pojmů pro to, co označujeme jako odpad. Mnohost jejích výrazů začíná být však hůře pochopitelná pro nerodilého mluvčího, jehož jazyk mezi toliko rozličnými výrazy, s mnohdy nejasně vymezenými hranicemi, nepracuje. Všeobecně užívaný pojem *waste* pochází z latinského *vastus* (Kennedy 2007: 5). Ve staré angličtině odkazuje k „půdě nebo přírodnímu prostředí, které byly nevhodné pro lidské osídlení“ (Scanlan 2005: 22). Středověká angličtina význam tohoto slova pozměnila na ekvivalent ke slovu divočina nebo poušť (Scanlan 2005: 22). Scanlan dále uvádí, že „pokud bychom zobecnili, můžeme říci, že jak předmoderní, tak i moderní užití termínu ‚waste‘ odkazuje obecně k nerovnováze“ (Scanlan 2005: 22; zvýraznění L. B.). Užívání *waste* v dnešním slova smyslu, tedy odpad, se datuje do 14. století (Weekley 1921: 1616). *Waste* je přitom velmi obecným pojmem, který vyjadřuje i sloveso plýtvat a odkazuje nejen na sféru odpadu (viz např. *do not waste your time*, tedy neplýtvej časem).

Kromě toho v angličtině nacházíme i další výrazy pro české slovo odpad, jako například *trash* (Weekley 1921: 1533) odkazující k věci malé

nebo nulové hodnoty, pravděpodobně pocházející od staroseverského *tros*, které označovalo spadané listí a větve, tedy to, co odpadlo. V první polovině 19. století začalo být slovo *trash* používáno v černošském slangu pro označení chudých bílých sluhů, tzv. *white trash*. V odborné literatuře se hojně užívá slova *garbage* (Weekley 1921: 623), jehož přesný původ není znám. Uvádí se ale, že se původně pravděpodobně vztahovalo ke zbytkům mrtvých zvířecích těl, která byla konzumována. Spekuluje se, že může jít o odvozeninu z francouzského výrazu *garbe/jarbe*, resp. proto-germánského slova *garba*, které lze přeložit jako „zmocnit se, dosáhnout“. Termín *garbologie*, tedy studium odpadu v sociálních vědách, je odvozen právě ze slova *garbage*.

Podobně není jasný původ slova *rubbish* (Weekley 1921: 1254). Pravděpodobně má vztah ke staroanglickému výrazu *rubouses*, avšak až v padesátých letech 20. století je doložen ve smyslu „znevážení, hanění, shazování“, tedy něčeho, co považujeme za bezcenné, zbytečné. Z francouzského *refus* (Weekley 1921: 1214) pochází jeho anglická verze *refuse* značící původně člověka, který byl vyřazen ze společnosti, vyvrhel, později jakoukoliv vyřazenou věc. Slovem *debris* (Weekley 1921: 420) se dnes běžně rozumí stavební odpad, především suť. Pochází ze zastaralého *debriser*, tedy rozdrtit, rozdrobit a označovalo obecně jakékoliv zbytky.

I přes částečnou znalost původu rozličných anglických výrazů pro slovo odpad je pro nás nesnadné pochopit, jaké rozdíly mezi těmito jednotlivými pojmy ve skutečnosti jsou. Tato nejednoznačnost vychází nejen z jazykové bariéry, ale i z nejasně definovaných hranic, které mají jednotlivé pojmy vymezit, a které jsou i rodilými mluvčími užívány vágně. Důkazem této nejednoznačnosti je nejen velmi častá absence jasného definování používaných pojmů, ale rovněž směsice těchto pojmů v rámci studií různých autorů. Například titul publikace Rathjeho a Murphyho, jimž je připisováno ukotvení *garbologie* jako společenskovědní disciplíny, resp. metody tvorby dat, není *garbage*, nýbrž *Rubbish!* (Rathje a Murphy

2001). Autoři sami přiznávají, že různých pojmů pro odpad používají synonymně, ačkoliv chápou, že zde jsou jisté rozdíly. V poznámce pod čarou (Rathje a Murphy 2001: 9) uvádějí, že *trash* je běžně vztahováno k (aspoň v teoretické rovině) „suchému“ odpadu jako jsou noviny, kartony, plechovky apod. Oproti tomu *garbage* odkazuje k odpadu „mokrému“, např. zbytky potravin. *Refuse* je obecnou kategorií, kam spadá jak mokrý, tak suchý odpad. Ještě obecnější kategorií je pak *rubbish*, která zahrnuje jak *refuse*, tak i stavební suť. Rathje a Murphy dále vysvětlují: „Nejčastěji budeme v této knize používat ‚garbage‘, abychom odkázali k celkovému odpadu pocházejícímu z lidského světa, neboť toto slovo je v běžné řeči používáno nejpřirozeněji.“ (Rathje a Murphy 2001: 9)

Také Susan Strasser se snaží vypořádat s tím, jakým způsobem s rozličnými pojmy bude zacházet. Uvádí, že „různá slova pro vyřazený nebo bezcenný materiál ... jsou často zaměňována“ (Strasser 1999: 29). Následující rozlišení, které učinil ve své práci *The Disposal of Municipal Refuse* H. de B. Parsons (1906), chápe *garbage* jako veškerý potravinový odpad, *rubbish* a *trash* jako ostatní smíšený odpad. Na rozdíl od angličtiny český jazyk nerozlišuje slova pro odpad na základě materiality či původu. Pomáhá si místo toho přídatnými jmény, která jsou pro pochopení kontextu v obecné rovině dostačující (např. plastový odpad, papírový odpad, komunální odpad atd.).

Nejednoznačnost pramenící z pestrosti či omezeného jazykového vybavení týkajícího se daného pojmu není ale jediným problémem, se kterým se můžeme setkat. I v případě, že budeme pracovat pouze s jedním pojmem, jako je tomu v případě češtiny, stále jsme nevyřešili otázku „co je to odpad?“.

V české legislativě je odpad chápán jako „každá movitá věc, které se osoba zbavuje nebo má úmysl nebo povinnost se jí zbavit a přísluší do některé ze skupin odpadů uvedených v příloze č. 1 k tomuto zákonu“ (Zákon č. 185/2001 Sb., § 3, odst. 1). Ve zmíněné příloze jsou odpady

rozděleny do 16 skupin, kam spadají např. materiály a látky znečištěné či kontaminované, nepoužitelné součásti, věci, které neodpovídají svým původním vlastnostem či žádoucí jakosti, zbytky pocházející z průmyslu a těžby nerostných surovin, ale i materiály a látky zakázané předchozími ustanoveními. Poslední kategorie Q 16 nazvaná „Jiné materiály, látky nebo výrobky, které nepatří do výše uvedených skupin“ umožňuje zařazení prakticky veškerého dalšího možného odpadu a ponechává tento možný odpad prakticky nespecifikovaný.

V sociálních vědách si však s definicí, kterou nám nabízí zákon, nevystačíme. Pestrost žitého světa nelze uchopit pouze legislativním rámcem té které země. Omezení se na legislativní definici by nám zásadně zamlžilo praxe a reflexe z aktéřské perspektivy, které jsou zvláště z hlediska antropologického žádoucí. Každodenní kontakt s materiálními pozůstatky lidské činnosti, které odpad představuje, do žitého světa aktérů vnáší nejen koncepty vymezení, ale i rozdílné strategie, kterými k odpadu přistupují. Není proto divu, že neexistuje žádná univerzální definice odpadu v rámci konkrétní vědní disciplíny. Různí badatelé, vycházejíce ze svých vlastních výzkumů, definují tento pojem svým vlastním způsobem.

V odborné literatuře je v souvislosti s odpadem často zmiňována rovina klasifikace (Hawkins 2006; Kennedy 2007; Moser 2002; Nielsen 2002; Thompson 1979a; Scanlan 2005). Téma klasifikace má přitom v antropologii dlouhou tradici (např. Astuti 2001; Berlin a Kay 1969; Bloch 1998; Durkheim a Mauss [1903] 2009; Lévi-Strauss [1966] 1996). Klasifikaci můžeme chápat jako proces uspořádávání věcí, lidí, událostí i jevů do odlišných skupin, přičemž tato odlišnost reflektuje žitou praxi, není postavena na vlastnostech těchto věcí, lidí, událostí či jevů, ale spíše na tom, jak je vnímáme jako příslušníci určité sociální skupiny v určitém čase. Klasifikace je tedy způsob, kterým si každý z nás uspořádává svět kolem sebe tak, aby se v něm dokázal orientovat, přičemž kulturní kategorie jsou arbitrární.

Émile Durkheim a Marcel Mauss ve své práci uvádějí, že „klasifikovat není jen formovat do skupin; znamená to také uspořádat tyto skupiny podle určitých vztahů. Představujeme si je jako souřadné nebo podřízené jedna druhé, říkáme, že některé (druhy) jsou zahrnuté do jiných (obecných), že první je podřadná druhé.“ ([1903] 2009: 4) Jinými slovy klasifikací nejen třídíme do skupin a v tomto smyslu má klasifikace charakter exkluze, ale zároveň mezi těmito skupinami vytváříme hierarchie. Na základě takové hierarchie pak dokážeme nahlížet některé jevy, věci, skutečnosti či lidi jako více či méně hodnotnější. Zároveň podle Durkheima a Mausse „společnost nebyla jednoduše modelem, který klasifikační myšlení následoval; bylo to jejich vlastní rozdělení, které sloužilo jako dělení pro klasifikační systém. Prvními logickými kategoriemi byly sociální kategorie; první třídy věcí byly třídami lidí, do nichž tyto věci byly integrovány.“ ([1903] 2009: 48)

Nedílnou součástí tohoto uspořádání je naše tendence stavět svět do binárních opozic (Astuti 2001; Douglas 1975; Lévi-Strauss [1966] 1996), přičemž nejsilněji zdůrazňovanou je opozice příroda vs. kultura.² „K věcem, které se dají změnit lidským zásahem a přetvořit podle určitých očekávání je třeba přistupovat jinak než k jiným věcem, jejichž změna je mimo lidské možnosti. Těm prvním říkáme *kultura*, těm druhým *příroda*.“ (Bauman a May 2004: 155; zvýrazněno v originále) Někdy je však dělicí linie tak nepatrná, že považujeme kulturní výtvoř za přirozené. „V tomto smyslu je kultura nejučinnější, když se přestrojí za přírodu.“ (Bauman a May 2004: 163) Jedním z takových příkladů je rozlišení typické mužské a ženské práce, které mohou být nahlíženy jako „přirozeně vyplývající z biologických dispozic“, přesto jsou však kulturně podmíněny (Ember a Ember 2004: 128-132). Mary Douglas na příkladu kmene Lele ukazuje, že „Lele mají jasný koncept řádu ve svém světě, který je založen na několika jednoduchých kategoriích. První je odlišení lidí od zvířat. Lidé

² Dichotomii příroda vs. kultura kritizuje např. Tim Ingold (2000).

jsou podřízeni výchově. Ve svém jednání následují konvence slušnosti a skrývají se, pokud se jedná o jejich přirozené funkce. Zvířata uspokojují své přirozené chutě nekontrolovaně.“ (1975: 29) Důvodem je to, že zvířata na rozdíl od lidí postrádají schopnost *buhonyi*, kterou lze chápat jako stud, ostýchavost a slušnost (Douglas 1975: 10). *Buhonyi* přitom není vrozenou vlastností, a proto se neočekává od malých dětí. Teprve v rámci socializace se dítě *buhonyi* učí.

Klasifikační systémy jsou v antropologických pracích nezdárcu spojeny s tématikou potravy. Přijímání potravy je biologickou nutností, avšak způsob, jakým potravu upravujeme a konzumujeme, je kulturní. Jedná se o akt, kterým se vůči přírodě vymezujeme. Podle Lele je člověk člověkem, protože využívá diskriminaci jídla, tedy odlišuje poživatelné od nepoživatelného na základě symbolických charakteristik, které jsou jídlu připisovány. Jídlo by tak podle Lele mělo být nikoliv syrové, nýbrž tepelně upravené, protože tím se člověk vymezuje vůči zvířatům, která pojídají potravu syrovou, a tedy i vůči kultuře. Zároveň ale nesmí mít jídlo kašovitou formu, protože by připomínalo *tebe* (exkrementy) (Douglas 1975: 14).

Douglas (1975: 15) ukazuje, že samo mužství a ženství u Lele je definováno (konstruováno) skrze jídlo prostřednictvím tabu pojídání určitých živočišných druhů. Ženy tak například nepojídají masožravá zvířata, protože ta jsou konzumována muži. Každé tabu je zároveň doprovázeno vírou v přenesení nežádoucích vlastností na své potomky. Pokud by tedy žena pozřela například dlouhonosou krysou, předpokládá se, že její dítě bude mít dlouhý nos a stane se tak ambivalentním (napůl člověk, napůl zvíře). Prostřednictvím jídla tak Lele definují sebe samé i své postavení v rámci společnosti. Skrze jídlo se vymezuje nadřazenost lidí nad zvířaty, ale rovněž mužů nad ženami a dospělých nad dětmi.

Jídlo je zároveň kategorie, v níž lze spatřovat hranici mezi čistým a špinavým (Douglas [1966] 2004). Douglas upozorňuje, že přítomnost špíny je nutno chápat jako kladný aspekt. Lele používají termín *hama*, kterým vyjadřují vše, co je shnilé, špinavé, zapáchající a kromě zkažené potravy do této kategorie patří i výkaly, tělesná špína, sražená krev (tedy to, co bychom mohli nazvat odpadem), určité druhy živočichů a některé druhy chování (např. pojídání psů a koček). Dokonce i v naší kultuře rozšířený zvyk pít kravské mléko a pojídat vejce je pro Lele odporný a nazýván *hama*. Douglas se přitom vyhýbá překládání tohoto slova jako „nečisté“, protože podle ní „nečisté je negací čistého, zatímco slovo *hama* u Lele je kladné“ (Douglas 1975: 12; zvýrazněno v originále) v tom smyslu, že inspiruje odpor. Pozitivní rozměr *hama* je tedy dán potenciálem svého významu směrem do budoucnosti. *Hama* je zároveň opět tím, co odlišuje lidský svět od zvířecího. Zvířata si *hama* neuvědomují (Douglas 1975: 12). Dichotomie čisté vs. špinavé má v životě Lele tak silné postavení, že se *hama* stává jednou z neúčinnějších nadávek (Douglas 1975: 13). Síla takové urážky je přitom jasným odrazem hodnot Lele a slouží jako inspirace pro děti, které si tímto způsobem osvojují nutnost vyhýbání se *hama*, resp. chápání postavení a účinku *hama* v kultuře Lele.

Antropologické práce věnující se problematice odpadu z valné části vycházejí právě ze zmíněné dichotomie čistého a špinavého, kterou v šedesátých letech 20. století představila Mary Douglas ([1966] 2004). Podle Douglas „špína vzdoruje řádu. Její eliminace není negativním počinem, nýbrž pozitivní snahou organizovat prostředí.“ ([1966] 2004: 2) Douglas si všímala interpretace špíny jako něčeho, co je nemístné ([1966] 2004: 44). Špínu přitom nevnímá jako bakteriální záležitost, ale v symbolické rovině, tedy jako narušení běžného řádu věcí. Špinavé je tak ve svém důsledku ambivalentní povahy, protože na jedné straně řád narušuje, na druhé straně jej potvrzuje. Bez špinavého není čisté, jako bez zla není dobro. Jinými slovy: „Kde je špína, tam je systém. Špína je

vedlejším produktem systematického uspořádání a klasifikace v tom smyslu, že uspořádání zahrnuje odmítnutí nevhodných prvků.“ (Douglas [1966] 2004: 44) Boty samy o sobě nemusíme považovat za špinavé, umístíme-li je ale na jídelní stůl, narušují řád, vyskytují se tam, kde je to nepřípustné, jsou nemístné a v tomto ohledu tedy nečisté. Z toho vyplývá, že právě nemístnost, nevhodnost, narušení řádu činí jevy a věci viditelné. Zviditelňují se tím, že překračují hranice.

Nejinak je tomu v případě umístění odpadu. Je-li umístěn tam, kde je akceptován, stává se do určité míry „neviditelným“. Odpad umístěný v odpadkovém koši, v popelnici, kontejneru či na skládce pro nás v jistém smyslu není ohrožující. Nepřekračuje hranice prostoru, který mu byl vymezen. Joshua Reno (2009: 37) uvádí, že „primárním důvodem skládek je učinit odpad neviditelným tak rychle, jak to je možné“. Vyskytuje-li se ale odpad tam, kde narušuje naše představy o řádu, ať už jsou to koryta řek, odpad vysypaný na ulici či umístěný v lese, nejenže jej zaznameneáme, všimneme si jej, ale zároveň pro nás představuje rušící prvek. Jinými slovy je nebezpečný, protože narušuje řád. Řád je zároveň potřeba neustále potvrzovat a znovunabývat. Toto potvrzování se děje prostřednictvím klasifikace. V oblasti odpadu si ji můžeme představit jako proces zbavování se věcí, tedy produkci odpadu, která zároveň souvisí s organizováním prostoru kolem sebe i uvnitř sebe. Jinými slovy zbavováním se „špíny“ aktivně utváříme řád prostředí, v němž žijeme.

Podle Douglas ztratí-li věci svůj původ a stane se z nich odpad, přestávají být nebezpečné. „Pokud chybí identita, není odpad nebezpečný.“ (Douglas [1966] 2004: 197-198) Ztráta nejednoznačnosti značí ztrátu potenciálu, který v sobě odpad může skrývat. V tomto smyslu Douglas přehlíží schopnost transformace odpadu v něco hodnotného. Odpad nemusí být konečným a neměnným stádiem života věcí, které ztratily svou identitu. Joshua Reno (2009) ve své práci upozorňuje na tento dynamický potenciál odpadu, který přichází do interakce s lidmi pracujícími na skládce a ovlivňuje jejich jednání.

Podobně dynamicky nahlíží na kategorii odpad i Michael Thompson (1979a). Thompson věnuje pozornost fázi, kdy objekty spadají do kategorie odpad. Jisté však je, že odpad chápe jako kategorii, tedy nikoliv jako to, co bychom mohli lidově nazvat „odpadky“. Do jeho kategorie odpad patří vše, co je ve smyslu Douglas ([1966] 2004) „nemístné“,³ tedy vymyká se očekávanému a narušuje řád (Thompson 1979a: 91-92). Proto sem mohou spadat i takové objekty, jako jsou budovy, pokud jsou ponechány chátrání a neslouží svému původnímu účelu, ale například i osoby.⁴

Podle něj jsou objekty obecně zařaditelné do jedné ze dvou základních kategorií, které nazývá „přechodné“ a „trvalé“ (Thompson 1979a: 7). Do první kategorie tak mohou spadat například potraviny a další konzumní zboží, do druhé pak zejména umělecké předměty. Temporalitě věcí pak odpovídá hodnota, která u krátkodobých objektů klesá v průběhu času, u dlouhodobě trvajících naopak vzrůstá. Uvádí zároveň, že existují „objekty (nulové a neměnné hodnoty), které nespádají ani do jedné z těchto dvou kategorií a které vytvářejí třetí *skrytou* kategorii, odpad“ (Thompson 1979a: 9; zvýrazněno v originále). Pro Thompsona kategorie odpad „není subjektem kontrolního mechanismu (který se týká primárně zjevných částí systému, hodnotných a sociálně významných objektů) a jako taková je schopna zajistit cestu pro zdánlivě nemožný přechod objektu z kategorie přechodné do kategorie trvalé“ (Thompson 1979a: 9). Jinými slovy kategorie odpad se vymyká sociální kontrole. Pokud bychom to vztáhli na zacházení s věcmi, které podléhá společenské konvenci, resp. sociální kontrole, tak odhodím-li např. sáček do kontejneru k tomuto účelu určenému, jedním

³ Sám Thompson pojem „nemístné“ nepoužívá, místo toho uvádí pojem „viditelný“ (*visible*). To, co patří do kategorie odpad, tedy není na očekávaném místě, nezastává očekávanou roli, je viditelné (Thompson 1979a: 92).

⁴ Thompson jako příklad uvádí cikány (*Gypsies*), kteří jsou v britské společnosti nahlíženi jako „sociální odpad“, mají-li snahu usazovat se. Pokud se svými karavany pouze migrují, tedy jsou na svém místě, tam, kam patří, do kategorie odpad nespádají. Paradoxně, jejich místo je „nikde“. (Thompson 1979a: 93).

v rámci společenské konvence. Pokud jej ale pohodím v lese, narušuji tím řád, sáček se stává nemístným, resp. viditelným, protože se přesouvá mimo sociální kontrolu, tedy do Thompsonovy kategorie odpad, která je „skrytá“ (v Thompsonově pojetí *covert*, je skrytá sociální kontrole).

Hranice mezi tím, co lze podle Thompsona chápat jako odpad, a tím, co jako ne-odpad, je pohyblivá v návaznosti na sociální tlaky, které mohou polohu této hranice ovlivňovat a které propůjčují této hranici dynamiku. Jinými slovy, podobně jako říká Gille (2007), odpad je především sociální kategorií, na jejíž uchopení má vliv nejen temporalita, ale také sociální síly. Pružnost vymezených hranic ukazuje Thompson na příkladu tzv. „*hard-core rubbish*“ (Thompson 1979a: 10) v podobě produktů vyměšování. Do takových produktů spadají např. moč, exkrementy, menstruační krev, ale i odstřížené nehty nebo hleny. Podle Thompsona některé z těchto tělních produktů nebyly v minulosti vnímány jako odpad, ale jejich nahlížení se v průběhu času změnilo. Přesun z jedné kategorie do druhé v rámci Thompsonova schématu přitom není nikterak jednoduchý. Objekty přesouvající se z kategorie odpad musí překročit dvě hranice; první je transformace z bezcenného na hodnotné, druhou je přesun ze skrytého do zjevného pole působení, což lze chápat také jako posun z kategorie neznámé do kategorie důležité, resp. z kategorie, která uniká sociální kontrole, do kategorie, která jí podléhá.

Slabinu Thompsonovy teorie spatřuji v poněkud chaotickém pohrávání si s pojmy, které mohou evokovat nejasné vymezení. Navíc Thompson potlačuje roli aktéra, jako aktivního činitele při definování rozličných kategorií a odkazuje na jakousi univerzálně sdílenou sféru hodnot v rámci společnosti, v níž aktér žije.

Odpad lze chápat rovněž v rovině metafory, tedy nejen jako materiální entitu, která vzniká produkcí či spotřebou, ale rovněž v myslích aktérů jako připodobnění, které je zprostředkováno jazykem. V každém případě se jedná o indikaci zhoršené, absentující nebo minimální kvality

či hodnoty v tom smyslu, že označíme-li něco metaforou odpadu, přisuzujeme tomu negativní charakteristiku. Podle Johna Scanlana (2005: 15) „metaforický odpad je možné nacházet na nejméně pravděpodobných místech ... dokonce na místech, která jsou znakem určité hodnoty, jako je tomu v případě zlata či peněz“. Peníze jsou podobně jako odpad chápány coby ambivalentní entita, která může být hodnotná i bezcenná, může se stát vším i ničím. Tak jako odpad, jsou peníze v určitém smyslu odcizené, odosobněné, zároveň tato separace umožňuje jejich další rozvoj v něco, co přetrvává podle svých vlastních zákonitostí, dostává se všude díky absenci konkrétních vlastností. „Peníze se podobají odpadu ve smyslu neuspořádanosti, jejich existence mimo parametry lidského času ... a také proto, že podléhají neustálé transformaci.“ (Scanlan 2005: 16) Podle Scanlana se tak ve způsobech zacházení s kategorií odpad odráží fungování a organizace celé společnosti, která odpad (ať už v materiální či metaforické rovině) produkuje. Podobně Gillian Pye (2010) chápe odpad jako kulturní kategorii a uvádí, že do odpadu je promítnuta naše osobní a sociální zkušenost. Kulturní produkty typu umění, architektura, literatura, film, apod. ovlivňují naše vnímání a chápání odpadu a to zpětně ovlivňuje kulturní produkty.

V podobných dichotomiích jako Douglas uvažuje o odpadu Greg Kennedy (2007). Uvádí, že „odpad nás vyvádí z míry a otravuje nás, protože nás konfrontuje s naší vlastní nedokonalostí“ (Kennedy 2007: 4). Touto nedokonalostí má Kennedy na mysli naši neschopnost využívat dále to, do čeho jsme investovali. Jinými slovy produkci odpadu vnímá jako jistý druh „plýtvání hodnotou věcí“. Tím, co již žádnou hodnotu nemá, nemůže být plýtváno. Zároveň to, co považujeme za odpad, se vždy nachází na samých okrajích našich představ. Tato okrajovost se přitom může snadno promítnout do geografického prostoru v podobě skládek, které jsou umísťovány za města, avšak ne příliš daleko z důvodu snadné dostupnosti, tedy jsou umísťovány „na okraj“. Podle Kennedyho odpad podobně jako nečisté u Douglas „je to, co náš rozum již nedokáže dost

dobře chápat a kategorizovat v termínech našeho pragmatického setkávání se světem“ (Kennedy 2007: 7). Jinými slovy odpad, jakožto primárně nezamýšlený produkt lidské činnosti, která se snaží být založená na tvorbě hodnoty, hodnotného, nezapadá do „primordiálního světa našeho praktického zájmu“ (Kennedy 2007: 7). V tomto smyslu chápe Kennedy odpad nikoliv jako to, co je nemístné, nýbrž to, co místo postrádá (*matter without place*).

Prostorový aspekt je patrný i v pojetí Gaye Hawkinse (2006), jenž odpad definuje prostřednictvím symbolického a prostorového uspořádání. Podle něj „odpad je něco, s čím všichni musíme nakládat, kromě biologické nutnosti vylučujeme a zbavujeme se v zájmu uspořádání sebe samých, v zájmu udržování hranice mezi tím, co je s námi spojené, a tím, co s námi spojené není“ (Hawkins 2006: 24). Hawkins soustředil pozornost na způsoby, jakými se vůči odpadu vymezujeme a jaké nás k tomu vedou motivace. Přitom se snaží analyzovat politicko-environmentální diskurz hrající ve spolupráci mezi domácnostmi a odpadovými experty zásadní roli. Snaží se tak ukázat, jaký vliv měla nejrůznější environmentální hnutí na naše současné vnímání odpadu a způsoby, jakými s ním zacházíme.

Hawkinsovo prostorové pojetí je velmi blízké i pro Susan Strasser (1999) a Zsuzu Gille (2007). Podle Strasser to, co není vnímáno jako odpad, se nachází „uvnitř“ (našeho domu, našich představ o řádu apod.), to, co je chápáno jak odpad, patří „ven“ (Strasser 1999: 6). V jejím chápání se setkáváme s aktivním přístupem v klasifikaci věcí, které mohou být zařazovány do jedné či druhé kategorie, tedy „uvnitř“ a „ven“. Jinými slovy „odpad je utvářen skrze třídění“ (Strasser 1999: 5). Toto klasifikování odráží naše rozhodnutí, zda věci spotřebujeme, dále využijeme, uchováme si na později nebo se rozhodneme je vyhodit a tím překročit hranici toho, s čím se chceme setkávat. Protože se odpad v našem pojetí nachází za touto hranicí, jeho prostorové přemístění nám umožní jej nevnímat a nečinit nad ním již žádné rozhodování. Také Gille

poukazuje na snahu dostat odpad z našeho pohledu. Uvádí, že „reklasifikace objektů naznačuje umístění nejen do odlišné kategorie věcí, ale rovněž na fyzicky odlišné místo, které je dostatečně vzdálené od místa, kde tento objekt byl používán“ (Gille 2007: 21).

Gille se ve své práci pokouší nahlížet odpad skrze aktivity, které jej vytvářejí. Zároveň uvádí tři základní premisy, které v sobě odpad zahrnuje: odpad je liminální, hybridní a obsahuje konstituční prvek společnosti jako takové (Gille 2007: 19-20). Liminalita odpadu se pojí s představou nejednoznačnosti a odráží zároveň potenciál, který z této nejednoznačnosti vyplývá. Protože Gille (2007: 27) chápe odpad také jako hybridní entitu, která je zároveň sociální i materiální, promítají se do ní znalosti, ideologie, normy a hodnoty té které společnosti, stejně jako nesprávné pochopení žádoucí klasifikace odpadu, nedbalost spojená s neustálou hrozbou, kterou odpad potenciálně přináší atd. Sociální rovina pak podněcuje Gille zohlednit při definici odpadu i časové proměny, kterým je každá společnost vystavena a které odrážejí nejen typ produkovaného odpadu, ale i to, jakým způsobem k této entitě přistupujeme. Navrhuje proto termín „odpadový režim“ (*waste regime*). „Odpadové režimy se navzájem odlišují na základě produkce, reprezentace a politických zájmů.“ (Gille 2007: 34) Tyto jednotlivé režimy pak následně odrážejí sféry, na které se při studiu odpadu lze soustředit, jako jsou sociální vztahy, materiální povaha odpadu, klíčové dichotomie, které se do úvah o odpadu promítají, veřejný diskurz, tabu, nástroje politického vyjednávání a další.

Zcela odlišným způsobem nahlíží na odpad Joshua Reno (2014). Vymezuje se vůči antropocentrickému pojetí odpadu jako produktu výhradně lidské klasifikace a předkládá jej jako znak ve formě ikony a indexu. Jako odpad chápe veškeré tělesné produkty živočichů (tedy nejen člověka) a tuto materialitu nahlíží pomocí biosemiotiky, která bere v potaz znakovost v lidském i ne-lidském světě. Vedle sebe přitom staví odpad v podobě vylučování organismů a rovněž odpad produkovaný lidmi

v návaznosti na spotřebu. K tomu je ale zapotřebí, aby takový odpad byl jako odpad rozpoznán, tedy označen. V tomto případě se totiž, na rozdíl od přirozeného vylučování organismů, nejedná o biologickou nezbytnost, a to i navzdory tvrzení, že produkci odpadu nelze nikdy zastavit, stejně jako nelze zastavit kolo spotřeby.

Z výše uvedených snah o definici odpadu je již jasné, že odpověď na otázku „co je to odpad?“ není nikterak snadná, jak by se mohlo na první pohled jevit. Zároveň je ale vždy nutné si základní pojmy, se kterými výzkumník pracuje, jasně definovat, byť bez aspirace na univerzálnost takové definice. Protože se ve svém výzkumu zaměřuji primárně na odpad v podobě materiálních zbytků produkovaných aktéry, opírám svou definici nejen o tuto materialitu a aktérskou perspektivu, ale rovněž o rovinu klasifikace, která se může v závislosti na pozici aktéra v rámci společnosti lišit, a rovněž o prostorové vymezení, které představili Hawkins (2006) a Strasser (1999). Odpad proto chápu jako věc, s níž aktér, na základě klasifikace, ruší veškeré vztahy či spojení a vytváří tak hranici mezi tím, co užívá, je mu blízké, a věcmi, se kterými již nechce být spojen. Zároveň je pro tuto kategorii vymezeno místo mimo domácnost, resp. jeho umístění v domácnosti má velmi omezenou časovost, věc spadající do kategorie odpad je tedy prostorově oddělena od místa, do něž patřila v době, kdy byla využívána.

3 POSTOJ ČLOVĚKA K ODPADU: HISTORICKÁ PERSPEKTIVA⁵

„To, co lidé vlastnili – a vyhodili – může vypovídat mnohem více a pravdivěji o životech, které žili, než oni sami by mohli říci.“ (Rathje a Murphy 2001: 54)

Sledujeme-li soudobé diskuse o odpadu, podněcující spotřebitele k recyklaci, minimalizaci a efektivnímu využívání odpadu, můžeme snadno nabýt dojmu, že se tento fenomén týká posledních několika let či desetiletí. Odpad byl přitom tichým společníkem člověka od nepaměti. V průběhu dějin se však mění nejen povaha a množství odpadu, ale rovněž jeho vnímání, které ovlivňuje způsoby, jakými se s odpadem lidské společnosti vypořádávají. Z historického hlediska můžeme vidět tři zásadní mezníky ve vztahu mezi lidmi a odpadem. Prvním mezníkem je snižování mobility lovců-sběračů, ke kterému docházelo na různých místech planety v různou dobu, ale zesilovalo koncem pleistocénu. Druhým významným obdobím byl přelom 18. a 19. století, období industrializace, která dostala značných ekonomických, společenských i environmentálních změn. Za poslední zlomovou etapu můžeme označit rapidní vzestup konzumerismu, zejména v období po druhé světové válce.

Mobilní lovci-sběrači si mohli dovolit zanechat odpad tam, kde se právě nacházeli. Nicméně již v období před glaciálním maximem poslední doby ledové (20 000 př. n. l.) vykazovaly některé skupiny komplexních lovců-sběračů mladého paleolitu výraznou usedlost. Typickým příkladem jsou populace gravettienu, jejichž sídliště vykazují náznaky dlouhodobého pobytu na jednom místě doprovázené opakovanými návraty (Oliva 1988;

⁵ Tato kapitola je připravována k publikaci pod názvem Historie odpadu v metodické příručce „Odpad pohledem sociálních věd“.

Soffer 1989; Svoboda 1999: 169). K podobným fenoménům docházelo i v dalších oblastech na přelomu pleistocénu a holocénu, kde lovci-sběrači díky bohatému prostředí a dobře dostupným zdrojům snížili svou mobilitu a zvýšili afinitu ke konkrétnímu místu. Příklady bychom našli v japonské archeologické kultuře Jomon, skandinávské kultuře Ertebølle nebo předovýchodní kultuře Natufian (Bogucki 1999: 131-150; Rocek a Bar-Yosef 1998). Snížení mobility vedlo k dlouhodobějšímu pobytu na jednom místě a logicky také strukturaci prostoru. Strukturace aktivit v prostoru se projevila i kumulací nepotřebných zbytků na specifických místech, jako byly haldy organických zbytků (např. *shell middens*) nebo v různých depresích a jamách. I John Pichtel (2005) uvádí, že již v době před 8000 lety př. n. l. byla pro ukládání odpadu vymezena specifická místa nacházející se v dostatečné vzdálenosti od osídlení tak, aby tlející zbytky potravy, které lákaly nejrůznější divokou zvěř, neohrožovaly člověka. Podobně příslušníci mínojské archeologické kultury umísťovali odpad na specificky vybrané místo a pravidelně tento odpad pokrývali vrstvou zeminy, aby zabránili šíření nepříjemného zápachu. Tento jednoduchý a zároveň velmi účinný prvek bude znovuobjeven na počátku 20. století, jak si ukážeme dále.

Akumulace lidí na jednom místě znamenala také hromadění odpadu. S postupným nárůstem populace a výstavbou měst a městských států bylo zapotřebí změnit dosud praktikované modely žití a řešit problém, který soustředění tolika obyvatel na jednom místě vyvolávalo. Jak uvádí Rathje a Murphy s odvoláním na Jamese F. O'Connella, „tam, kde došlo k trvalému usídlení, musel být přemístěn spíše odpad než lidé, což znamenalo značnou modifikaci dosavadních vzorců jednání“ (Rathje a Murphy 2001: 33).

Starodávné civilizace se vypořádávaly se zvyšujícím se množstvím odpadu různě. Pro všechna tato společenství však platilo, že se musela začít odpadem zabývat. Už nestačilo odpad jen vyhodit tam, kde se člověk právě nacházel. A pokud se tak dělo, dříve nebo později byla

společnost s problematikou odpadu konfrontována v daleko větším měřítku než dosud. Platí přitom, že s problematikou odpadu se musela vyrovnávat především vzkvétající města. Venkovské prostředí bylo na dlouhou dobu ušetřeno těchto obtíží, protože zde žilo méně obyvatel, což samo o sobě znamenalo menší produkci odpadu, a navíc byl tehdejší odpad konzumován domácím zvířectvem, popřípadě kompostován.

Starověké civilizace prokázaly schopnost invence i v případě výstavby systémů kanalizace, jako tomu bylo například na Krétě, kde bylo značné množství odpadu odváděno z domácností pomocí kanálů vyrobených z kmenů stromů (Pichtel 2005:22). Později měli Kréťané jasně vymezená místa, kde byl odpad z ostrova ukládán do hlubokých jam. Oproti tomu obyvatelé Tróje původně odhazovali odpad kdekoliv, kde to bylo možné, ať už na podlahu domu či na ulici. Spoléhali se na to, že prakticky veškerý odpad, který v té době tvořily zbytky potravy a výkaly, mohl být zkonsumován všudypřítomnými prasaty. Otrokům a spodině bylo přitom dovoleno vybírat si z odpadu to, co mohli využít (Pichtel 2005:22). Snaha o řešení problematiky všude se povalujícího a tlejícího odpadu nastala vždy jen v případě, že se lidé v odpadu takřikajíc topili a ulice jím byly zaplaveny tak, že se nedalo projít. Postupně však i Řekové přijali zákony a nařízení, které měly zajistit čistotu ve městech. Například v Athénách byla zodpovědnost přenesena na domácnosti, jejichž povinností bylo nejen sbírat a odklízet odpad, ale zároveň udržovat čistý prostor před vlastním obydlím. Odpad byl přemísťován za městské hradby do vzdálenosti několika kilometrů. Zároveň byl v Athénách vydán vůbec první známý zákaz vyhazovat odpad na ulici (Melosi 2005: 4; Williams 2005: 1).

Domy obyvatel Mohenjo-dara v povodí Indu byly zase vybaveny systémem propustí a zároveň byl odpad z domácností pravidelně sbírán. Podobně inovativní systém využívali obyvatelé Harrapy v oblasti Pandžáb, kteří měli již tehdy k dispozici toalety s jednoduchým systémem kanalizace, která odváděla splašky pryč z domácností. Protože snaha

dostat odpad mimo obydlené oblasti byla v tomto období zcela zřetelná, není překvapením, že v Číně měli dokonce už v 2. století př. n. l. ustanovenu hlídku, která měla za úkol kontrolovat, zda jsou ulice měst čisté, a pokud tomu tak nebylo, měla k dispozici systém pokut (Melosi 2005). Čistota prostředí tak byla vymahatelná zákonem.

Způsob, jakým se v dané oblasti s odpadem zacházelo, neodráželo pouze utilitární potřeby obyvatel, ale rovněž sociální hierarchii. Tak tomu bylo například v Egyptě, kde urozenost či prostý původ jasně určovaly, jak se bude s odpadem nakládat (Melosi 2005: 3). Zatímco v místě výskytu chudých obyvatel byla problematika odpadu ignorována, v prostorech, kde se pohybovaly elity, urození či kněží, byl odpad pravidelně sbírán a odvážen. Dělo se tak především v noci, aby byl odpad pokud možno vždy mimo pohled urozených a nezneprjemňoval jim každodenní aktivity. Odpad sbírali výhradně chudí obyvatelé a otroci, přičemž úložištěm bylo velmi často koryto Nilu.

Důležitou roli při manipulaci s odpadem ale sehrálo také náboženství, jak dokládá Melosi (2005: 3). Na základě náboženských textů dbali obyvatelé Jeruzaléma zákonů o udržování čistoty, které zahrnovaly i to, že každý Žid musí odstraňovat svůj odpad a spálit jej mimo osídlené oblasti. Uvádí se, že nedaleko Jeruzaléma byl zřízen prostor pro hromadění odpadu na místě zvaném Šeol v údolí Gehenna, kde byl odpad nejen shromažďován, ale také pravidelně spalován. Toto místo se následně stalo synonymem pro peklo (Rathje a Murphy 2001: 33; Williams 2005: 2). Podle Talmudu pak měly být ulice každý den pečlivě čištěny (Williams 2005: 2).

Řím bývá spojován s představou propracovaných a důmyslných kanalizačních systémů, akvaduktů, veřejných lázní, ale co se nakládání s pevným odpadem týče, nepřevyšovali Římané v počátcích nijak své sousedy. Odpad odhazovali podobně jako příslušníci jiných civilizací nejprve na ulici nebo jej odváželi do řeky Tiber či na okraj města do

odpadních jam (Pichtel 2005: 22). Podle tamního práva byli za úklid odpadu zodpovědní majitelé domů. Bohatí občané proto zaměstnávali otroky, kteří jejich odpad sbírali a odváželi pryč, zatímco nezávislí sběrači odpadu si vybírali to, co bylo možné zpeněžit například jako hnojivo (Melosi 2005: 4). Už v roce 14 n. l. se stal Řím první civilizací, která vytvořila instituci pro organizovaný sběr a úklid odpadu z města, kterou tvořily týmy pracovníků s lopatami a vozem taženým koňskou silou (Pichtel 2005: 25). Nicméně v tak velkém městě, které navíc svými gladiátorskými zápasy přitahovalo další návštěvníky, byl dosavadní systém nakládání s odpadem nedostačující. Spekuluje se dokonce o tom, že i neschopnost vypořádat se s neustále narůstajícím množstvím odpadu a riziky, která z něj vyplývala, mohla přispět k pádu Říma (Pichtel 2005: 23).

Po pádu Říma v evropských středověkých městech došlo k poklesu schopnosti systematicky nakládat s odpadem a udržovat čistotu (Pichtel 2005: 23). Odpad byl opět vyhazován z oken či ponecháván na ulicích, které v počátcích nebyly vydlážděny, což jejich úklid značně ztěžovalo. S postupným nárůstem obyvatel ve městech se opět začalo uvažovat nad efektivním řešením problému narůstajícího množství odpadu. To souviselo také s vydlážděním ulic, které mělo zabránit šířícímu se zápachu z tlejících zbytků potravy, které se vsakovaly do půdy. Paříž byla vydlážděna již kolem roku 1184 (Melosi 2005: 5) a následovala další evropská města. Prvním vydlážděným městem v německém prostředí byl Augsburg, přičemž úklid odpadu ve městě měli zpravidla na starosti Židé nebo posluhovači veřejného popravčího. Postupně jednotlivá města přijímala zákony a vyhlášky o žádoucím nakládání s odpadem a pravidelném čištění ulic. Na konci 13. století měly anglické domácnosti povinnost udržovat pořádek před svými domy (Williams 2005: 2). Odpad byl shromažďován doma (nikoliv před domem jako doposud) a odevzdáván pravidelně obcházejícím čistěčům, kteří měli na starosti úklid ulic anglických měst. Avšak přes veškerou snahu očistit velká evropská

města od zdraví nebezpečného odpadu propukl v roce 1347 mor, který zdecimoval na 30 % populace (Pichtel 2005: 25). Po této zkušenosti anglický parlament v roce 1388 zakázal ukládání odpadu do veřejných zdrojů vody a struh (Melosi 2005: 5), nicméně ilegální ukládání odpadu do zdrojů vody pokračovalo i nadále (Pichtel 2005: 25). Podobně jako tomu bylo ve starověké Číně, i Londýn si platil informátory, kteří donášeli na nepořádné obyvatele.

Podle Pichtela (2005: 25-26) se problematika odpadu spíše zhoršovala a na začátku 16. století dochází ke krizi, kterou nedokázalo zmírnit ani úsilí anglických čističů ulic. Tato krize byla doprovázena dalším morem v roce 1665 (Pichtel 2005: 26) a situace se příliš nelepšila až do příchodu průmyslové revoluce. Podle Melosiho (2005: 6) lze na toto nepříznivé období nahlížet jako na etapu poskytující řadu podnětů pro lepší nastavení hygienických opatření, nicméně potíží spočívala v tom, že odpovědnost stále ležela na bedrech samotných domácností, což jakýkoliv pokus o centralizovaný systém ztěžovalo.

Období průmyslové revoluce se stalo druhým pomyslným mezníkem v historickém vývoji nakládání s odpadem. V této době se setkáváme s do té doby nevídaným nárůstem produkce a spotřeby. „Masová produkce a distribuce doslova generovala čím dál víc věcí a také čím dál víc odpadu.“ (Strasser 1999: 13) Průmyslová revoluce zároveň přivedla do měst obrovské množství lidí z venkovského prostředí. Všechny tyto faktory se projeví ve zvýšeném objemu vyprodukovaného odpadu a zároveň započala éra odpadu nového, průmyslového (Melosi. 2005: 6; Pichtel 2005: 26). Produkce a z ní plynoucí zisk zcela zastínila možná rizika plynoucí z nadměrného generování odpadu. O nic víc se nedbalo o životní standard dělníků přicházejících z venkova za obživou (Melosi 2005: 8). Pichtel (2005: 26) uvádí, že celá šestina obyvatel tehdejšího Manchesteru bydlela ve sklepích, kde byly podmínky pro bydlení zcela nevyhovující a o jednu toaletu se dělily i dvě stovky lidí.

Situace začínala být neúnosná, a tak na počátku 19. století došlo k vytvoření sítě městských služeb, které zahrnovaly jak hasiče a policisty dohlížející na pořádek, tak pracovníky starající se o zásobárny pitné vody a sběr odpadu (Melosi 2005: 9). Snaha o zlepšení celkové situace byla doprovázena i zájmem o veřejné zdraví ze strany tehdejších vědců. V roce 1842 byla publikována právníkem a zdravotníkem Edwinem Chadwickem zpráva *Report on the Sanitary Condition of the Labouring Population in Great Britain*, uvádějící, že na přenos nemocí může mít značný vliv kvalita a čistota okolního prostředí. Stalo se tak téměř 40 let před uveřejněním teorie o bakteriích přenášejících nemoci. Legislativa zároveň volala po vybavení domácností vhodnými nádobami pro shromažďování odpadu, a přesunula tak odpovědnost z jednotlivých domácností na instituci zajišťující žádoucí nakládání s odpadem (Chappells a Shove 1999). Zákon o veřejném zdraví z roku 1875 nařizoval odstraňování odpadu příslušnými pracovníky ve stanovenou dobu, tedy pravidelně (Pichtel 2005: 28). V následujícím období byla věnována pozornost systematickosti sběru odpadu ve všech větších městech. Mnoho odpadního materiálu, který byl v té době produkován domácnostmi, bylo možné recyklovat, jako například staré kameninové nádoby, papír, staré šatstvo, hadry, sklo, železo a mosaz. Zároveň mohly domácnosti značnou část odpadu spálit v kamnech. Později, když byl odpad rozpoznán jako možný zdroj energie, organizovala sama města sběr odpadu, který poté mířil do spalovny. První spalovna odpadu ve Velké Británii byla zprovozněna v sedmdesátých letech 19. století a do roku 1912 jich už fungovalo více než 300 (Williams 2005: 3). V českém prostředí byla první spalovna postavena v Brně v roce 1905 (Sako Brno 2014: 10). Spalovny vyřešily jak narůstající množství odpadu, tak i otravný zápach, který tlející zbytky produkovaly.

Nová řada opatření tak předznamenala „novou éru hygienických opatření“ (Melosi 2005: 9). Přestože samotná hygiena je vlastně kulturní konstrukt a to, co tehdy bylo považováno za přijatelné, by se nám dnes

zdálo pravděpodobně nevyhovující, podstatný zůstává fakt, že evropská společnost zaujala postoj usilující o vytvoření skutečně centralizovaného systému nakládání s odpadem a zajištění čistoty městského prostředí, čímž se stala inspirací pro města v Novém světě. To, co odlišovalo Nový svět od evropského prostředí v souvislosti se způsoby nakládání s odpadem, byl prostor (Melosi 2005: 10). Dostatek prostoru a přírodních zdrojů, zejména vodních, zmírnily problémy s odpadem. Amerika tak zpočátku neznala problémy, které zažívala přelidněná evropská města. Vývoj způsobů nakládání s odpadem téměř kopíroval evropské zvyklosti. Nejprve obyvatelé tehdejšího Nového Amsterodamu, později New Yorku, odhazovali odpad v ulicích. Rostoucí populace měst měla ale za následek podobné problémy, jakým čelila evropská města. Ulice byly zaplněny odpadky, vodní zdroje znečištěny a úmrtí spojených s nečistotou prostředí přibývalo. Až vyhláška z roku 1657 zakázala vyhazovat odpad na ulici a zároveň byla ustanovena odpovědnost jednotlivých domácností za čistotu před jejich domy (Melosi 2005: 12; Pichtel 2005: 28). Uvádí se, že Benjamin Franklin byl oficiálně prvním, kdo ustanovil hygienická opatření v každém koloniálním městě a k realizaci těchto opatření byli využíváni jak placení sluhové, tak otroci (Pichtel 2005: 28).

Podobně jako tomu bylo v Evropě, i v Novém světě lidé stále využívali odpad jako krmivo pro prasata, která byla často chována přímo v domech, kde žili (Strasser 1999: 30). Ve městech, kde chování prasat nebylo rozšířeno, odpad, který měl v té době ještě podobu zbytků potravy, zvířecích kostí, lidských výkalů či nečistot z ulice, sbíraly děti a prodávaly je farmářům jako hnojivo (Rogers 2005: 30; Strasser 1999: 30). Mnohé domácnosti se zároveň snažily znovu využívat zvířecí tuk na výrobu svíček a mýdla, ať už pro domácí potřebu či pro zisk z prodeje (Strasser 1999: 30). Tento obchodní záměr se postupně rozšířil natolik, že ještě před vypuknutím občanské války bylo v USA na 600 výroben mýdla (Strasser 1999: 31). Po občanské válce sice klesl počet podniků vyrábějících mýdlo a zůstaly zde především tři hlavní producenti, Colgate,

Procter & Gamble a Enoch Morgan's Sons, ale i tak se produkce více než zdvojnásobila (Strasser 1999: 31).

S rozšířením industrializace v Novém světě se podobně jako v Evropě brzy objevil problém v podobě nakládání nikoliv s domácím, nýbrž průmyslovým odpadem. Továrny byly navíc stavěny u vodních zdrojů, na kterých byla jejich činnost závislá, a nejsnazší cestou, jak se zbavit obrovského množství odpadu, bylo vypustit jej do těchto vod (Melosi 2005: 13). Výrobci značnou měrou přispěli ke znečišťování půd a k vytváření obrovských hald odpadu na místech, která dosud nebyla obsazena. Zpracovatelé masa ukládali odpad do otevřených odpadních jam, čímž napomáhali šíření nebezpečných nemocí (Melosi 2005: 13). Zároveň byl odpad umístován v blízkosti lokalit, kde žili nejchudší obyvatelé, pracující třída či etnické menšiny (Melosi 2005: 34). Také počet obyvatel ve městech celou situaci zhoršoval. „Eskalující koncentrace obyvatel v městských centrech měla hluboký dopad na každodenní život a problematiku odpadu.“ (Rogers 2005: 50) Znečištění a nesprávné nakládání s průmyslovým odpadem byly na konci 19. století rozpoznány jako environmentální problém, který je třeba řešit (Melosi 2005: 16).

Množství organického odpadu a výkalů v ulicích neustále vybízely k úvahám, které zazněly o několik let dříve v Evropě z úst Edwina Chadwicka, totiž že existuje spojitost mezi hnilým odpadem a přenositelnými nemocemi. Amerika se tímto postojem inspirovala a naplno přijala tuto miasmatickou teorii o špíně, která se stala ústředním dogmatem doby (Melosi 2005: 21). Podle této teorie jsou plyny uvolňující se z tlejících zbytků příčinou nakažlivých nemocí. Logickým řešením problému se tak mělo stát zajištění čistoty v ulicích i domácnostech. Toto uvažování ovlivnilo veškerý další vývoj v Novém světě.

Atmosféra vyvolaná miasmatickou teorií si zasluhovala, aby zodpovědnost za čistotu a efektivitu nakládání s odpadem přešla

z domácností na instituce (Melosi 2005: 26-28). Stále více byl na města kladen nárok nejen ohledně manipulace s odpadem, ale také čištěním ulic. Většina z těchto úkolů přitom padla na bedra úředníků oddělení veřejného zdraví (*Public Health Officers*). Na konci 19. století narůstal počet protestů ze strany občanů a občanských hnutí proti neadekvátnímu sběru odpadu a manipulaci s ním. Jedním z nejhlasitějších hnutí volajících po reformě hygienických opatření byla LHPA (*Ladies' Health Protective Association*) z New Yorku, kterou tvořilo 15 žen (Hoy 1995: 74-75). LHPA se snažila o zpřísnění hygienických pravidel pro jatka a ostatní zpracovatele masa, reformu čištění ulic a zdokonalení metod nakládání s odpadem. Vzhledem k tomu, že hnutí nemělo základnu sestávající z lékařů či vědců, jeho protesty byly spíše symbolické (Melosi 2005: 29). I tak ale dokázalo inspirovat další skupiny občanů ve snaze zajistit lepší a zdravější prostředí.

Ústřední postavou miasmatické teorie se stal farmář a později sanitární inženýr George E. Waring Jr. (Hoy 1995: 66-67; Melosi 2005: 42-46; Rogers 2005: 52-55). Je považován za jednoho z prvních a největších environmentálních reformátorů své doby, přestože jeho teorie nebyly podloženy žádnými lékařskými poznatky. Ještě jako farmář započal kariéru „vědeckého hospodáře“, což mu umožnilo ovlivňovat mnohá rozhodnutí týkající se environmentální sféry a zároveň tak získával kontakty s nejvlivnějšími politiky New Yorku. Také tyto kontakty mu pomohly k tomu, že se se svým kolegou Frederickem Law Olmstedem podílel na projektu Central Parku (Hoy 1995: 67). Tento projekt mu vynesl věhlas a Waring byl přizván jako hlavní projektant při budování města. Dostal na starost rekonstrukci kanalizačního systému, kterou nejen navrhl, ale podílel se i na její realizaci. Na základě svých zkušeností vydal v roce 1867 praktickou příručku o konstrukci efektivního kanalizačního systému *Draining for Profit and Draining for Health* (Melosi 2005: 46). Všimněme si, že to byl právě Waring, který se snažil všemožně šířit miasmatickou teorii a ve své práci hovořil o spojitosti mezi

kvalitou zdraví a okolního prostředí. Jako první ve Spojených státech postavil „oddělený systém“, někdy nazývaný také Waringův systém, který odváděl dešťovou vodu a surový kal odděleným potrubím (Melosi 2005: 46-47). Na základě své dlouholeté snahy o praktická řešení problematiky odpadu s poukazováním na zdravotní rizika, která neefektivní nakládání s odpadem představuje, byl v roce 1879 jmenován do zvláštní komise Národního výboru pro zdraví. Jeho pravomoci i vliv se tím ještě rozrostly.

Jeho úspěch začal přitahovat řadu kritiků, kteří se snažili prokázat, že oddělený systém kanalizace není vhodný a lepším řešením by bylo vrátit se k původnímu smíšenému modelu, vytvořenému sanitárním inženýrem Rudolphem Heringem (Melosi 2005: 47). Porovnáním obou systémů se dospělo k závěru, že oba dva modely jsou co do efektivity stejné, avšak kombinovaný systém je levnějším řešením. Přesto Waring dál obhajoval potřebu systémů oddělených, což se podepsalo na další kritice vinící ho z plýtvání veřejnými financemi. Waring se však nevzdával a dál propagoval své nápady směřující k odstranění nečistoty. Proto si také brzy vysloužil přezdívku „apoštol čistoty“ (Melosi 2005: 41). „Jeho služba zvláštního vládního agenta pověřeného sestavením sociálních statistik o městech pro desátý americký cenzus mu poskytla široký vhled do urbánní problematiky.“ (Melosi 2005: 48) Brzy se jeho věhlas rozšířil i do ostatních amerických měst, v nichž pomáhal s vytvořením efektivních kanalizačních systémů. Nakonec byl Waringovi nabídnut post komisaře pro pouliční čištění (Melosi 2005: 49). Tato pozice se pro něj stala velkou příležitostí realizovat veškeré své představy spojené s miasmatickou teorií. Se zlepšováním čistoty ulic a řešením problematiky odpadu se původní kritika jeho činnosti začala postupně obracet v uznání a chválu. Svoji miasmatickou teorii přitom bránil i proti stále narůstajícímu množství

sympatizantů bakteriální teorie, podle níž se nakažlivé choroby šíří prostřednictvím mikrobů.⁶

Waringova představa o efektivním úklidu ulic a městského prostředí vůbec korespondovala s reformou městských služeb a neustávající osvětou (Melosi 2005: 51-53). Pořádal setkání s obyvateli měst a debatoval s nimi nad důležitostí čistoty ve městech, která je zárukou pro udržení zdraví. Zároveň věřil, že lidská síla zmůže mnohem víc než stroje, které byly v době industrializace považovány za optimální řešení. Nahradil proto stroje používané pro čištění ulic metaři a dalšími sanitárními pracovníky. Nejenže tak dal mnoha lidem práci a zajistil jim pravidelný příjem, ale postaral se zároveň o to, aby tito lidé nezůstali neviditelní.⁷ Aby zabránil přehlížení těchto pracovníků ze strany veřejnosti a navrátil důležitost jejich pracovní pozici, oblékl všechny metaře a popeláře do bílých uniforem. Přes původní kritiku, že bílá barva je pro tento typ zaměstnání nevyhovující kvůli špíně, se kterou se pracovníci setkávají, si Waring stál za svým a argumentoval tím, že bílé uniformy si na ulici každý hned všimne a navíc lékaři a ostatní zdravotnické profese, které byly v té době váženými v rámci společnosti, také chodí v bílých pláštích. Proto mohly bílé uniformy posílit důležitost práce, kterou metaři a popeláři vykonávali. Pro jejich vzhled se začalo těmto pracovníkům brzy říkat „Bílá křídla“ (Melosi 2005: 54). Společnost nejprve pohlížela na celou reformu této profese a změnu image jejich představitelů s opatrností a někdy i výsměchem, avšak Waring dokázal těmto pracovníkům navrátit hrdost a později i přízeň a úctu společnosti (Melosi 2005: 54-55). Heather Rogers (2005: 53) uvádí, že „veřejnost milovala

⁶ Teorie o bakteriální příčině byla však dlouhou dobu přehlížena, protože lidé nevěřili, že něco tak malého jako bakterie, které nejsou viditelné pouhým okem, stojí za množstvím chorob, jež byly v mnoha případech i smrtelné. Miasmatická, někdy též antikontagionistická, teorie byla překonána až po Waringově smrti, přestože některé Waringovy pozdější spisy naznačují možnost přijetí bakteriálních příčin infekcí (Melosi 2005: 67).

⁷ O „neviditelnosti“ pracovníků hovoří ve své práci i Robin Nagle (2013), která si všímá faktu, že popeláři sbírající odpad z ulic současného New Yorku jsou vnímáni jako samozřejmost a zůstávají bez povšimnutí.

Bílá křídla; s jejich zdánlivě neustálou přítomností a jistým medicínsko-militárním vzhledem za sebou zanechávali bezpečnější a čistější ulice“. Kromě toho se Waring zaměřil i na vzdělávání dětí a zřídil *The Juvenile Street Cleaning League* (Melosi 2005: 62-63) sestavenou z mládeže, která měla za úkol zaznamenávat v ulicích města přestupky proti plánu učinit město čistým. Suellen Hoy (1995: 72-73) upozorňuje na fakt, že na konci 19. století byla práce ve veřejném prostoru stále ještě doménou mužů. To ale neznamená, že se na „úklidu ve společnosti“ podíleli pouze Waringovi muži. Jestliže to byli oni, kdo zajišťoval pořádek a čistotu ve veřejném prostoru, pak ženskou doménou byla domácnost, která stejně tak musela být udržována čistá. Ženy tak byly „zodpovědné za udržování čistého, zdravého a pohodlného domova“ (Hoy 1995: 72).

Waringovým nejambicióznějším projektem se stala separace odpadu, kterou chtěl řešit stále narůstající množství odpadu z amerických domácností (Melosi 2005: 57). Také věřil, že separace opadu ulehčí jeho sběr sanitárními pracovníky, Bílými křídly. Zároveň zde hrály velkou roli ekonomické důvody, protože Waring si uvědomoval, že tříděním odpadu, jeho prodejem a opětovným využitím může město získat nemalé finanční prostředky. Do třídícího procesu měly být zahrnuty jak domácnosti, tak podniky s tím, že k propagaci správného třídění využil policisty, kteří obcházeli domácnosti a každému vysvětlovali důležitost tohoto počínání. Třídění odpadu se stalo povinností, jejíž nedodržení bylo pokutováno (Melosi 2005: 58). Ačkoliv Waring nebyl zastáncem v té době již existujících spaloven odpadu, zajímalo ho nejen další možné využití některých složek odpadu, ale také snaha o redukci jeho produkce (Melosi 2005, 59). Spolupracoval proto se společnostmi, které prostřednictvím svých technologií usilovaly o opětovné využívání odpadu a zabývaly se například extrakcí tuku a dalších tekutin z odpadu a jejich následným využitím.

Zájem obyvatelstva o čistotu prostředí, čisté vodní zdroje a efektivní systém nakládání s odpadem byl doprovázen snahou inženýrů

přehodnocovat dosavadní způsoby sběru a ukládání odpadu, a zároveň najít sofistikované způsoby měření možného nebezpečí. Na počátku 20. století se setkáváme s prvními spolehlivými statistikami o zvyšující se produkci odpadu na území USA (Melosi 2005: 19). Za jednu z příčin neúspěšného boje se znečištěním ulic byl označen dosud přetrvávající koňský povoz, resp. koňské výkaly. Příchod elektrických povozů byl proto vítán jako všelék na tento problém (Melosi 2005, 20–21). Melosi (2005: 21) ale uvádí, že se zaváděním těchto povozů rozhodně koně z ulic nezmizeli. V nákladní dopravě se koně používali až do poloviny 20. století.

Stále více si sanitární inženýři uvědomovali důležitost shromažďování dat o produkci odpadu a efektivitě metod nakládání s odpadem (Melosi 2005: 79-81). Sběr těchto dat, jejich vyhodnocování a navrhování řešení se postupně staly nejdůležitější náplní jejich práce. Inspiraci přitom hledali opět v Evropě, která s těmito statistikami měla již své zkušenosti. V roce 1921 vydali Rudolph Hering a Samuel A. Greely (1921) významnou práci o odpadu, která tvrdila, že sběr veřejného odpadu je veřejně prospěšnou prací. Jednalo se v podstatě o první systematickou studii o problematice odpadu (Melosi 2005: 79-81).

Ačkoliv se v mnohém Amerika inspirovala Evropou, některé metody zacházení s odpadem se příliš neujaly. V Evropě se již v osmdesátých letech 19. století používaly spalovny odpadu k redukci množství odpadu, přestože se rozhodně nejednalo o nejčastější způsob nakládání s odpadem (Kennedy 2007: 91). Amerika, přes snahu implementovat podobné zařízení na svém území, nebyla na rozdíl od Evropanů pod tlakem nedostatku prostoru pro skládkování odpadu, takže ospravedlnit před veřejností finančně nákladné spalovací zařízení nebylo nikterak jednoduché (Melosi 2005: 158). Důvodem zavádění spaloven odpadu byla zejména vidina možného ekonomického profitu přeměnou páry v elektrickou energii, a tedy i zisk finančních prostředků (Melosi 2005: 165). Ani snahy o využití odpadu jako zdroje tepla a světla do amerických

domácností se nesetkaly s přízní veřejnosti, a to z důvodu dostupnosti levných zdrojů energie, jako dřeva, uhlí, petroleje a elektřiny (Melosi 2005: 167).

Počátek 20. století se nesl v duchu recyklace odpadu, zejména v období první světové války, kdy byl nedostatek materiálu. Pod heslem „neplývejte odpadem, šetřete jej“ (Strasser 1999: 156) se zároveň apelovalo na samotné domácnosti, aby nevyhazovaly již nepoužívané předměty denní potřeby, zejména oblečení, bavlnu, kůži, pryž, a raději je věnovaly příslušným institucím, např. Armádě spásy. Podobně byli lidé vyzýváni k šetrnému zacházení s potravinami. V poválečném období se pak američtí inženýři opět mohli inspirovat moderními praktikami skládkování, které ve Velké Británii začalo již ve dvacátých letech. Američané poté dovedli převzaté metody na vyšší úroveň a od třicátých let začali uložený odpad v skládkách zahrnovat vrstvou prachu, hlíny či zeminy (Melosi 2005: 182). Za nejstarší sanitární skládku využívající nové technologie je považována skládka *Fresno* v Kalifornii (Rogers 2005: 89). Tvůrcem nových technologií byl Jean Vincenz sloužící jako komisař pro veřejné záležitosti a městský inženýr (Melosi 2005: 183; Rogers 2005: 87-88). Věřil, že nestačí pouze odpad na vymezené místo, tedy skládku, uložit a přehrnout jej v lepším případě vrstvou popela. Navrhl proto, aby byl svezžený odpad rozprostřen a následně zahlouben a stlačen. Poté bylo nutné překrýt jej silnou vrstvou zeminy (Melosi 2005: 183). Bez těchto opatření nebylo možné považovat skládku za skutečně zdravotně nezávadnou, tedy sanitární, protože předchozí způsoby ukládání odpadu lákaly mnohá zvířata živící se zbytky potravy. Kennedy (2007: 101) uvádí, že oproti starým způsobům skládkování, kdy odpad na povrchu doutnal a někdy i hořel, nová metoda umožnila, aby odpad zůstal skryt. Právě v této době se začalo v souvislosti s novou technologií šířit o odpadu notoricky známé rčení „sejde z očí, sejde z mysli“ (Rogers 2005: 80). Obliba sanitární skládky závisela na společenském klimatu a také na teoriích, které v souvislosti s novými metodami nakládání s odpadem

vznikaly. Od třicátých let 20. století tak začal vzrůstat zájem o metodu spalování odpadu na úkor preference otevřených skládek, protože se věřilo, že skládky mohou ovlivňovat spodní vody (Melosi 2005: 185). O deset let později experti upozorňovali na možná zdravotní rizika plynoucí ze znečištění ovzduší, které měly na svědomí spalovny. Toto dilema i dnes vyvolává bouřlivé diskuse.

Za třetí pomyslný mezník bylo určeno období rapidního vzestupu konzumerismu, zejména po druhé světové válce. Právě v tomto období se ukázala nová metoda skládkování jako zásadní pro nový způsob života. Rogers (2005: 103) uvádí, že „to byla doba papírových talířů, polyesteru, fast foodů, jednorázových plen, večeří strávených u televizní obrazovky, nových ledniček, praček a rapidní změny v automobilovém průmyslu... Zlatá éra konzumace přišla a přinesla moderní odpad takový, jak jej známe: mdlý, toxický a všudypřítomný.“

Poválečné období bylo charakterizováno jedinečným hospodářským růstem, který měl vrátit Ameriku do doby před hospodářskou krizí. Ke zvýšení produktivity práce přispívaly i Taylorova a Fordova organizace výroby (Rogers 2005: 108-109), které se zaměřily na dělbu práce a pásovou výrobu. Vyšší produktivita práce zajistila lidem vyšší mzdy, což jim dovolilo více nakupovat. V té době také přichází americký ekonom Victor Lebow s návrhem, jak nadále zajistit poválečný růst, a představuje svou vizi povýšení konzumace na životní styl. Zároveň zdůrazňuje, že „potřebujeme, aby věci byly konzumovány, opotřebovány, vyhozeny, spáleny, nahrazeny a to vše zvyšujícím se tempem“ (Lebow 1955. 3). Aby tento model mohl fungovat, je třeba lidi donutit, aby si zboží stále kupovali. Pokud ale zboží nepotřebují, nekoupí si jej. Proto se setkáváme s tím, co je označováno jako „řízené zastarávání zboží“⁸

⁸ Myšlenka řízeného zastarávání nebyla v té době ničím novým. Již ve dvacátých letech 20. století marketingová konzultantka a zastánkyně myšlenky volného trhu Christine Frederick volala po „progresivním zastarávání“. Podle Frederick je plýtvání a marnotratnost nejen nevyhnutelná, ale také žádoucí (Rogers 2005. 112).

(Packard 1960; Rogers 2005: 113; Strasser 1999: 274-275), přičemž se jedná na jedné straně o „plánované zastarávání“, kdy je zboží „navrženo pro vyhození“. Věci se musí co nejdříve stát nepoužitelnými, abychom byli nuceni je vyhazovat a kupovat si nové. Původně se to týkalo např. papírových potřeb na jedno použití, ale tento model přetrval do dneška a setkáme se s ním prakticky u všeho zboží (např. u PC). Na druhé straně zde působí „vynucené zastarávání“, které nás nutí vyhodit i věci, které jsou stále funkční. Zde hraje zásadní roli reklama a značky, které nám říkají, co je právě v módě, co bychom si měli pořídit, abychom se nestali terčem posměchu. S tímto modelem již společnosti nestojí nic v cestě k hédonismu, utrácení a zábavě.

Pomineme-li ostatní negativní důsledky, které má takto nastavený životní standard pro jednotlivce (například zadluženost, sociální dopady, civilizační choroby), jeví se jako zásadní problém odpad, který je ve společnosti spotřeby produkován stále větší měrou. Není náhodou, že v této době je založena největší skládka komunálního odpadu v historii lidstva, *Fresh Kills* na Staten Islandu v New Yorku, která byla dokonce snadno viditelná i z vesmíru (Melosi 2005: 209). Navíc se v tomto období ve velkém začíná používat nový druh materiálu: plast (Freinkel 2011; Rogers 2005. 118-123). Přestože na výrobě nového materiálu, který by měl podobné vlastnosti jako kůže či pryž, ale byl zároveň odolnější, se pracovalo již od druhé poloviny 19. století pod taktovkou Johna Wesleye Hyatta (Freinkel 2011), teprve období po druhé světové válce přineslo používání tohoto tvárného (odtud název plast) materiálu v masovém měřítku. Původním záměrem hledání nového materiálu bylo nahrazení dosud používaných surovin, jako byly dřevo, slonovina, kov apod. Plast ale postupně začal měnit tvář moderního konzumerismu a díky levné pořizovací ceně zajistil i ekonomicky slabším domácnostem dostupnost velkého množství výrobků. Kromě zmíněné plastičnosti, tvárnosti byla propagována ještě jedna jeho výhoda, která však byla později nahlížena jako problém. Touto předností byla dlouhá životnost plastu a v podstatě

jeho nezničitelnost. Nepočítalo se však s tím, že plasty zahltní naše prostředí takovou rychlostí, a vyvstal tak problém, co s materiálem, který nepodléhá biodegradaci. Do té doby byla většina odpadu zpracovatelná nebo rozložitelná. Avšak v počátcích masivního využívání plastu jej ještě nebylo možné recyklovat.

Navzdory snaze domácností opětovně využívat maximum věcí (Strasser 1999: 211-215), také díky plasty a již zmíněné logice řízeného zastarávání zboží bylo poválečné období ve znamení jednorázové spotřeby. Kritické tohoto konceptu připisovali velkou vinu manipulačním technikám reklamních a marketingových firem, které využívaly toto příznivé období pro svůj agresivní útok na zákazníky (Edwards 2000; Packard 1960; 1980). Navíc se stále více rozšiřovala produkce obalového materiálu, kterým se stal také plast. Strasser (1999: 266-267) zdůrazňuje, že možnost zbavit se odpadu z domácnosti představovala jistý druh svobody a potěšení. „Logika jednorázového používání věcí se stala vlastností zboží, která rozhoduje o jeho prodeji, zvláště jednalo-li se o předměty vyrobené z papíru a později lehkého plastu.“ (Strasser 1999: 267) Do té doby využívané druhy odpadu produkovaného domácnostmi byly takřka ze dne na den považovány za bezcenné a nebyl důvod je opětovně používat. Nové zboží bylo snadno dostupné a levné, produkce odpadu nabrala dosud nevídaných rozměrů.

Jestliže se skládkování jako metoda zbavení se odpadu zdálo být v poválečných letech optimální, v šedesátých letech už tomu tak nebylo (Melosi 2005: 190). Enormní množství vyprodukovaného odpadu z domácností a podniků si žádalo nové prostory pro zřízení skládek. Tyto prostory jsou najednou nedostačující i v rozlehlých Spojených státech. Od šedesátých let se tak začínají ozývat hlasy žádající návrat k recyklaci odpadu, obnově zdrojů a opětovnému využívání věcí. Tyto hlasy zaznívají zejména z vymořivších se environmentálních hnutí, spíše než z úst politiků (Rogers 2005: 155-157; Strasser 1999: 283). Zároveň se začíná hovořit o krizi spojené s produkcí odpadu (Melosi 2005, 190).

Nicméně i tak je skládkování stále nejčastějším způsobem ukládání odpadu. Jednou z nejzásadnějších poválečných inovací v oblasti nakládání s odpadem je sestavení kompaktoru, který se postará o rozdrcení a stlačení i toho nejobjemnějšího druhu odpadu (Rogers 2005: 127). Také nádoby na ukládání odpadu, popelnice, dostávají jednotný standardizovaný vzhled a velikost (Chappells a Shove 1999). Plechové popelnice začaly být postupně nahrazovány plastovými, což souviselo i s plynofikací měst. Už nebylo zapotřebí sypat často horký popel z kamen do popelnice. Plastová popelnice nejenže byla lehčí, ale poskytovala i více prostoru pro odpad. Navíc nezpůsobovala při manipulaci takový hluk jako plechová, což byl původně jeden z hlavních důvodů uvažování o změně materiálu pro výrobu nádob na odpad (Chappells a Shove 1999). V sedmdesátých letech pak byly v německém prostředí poprvé vyrobeny plastové popelnice na kolečkách, což z perspektivy domácnosti umožňovalo zbavit se mnohem více odpadu a věcí dlouhodobě uchovávaných na půdách, v kůlnách a sklepích (odpad nemusel být donášen k popelnici, ale naopak).

S postupným přesunem obyvatel na periferie měst a do jejich nejbližšího okolí se musela změnit také vzdálenost, v níž byly budovány nové skládky. Zároveň se začínáme setkávat s tzv. environmentálním rasismem (Melosi 2005: 192), který byl praktikován a kritizován již na konci 19. století, ačkoliv své označení získal až o mnoho let později. Environmentální rasismus odkazuje jak k environmentální degradaci nízkopříjmových skupin obyvatelstva (resp. regionů), tak i k nerovnému zacházení s lidmi odlišné barvy pleti (Bullard 2002; Escobar 2008). Tento termín je spojován s Benjaminem Chavisem, představitelem *United Church of Christ's Commission on Racial Justice*, který v roce 1982 deklaroval, že „environmentální rasismus je rasovou diskriminací v rámci tvorby environmentální politiky a výkonu regulací a práva úmyslným vystavením barevných komunit toxickému odpadu, oficiálním sankcionováním obyvatel lokalit za přítomnost život ohrožujících jedů

a historií vyloučených barevných lidí z vedoucích pozic environmentálních hnutí“ (Cutter 1995: 112). Podle Roberta Bullarda (2002), sociologa a černošského aktivisty, západní společnosti, které jsou ekonomicky mnohem silnější než státy nezápadní, jsou zároveň těmi, kdo tyto státy poškozují svým způsobem života a všemi negativními důsledky, které s sebou jejich styl přináší. Zároveň upozorňuje, že v dnešním světě jsou všechny společnosti nahlíženy jako nerovné, navzdory mnohým deklamacím a úmluvám. Jako příklad představuje Bullard znečištění vody, kterému musejí čelit obyvatelé chudých států, protože si z nich bohaté rozvinuté země učinily svou kolonii,⁹ přesouvají do těchto zemí výrobu, při níž dochází ke znečištění zdrojů pitné vody, využívají jejich přírodní zdroje a neberou přitom ohled na místní obyvatelstvo. Takto Západ ukazuje nejen svou dominanci, ale přesunuje skutečné náklady – včetně negativních dopadů – na jiné, „slabší“ skupiny obyvatelstva. Environmentální rasismus je tak vnímán jako síla, která vykořisťuje obyvatele, zemi a přírodní prostředí, a to vše kvůli nerovnoměrnému rozložení mocenských sil s odkazem na „nižší hodnotu“ (resp. na představu o nižší hodnotě) lidí odlišné barvy pleti.

Postupná centralizace odpadového hospodářství měla výrazný vliv na způsoby nakládání s odpadem, které jsou preferovány dodnes (Strasser 1999: 284). Názory kontra-kulturních hnutí týkající se recyklace odpadu byly vyslyšeny a staly se mainstreamovou hodnotou. Na konci osmdesátých let tak političtí reprezentanti sami začali operovat s myšlenkou, že recyklace odpadu je dobrou strategií nejen ke generování zisku, ale také ke snížení rapidně se zvyšujícího množství odpadu vzhledem k omezenému prostoru pro jeho ukládání (Strasser

⁹ V této souvislosti se hovoří o neokolonialismu, tedy mechanismu, kterým mocenské státy ekonomicky i politicky kontrolují rozvojové země, například tím, že jim půjčují finanční prostředky, a tak si vlastně dominantní stát drží v rozvojovém státě určitou moc (“The Latin Library” 2014). Typickým příkladem takového modelu je přesunutí výroby ze Západu do zemí rozvojových, kdy dominantní aktér ušetří jednak náklady na výrobu (v rozvojových zemích získá nejen levnější suroviny, ale také levnou pracovní sílu), ale zároveň zde nechává i odpad plynoucí z výroby, za jehož uložení by ve své zemi zaplatil vysoké poplatky.

1999: 285). „Jakmile političtí představitelé učinili z recyklování odpadu realitu, začali Američané vědomě opětovně využívat předměty denní potřeby a redukovat množství odpadu.“ (Strasser 1999: 286) Do začátku devadesátých let minulého století se stalo recyklování odpadu novým odvětvím na trhu a běžnou součástí domácností i podniků. Přes to všechno je odpad nadále problémem, před kterým nelze zavírat oči. S masivním rozvojem techniky a rozšířením elektronických zařízení vzniká nový druh odpadu, elektronický (Gabrys 2013). Jde navíc o předměty, do nichž se více než kdekoliv jinde promítlo plánované zastarávání věcí. Problémem zůstává i fakt, že ne všechny druhy odpadu lze recyklovat a mnohé zboží dnes sestává z více než jednoho druhu suroviny (dokonce z několika druhů téhož materiálu), které od sebe často nelze oddělit. Vždy tak bude nutné zbavit se nerecyklovatelného materiálu buď uložením na skládku, nebo spálením. Ani jedno řešení není optimální s ohledem na možná environmentální rizika. Avšak navzdory problémům, které si s odpadem spojujeme a dnes také plně uvědomujeme, jsou naše životní podmínky i možnosti, jak případným rizikům čelit, do jisté míry lepší, než by se mohlo na první pohled zdát. Negativně vyhlížející situace odpadové problematiky, která na nás míří ze všech stran prostřednictvím apelace na zodpovědnost, napomáhá, abychom se jednoho dne nedostali na úroveň středověkých měst.

3.1 Odpad v českém prostředí

Tak jako v ostatních zemích, i v českém prostředí se nakládání s odpadem neslo v duchu přebírání poznatků a technologií především ze západních zemí. Pokud bychom se však podívali na novodobé způsoby zacházení s odpadem, nabízí se rozdělení na dobu před rokem 1989, resp. 1990, a dobu postsocialistickou. Obě tato období se vyznačují odlišnými technikami a vnímáním odpadu, stejně jako mírou zapojení obyvatelstva do procesu recyklace.

Politický režim před rokem 1989 měl významný podíl na obtížné dostupnosti a nízké variabilitě zboží. Naprostá většina domácností se z důvodu nízkých platů a nedostatku tohoto zboží snažila veškeré užitkové věci svépomocí či prostřednictvím sítě dostupných služeb opravovat, oděvy se často dědily po starších sourozencích, vyhazování věcí do odpadu bylo spíše vzácné, čemuž odpovídala i velikost odpadních košů v domácnostech (Caldwell 2009: 12). Domácnosti žijící v rodinných domech navíc praktikovaly model hromadění rozličných věcí na půdách, ve sklepích a stodolách (Strasser 1999: 23). Tento trend se projevil nejen nižší produkcí odpadu (ve srovnání s dneškem především menším množstvím obalového materiálu), ale i jeho odlišným složením a způsoby, jakými bylo s odpadem nakládáno ("Hospodářství..." 2008: 131).

Navzdory existenci mnohých zákonů reflektujících zacházení s odpadem a snaze politických lídrů mít kontrolu nad praktikami občanů můžeme považovat období před rokem 1990 za nejednotné v souvislosti s odpadovým managementem. Vzniká tak obrovské množství skládek,¹⁰ které jsou spravovány lokálními národními výbory. Některé z těchto skládek byly nelegální či pololegální, nicméně ze strany politické reprezentace tolerovány. Společným jmenovatelem těchto skládek byla nulová péče o životní prostředí, nejednalo se o typ tzv. sanitárních skládek, jaké vznikaly na Západě už od dvacátých let minulého století. Skládky byly často nezabezpečené (v případě černých skládek i neevidované) a neprováděly se zde žádné hydrogeologické testy ("Hospodářství..." 2008: 136).

Nicméně co se oficiálního sběru odpadu týče, mohli bychom období socialismu označit do určité míry jako snahu o předcházení vzniku odpadu (Černík 2009). Nakládání s odpadem bylo podobně jako lokální

¹⁰ Přestože byla na českém území první spalovna postavena již v roce 1905 v Brně (Sako Brno 2014), do dnešní doby je skládkování nejčastějším způsobem nakládání s odpadem ("Nakládání..." 2014).

skládky organizováno národními výbory, které byly zodpovědné nejen za svoz směsného odpadu, ale také za sběr surového materiálu prostřednictvím dvou národních podniků, Sběrné suroviny n. p. a Kovošrot n. p. Sběr odpadu byl povinný, zapojeny do tohoto procesu recyklace zdrojů byly nejen domácnosti, ale i školy a podniky. Ve školách probíhal především sběr starého papíru formou soutěže o největší množství a zároveň byl každý školák o důležitosti sběru poučován nejen pedagogy, ale také nápisem „Až dosloužím, chci do sběru!“ na každém školním sešitě.

Výsledky sběru byly každý měsíc vykazovány příslušnému okresnímu národnímu výboru. Černík (2009) uvádí, že „osoby, které odpady z domácností, škol a podniků sbíraly, mohly sebrané odpady odevzdat nebo prodat jen tzv. ‚oprávněným obchodníkům‘ s odpady. Za porušení nařízení hrozila pokuta do 20 000 nebo vězení do 3 měsíců.“ Sběrné suroviny n. p. byly oprávněny sbírat a vykupovat především odpadový papír, hadry, odstřížky a textilní odpady, kožešninové odpady, čistící vlnu a bavlnu, skleněné střepy, odpady z tvrdé a měkké gumy, upotřebený celuloid, igelit,¹¹ korkový odpad, zvířecí kůže, peří i štětiny, a v případě Kovošrotu n. p. se jednalo především o výkup a sběr odpadové oceli a dalšího železného odpadu (Černík 2009). Takto získaný surový materiál se následně prodával státem pověřeným zpracovatelům, zisk pak putoval do obecní pokladny a na provoz sběrných podniků (Bucharová 2013: 58).

V roce 1951 byl poprvé uzákoněn také odběr motorových vozidel, která nebyla trvale způsobilá k provozu (Černík 2009). Ve snaze omezit černý trh s autodíly a jinými součástkami, stejně jako pohonnými hmotami do těchto automobilů, upravovala vyhláška přísně a jasně, jak může být s konkrétním vozidlem po jeho vyřazení z provozu nakládáno. Veškeré

¹¹ V porovnání s dnešním množstvím plastových produktů a obalového materiálu v domácnostech bylo množství plastu v období socialismu minimální. Například plastové pytle do odpadkového koše nebyly samozřejmostí, stejně jako zde nebyl znám prodej balené vody.

úpravy a opravy byly přísně evidovány a vraky mohly být vykupovány pouze pověřeným národním podnikem Mototechna. Množství odpadu mířícího na skládky bylo zároveň limitováno možnostmi kompostování a spalování domovního odpadu ("Hospodářství..." 2008: 133). Většina domácností v té době používala pro vytápění kotel na tuhá paliva a skladba tehdejšího odpadu umožňovala tento materiál využívat jako topivo. Tyto možnosti byly logicky omezené v městském prostředí.

Dalším důležitým faktorem omezené produkce odpadu byl systém vratných lahví. Prakticky veškeré nápoje běžně prodávané v obchodech byly stáčeny do zálohovaných lahví, které byly samotnými obchody opět vykupovány. Lahve pak byly vráceny do podniků, které se zabývaly výrobou nápojů. Tehdejší vyhláška přitom jasně stanovovala stav, v jakém mají být tyto tzv. typizované lahve vráceny zpět (Černík 2009). Veškeré zmíněné způsoby redukce odpadu, který byl ukládán na skládku, však znemožňují spolehlivost statistik, a tím i přehled o množství odpadu vyprodukovaného domácnostmi v období před rokem 1990 (Gille 2007: 15).

Po roce 1989 se změnilo nejen politické prostředí, nýbrž i životní styl obyvatel tehdejšího Československa. Dostupnost konzumního zboží do té doby nevídaná, nové typy obalového materiálu, komodity jednorázové spotřeby a postupné mizení sítě opravárenských podniků naprosto změnilo vztah člověka k věcem i odpadu samotnému. Nová konzumní kultura umožnila a podporovala neoliberalní krédo růstového imperativu, což logicky vedlo nejen ke změně složení odpadu pocházejícího z domácností, ale také k rapidnímu nárůstu jeho množství. Robin Nagle (2013: 24-25) ve své práci uvádí, že nový konzumní způsob života je umožněn na jedné straně obrovskou dostupností a variabilitou zboží, a zároveň možnostmi se tohoto spotřebního zboží kdykoliv a snadno zbavit. Množství odpadu mířícího na skládky bylo zároveň ovlivněno plynofikací měst a obcí po roce 1990.

Tyto změny si vyžádaly transformaci systému nakládání s odpadem. Nově platné zákony se zaměřily jak na redukci (nejen černých) skládek a snahu o centralizaci manipulace s odpadem, ale také na nový systém recyklace odpadů. Na druhou stranu se transformace odpadového zákona a s tím spojených úkonů projevila absencí spolehlivých statistik. Přestože data o vyprodukovaném odpadu byla systematicky sbírána již od poloviny devadesátých let minulého století (“Hospodářství...” 2008: 136), několikanásobná modifikace vykazování dat, rozpad Československa v roce 1993, změna metod sběru příslušných dat, úprava definice odpadu a následné přesouvání jednotlivých materiálů z kategorie odpad do kategorie surovina způsobily, že až do roku 2002 jsou veškeré statistiky meziročně prakticky nesrovnatelné (“Hospodářství...” 2008: 132).

Jedná se o nezamýšlené důsledky jednání, nesystematické uvažování a jednání nebo něco jiného? Gille (2007: 17) naznačuje, že příčiny chaosu a nekonzistence v monitorování odpadu nejsou náhodné. Naopak jde o výsledek napětí mezi představami o soukromém vlastnictví a s tím související ochotou sdílet citlivé informace. Podle Gille hraje roli i vysoká komplexita odpadu a změny v jeho produkci a zpracování v průběhu času. Odpad je tak komplexní a vnitřně heterogenní kategorie, že je téměř nemožné vytvořit univerzální klasifikační systém odpadu, který by byl konzistentní v čase i prostoru. Není náhoda, že jednou z nejsložitějších částí našeho empirického výzkumu bylo vytvoření klasifikačního systému pro záznam dat v rámci garbologického výzkumu (viz níže). Podle prezentace oficiálních dat v českém prostředí (legislativa, zpracovatelé, statistické úřady, neziskové organizace, akademická pracoviště) se navíc zdá, že systém klasifikace a zveřejňování dat je pro laika nesrozumitelný, nepřehledný a především nekompletní, což umožňuje rozličné rétorické strategie a manipulace s daty formou slučování, rozdělování nebo přejmenování kategorií a užíváním synonym k významovým posunům. Právě tyto fenomény jsou

vysoce zajímavé z antropologické perspektivy odkrývající např. logiku klasifikací nebo využívání expertního vědění ke konstrukci ideologií, podpoře ekonomických strategií a vytváření nerovností ve společnosti.

4 KDYŽ SE PROTIKLADY PŘITAHUJÍ

„...abychom pochopili, co je to hodnota, musíme studovat odpad.“
(Thompson 1979b: 12)

Není ojedinělé, že odpad bývá dáván do souvislosti s přítomností či absencí hodnoty (Hawkins a Muecke 2003; Hawkins 2006; Thompson 1979a). Thompson (1979a) doporučil věnovat pozornost jevům, které se zdají být na opačném pólu spektra toho, co studujeme. Pokud se tedy například zaměřujeme na studium chudoby, neměli bychom ignorovat fenomén bohatství v rámci téže sociální skupiny. Jinými slovy pro pochopení hodnoty musíme studovat odpad.

Jisté spojitosti těchto dvou na první pohled vzdálených entit si všimla celá řada umělců, mimo jiné např. Tim Noble, Sue Webster, Robbie Rowlands, Tom Deininger, Charles Kaufman (“Web Urbanist” 2007) nebo Čestmír Suška (2014). Nechtěné, resp. odpad, nemusí být nahlíženo pouze negativně a vzbuzovat v nás záporné pocity; odpad má naopak potenciál proměnit se v něco hodnotného. Velmi známé jsou tak například sochy vytvořené z různorodého odpadu, ale i další umělecké předměty, jako obrazy, nádoby či nábytek. Jedná se však i o mnohem větší objekty, jak dokazuje americký architekt Michael Raynolds (Sterbenz 2014) svými tzv. zeměloděmi (*Earthship Biotecture*). Již více než třicet let po celém světě propaguje a staví domy z odpadu, které jsou prakticky nezávislé na ekonomice, energeticky soběstačné a paradoxně přináší menší ekologickou zátěž. Tomuto druhu „recyklace“ se někdy říká „upcyklace“ (*upcycling*), kdy se z existujících materiálů vytváří nové věci vyšší hodnoty (McDonnough a Braungart 2002).

Hodnota umění či architektury, které nalézají svou inspiraci právě v odpadu, ale nespočívá pouze v esteticko-ekologické rovině. Nesporně zde hraje roli i ekonomická sféra, což dokládá např. projekt Vika Munize

(Walker 2010), brazilského fotografa, jenž se zaměřil na *catadores*, kteří žili na největší skládce naší planety, Jardim Gramacho¹² poblíž brazilského Rio de Janeira. Nejenže na svých fotografiích zachytil život těchto sběračů na skládce, následně tyto fotografie použil jako inspiraci pro vytváření obrazů z odpadu. Obrazy postav v nadživotní velikosti znovu vyfotografoval a poté prodal na aukci. Získané finanční prostředky posloužily zpětně komunitě *catadores*.

Podobně jako v případě odpadu se ale musíme opět tázat „co je to hodnota?“. V obecné rovině lze hodnotu definovat jako „výsledek rozličných způsobů interpretace světa“ (Blecha et al. 2002: 171), který je založen na vztahu mezi lidmi a věcmi, jevy, skutečnostmi, ale i lidmi navzájem. Hodnota tak není vnitřní vlastností objektů, ale je výsledkem vztahování se k různým entitám (Graeber 2001; Gregson a Crewe 2003; Miller 2005; Norris 2010). Z toho vyplývá, že teprve hodnocením hodnota vzniká nebo je jevům, skutečnostem, věcem a dalším entitám připisována.

Teorii hodnoty byla věnována pozornost zejména z perspektivy filozofie (Brentano 1993; Hartmann 1976; Kant 1976; Nietzsche 1929; Simmel [1978] 2011 a další). S úvahami o hodnotách se setkáváme již od dob Platóna, avšak až do 19. století se jednalo převážně o dichotomické uchopení tohoto konceptu ve smyslu dobra a zla, resp. absolutní povahy přítomnosti či absence kladného či záporného (Dorotíková 1998). Jistý obrat nastal až v 19. století, kdy se Rudolf Lotze (Dorotíková 1998: 133-134), jenž je považován za zakladatele teorie hodnot, pokusil prostřednictvím metafory představit to, co pro nás hodnota znamená a jakým způsobem je v našich myslích utvářena. Lotze se ve svém výkladu teorie hodnoty soustřeďuje na oblast pocitů, které se podle něj primárně podílejí na procesu hodnocení. Rozum v této sféře hraje vedlejší roli. Jinými slovy to, co je pro nás žádoucí, příjemné a čeho se

¹² Skládka byla po 34 letech uzavřena v roce 2012 (Caivano 2012).

snažíme dosáhnout, označuje jako hodnotu kladnou; naopak to, co je pro nás nepříjemné a snažíme se tomu vyhnout, označuje jako negativní hodnotu. Pokud bychom jeho pojetí vztáhli k tématu odpadu, spadal by v běžné interakci pravděpodobně do kategorie hodnoty negativní, a to především v souvislosti s představou odpadu jako něčeho nečistého, zapáchajícího a měnícího se v jinou entitu. Tyto negativní hodnoty připisované odpadu jsou jedním z důvodů, proč dochází k jeho prostorovému přemístění v co nejkratším možném čase, resp. proč se snažíme odpad dostat „ven“.

Navzdory filosofickému ukotvení nebyla teorii hodnoty z antropologické perspektivy věnována až na výjimky dlouhou dobu dostatečná pozornost (Graeber 2001: 2).¹³ Clyde Kluckhohn, jeho manželka Florence a žáci z Harvardovy univerzity představili tzv. teorii hodnotové orientace (*Values Orientation Theory*) (Kluckhohn a Strodtbeck 1961; Kluckhohn 1962). Ve své teorii se věnují „univerzální“ hodnotové orientaci, která je postavena na pěti základních pilířích, jimiž jsou lidská povaha (člověk může být vnímán jako dobrý či zlý), vztah člověka k přírodě (zejména ve smyslu dominance nebo harmonického soužití), časový rozměr, účel lidských aktivit (vnitřní rozvoj jedince nebo honba za ziskem) a sociální vztahy (hierarchické, rovnostářské apod.). Ústředním motivem Kluckhohnova pojetí je touha (*desire*), která směřuje k tomu, co bychom měli chtít (nikoliv to, co chceme). Podle Kluckhohna „hodnota je konceptem, zjevným či skrytým, význačným pro jedince či charakteristickým pro skupinu, žádoucího, které ovlivňuje volbu z vhodných modů, způsobů a ústí v jednání“ (Kluckhohn 1962: 395).

Hodnotu ale může mít i taková entita, jakou je odpad, jak jsme viděli v případě uměleckých předmětů vytvářených z této „suroviny“. Odpad jakožto stavební či tvůrčí materiál je žádoucí právě proto, že je to

¹³ Situace se začíná měnit zejména po vydání Graeberovy práce (2001). Příkladem může být studie Micheala Uzendowskiho (2004) nebo roce 2013 vydané číslo časopisu *Hau: Journal of Ethnographic Theory*, které bylo celé věnováno teorii hodnoty.

„odpad“, tedy že jde o věci, které ztratily své původní charakteristiky a vlastnosti, kdy byly užívány a jsou běžně vnímány negativně. Takto využívaný odpad se stává v Thompsonově (1979a) pojetí viditelným, jeho očekávané umístění a role byly změněny. Navíc jeho využívání v rámci umění či architektury z něj činí určitý druh paradoxu – bezcenné je najednou vysoce hodnoceno a přesouvá se z periferie do výstavních síní světoznámých galerií. Jinými slovy pokud vezmu ze skládky odpad ve snaze jej transformovat v umělecké dílo, přesouvám jej z kategorie přechodné (*transient*), která je zjevná (*overt*), protože podléhá sociální kontrole (odpad na skládce je neviditelný, nenarušuje řád), do kategorie odpad (*rubbish*), která je skrytá (*covert*), neboť je mimo dosah sociální kontroly, je viditelná (protože narušuje řád) a její hodnota je v tento okamžik nulová a neměnná. Socha z takového odpadu pak zároveň může přejít z kategorie odpad do kategorie trvalé (*durable*), když se stane uměleckým dílem, jehož hodnota časem narůstá a zároveň se opět dostává pod sociální kontrolu, tedy stává se zjevnou (*overt*).

Podobným příkladem může být již zmíněný igelitový sáček. Ve chvíli, kdy si v něm přinesu svačinu, nachází se v kategorii přechodné. Pokud jej odhodím v lese, tedy tam, kde nemá být, kde narušuje řád a dostává se mimo sociální kontrolu, nachází se v kategorii odpad. Jako takový nemá žádnou hodnotu, ani estetickou, ani ekonomickou, užitnou či sentimentální. Jestliže se ale najde někdo, kdo jej v lese sebere a umístí do kontejneru, kam patří, navrací takovému sáčku hodnotu v tom smyslu, že jej vrací pod sociální kontrolu, tedy tam, kam patří a činí z něj „surovinu“ pro další zpracování.

Důležitým aspektem Thompsonova pojetí hodnoty je, že se omezuje na rovinu estetickou a ekonomickou, kterými vždy odkazuje na celou sociální skupinu, nikoliv k jednotlivci. Jednotlivec je pro Thompsona nepodstatný, protože nikdo není ostrov sám o sobě, každý patří do nějaké sociální skupiny, jejíž hodnoty (možná bychom mohli říci kulturu) sdílí a pod jejíž sociální kontrolu spadá.

Teorii hodnoty se věnuje také David Graeber (2001), jehož práce je pravděpodobně jediná svého druhu v tom, že se snaží přinést ucelený pohled na teorii hodnoty ve společenských vědách. Neopomíná však ani pohled na koncept hodnoty z politické či ekonomické perspektivy. Rozlišuje přitom tři základní proudy vymezující se k problematice hodnoty; sociologický, ekonomický a lingvistický proud. Podle Graebera je ústředním tématem hodnoty v sociologickém smyslu „touha“, na rozdíl od přístupu ekonomického, který sleduje spíše „minimalizaci rizik a maximalizaci zisku“, přičemž oba tyto aspekty jsou vyjádřeny penězi. Graeber zároveň uvádí, že tento přístup redukuje sociální vztahy na objekty, které je možné zahrnout do modelu predikce. Třetím typem přístupu k hodnotě je pozice lingvistická, která se snaží nahlížet hodnotu optikou celkového systému významů v dané společnosti. Hodnota čehokoliv je tedy závislá na pozici entity v totálním systému.

Ekonomický pohled na téma hodnoty přiblížil v rámci sociálních věd Karel Marx (1954), když rozlišil mezi užitnou a směnnou hodnotou. Oba dva pojmy jsou definovány z pozice směnitelnosti, tedy v procesu komodifikace. Zatímco užitná hodnota odráží užitečnost zboží, tedy vlastnosti daného předmětu, který má být směňován, směnná hodnota je proporcí, v níž je užitná hodnota věci směňována za užitečnou hodnotu věci jiné (Marx 1954: 52). Marxovo pojetí hodnoty však nepracuje s dekomodifikovanými předměty, které taktéž mohou nabývat hodnoty.

Lingvistický přístup k teorii hodnoty vychází ze Saussureova pojetí negativní definice, podle níž hodnota daného pojmu závisí na jeho pozici v totálním systému (Saussure 1959: 114-115). Jinými slovy objekt je posuzován podle toho, čím není. Podobně i Evans-Pritchard (1940: 135-138) připisuje hodnotu slovům, která mají potenciál ovlivňovat lidské jednání.

Graeber (2001: 2; 2013: 224) zároveň upozorňuje, že se v odborné literatuře můžeme setkat s označením hodnota vs. hodnoty (*value* vs.

values). Zatímco singulár podle něj odkazuje k ekonomické sféře, kde je lidská práce komodifikována, plurál se pojí s hodnotami, které běžně nevyjadřujeme penězi, jako je např. krása, dobro, pravda či spravedlnost. V tomto smyslu hodnota (*value*) je vyjádřitelná v jednotkách, penězích a je možné ji srovnávat s dalšími měřitelnými jevy, je tedy směnitelná. Oproti tomu hodnoty ve smyslu *values* jsou unikátní, postrádají ekvivalent.

Dichotomie směnitelnost vs. unikátnost je patrná i v pojetí hodnoty Igora Kopytoffa, když mezi sebou rozlišuje komoditu jako „věc, která má užitnou hodnotu a která může být směňována v samostatných transakcích za protějšek, pouhý fakt směny naznačuje, že protějšek má, v okamžitém kontextu, ekvivalentní hodnotu“ (Kopytoff 1986: 68) a objekty, které směně nepodléhají, tedy „bezcenné“ v nejširším slova smyslu, od unikátně hodnotných až po unikátně bezcenné“ (Kopytoff 1986: 75; zvýrazněno v originále).

Arjun Appadurai (1986: 14-15) ve snaze postihnout proměnlivost situace a kontextu, ve kterém může být hodnota nahlížena, zavádí pojem „režimy hodnoty“ (*regimes of value*). „Takové režimy hodnoty odpovídají neustálé transcendenci kulturních hranic tokem zboží, kde je kultura chápána jako ohraničený a lokalizovaný systém významů.“ (Appadurai 1986: 15) Zároveň přichází s termínem „zápasy hodnoty“ (*tournaments of value*) (Appadurai 1986: 21), které lze chápat jako mechanismy, jimiž elity udržují kontrolu nad směnou, produkcí a konzumací.

Existují však předměty, které nikdy nepodléhají směně, jsou nepřevoditelné (*inalienable*), jak uvádí Annette Weiner (1992: 8-12). Na základě svého výzkumu na Trobriandských ostrovech se soustředila na správné porozumění pojmu *mapula*, který představuje určitý druh transakce, znamenající mnohem více než jak jej chápal Malinowski. Ten se domníval, že se jedná o „oplacení či ekvivalent“ v rámci reciprocity (Weiner 1992: 26). Důležité zde není to, jak je nějaký dar oplácen nebo

zda k takovému oplacení vůbec dochází, nýbrž to, jaké věci jsou uchovávány po generace. *Mapula* je právě onen způsob, jakým lze zajistit udržení určitého druhu majetku v rámci konkrétní rodiny. Inspirující se Mainovým rozlišením mezi přenosnými (*movable*) a nepřenosiými (*immovable*) předměty zavádí Weiner termíny převoditelný (*alienable*) a nepřevoditelný (*inalienable*), jimiž vyjadřuje „exkluzivní a kumulativní identitu“ předmětu, resp. spojitost předmětu s určitou osobou, přičemž tato spojitost bere v potaz historicitu, tedy jak současné, tak i bývalé majitele dané věci (Weiner 1992: 33). „Její historie je zaručována fiktivními či pravdivými genealogiemi, původními mýty, posvátnými předky a bohy.“ (Weiner 1992: 33) Jedná se tedy o předměty, které jsou děděny, a které – ačkoliv mohou být zapůjčovány – nikdy necirkulují v rámci procesu směny. Z tohoto důvodu zde nemusí hrát roli protidar, o kterém hovořil Malinowski. Hodnota nepřevoditelného předmětu je vyjádřena strachem z jeho ztráty. Jak uvádí Weiner (1992: 33), „nepřevoditelné vlastnictví je transcendentním pokladem, který je střežen proti všem požadavkům, které mohou způsobit jeho ztrátu“.

Na rozdíl od předchozích přístupů, které se více méně pohybují v dichotomickém pojetí definice hodnoty (např. směnitelnost vs. nemožnost směny), přichází Nancy Munn (1986) s pojetím hodnoty v termínech aktivity. Uvádí, že „hodnota může být charakterizována v termínech odlišných úrovní časoprostorové transformace – specifickěji v termínech relativní kapacity jednání rozšířit to, co nazývám intersubjektivním časoprostorem – časoprostorem vztahu mezi já a ti druhí formovaného v a skrze jednání a praxe“ (Munn 1986: 9). Munn tedy vysvětluje hodnotu vzhledem k potenciálu či kapacitě, kterou v rámci sociálních vztahů představuje dané jednání. Uvádí příklad darování jídla, kde hodnota nespočívá v darované věci, tedy v jídle, nýbrž v aktu darování, které je v rámci dané sociální skupiny považováno za důležité (Munn 1986: 8).

Roli jednání zohledňuje rovněž Graeber, když hodnotu chápe jako vzájemné působení reprezentace vlastního jednání mezi aktéry, vztah této reprezentace k materialitě a jazyku (Graeber 2013: 238). Tato charakteristika propůjčuje konceptu hodnoty dynamickou povahu v závislosti na aktérově žité praxi.

Podobně jako u definování odpadu, i úvahy o hodnotě jsou neodmyslitelně spjaty s klasifikací věcí. V případě odpadu se může jednat o klasifikaci toho, co má potenciál být znovu využito, resp. recyklováno, a toho, co je vnímáno jako bezcenné, nehodnotné. V tomto smyslu se dostáváme do roviny aktérského jednání a distancujeme se tak od pojetí Michaela Thompsona (1979a). Je to právě aktér, kdo v této rovině věci, jevy a skutečnosti kolem sebe třídí, kategorizuje a určuje tak jejich další osud.

Recyklaci „nechtěného“ ve smyslu znovunabývání hodnoty se věnuje antropoložka Lucy Norris (2010). Zaměřuje se na roli indického sárí v každodenním životě žen v Dillí. Norris sleduje sociální život věcí, které, ztratí-li o ně zájem původní majitelky, nekončí v odpadu, ale jsou recyklovány podle specifických pravidel. Norris uvádí, že „oděvy jsou pomíjivé, ale recyklace může prodloužit jejich život, kdežto renovace jejich formu“ (Norris 2010: 85). Jednou z recyklací je úprava látky (vyjmutí zlatých nití, které lze zpeněžit, obarvení látky, *patchwork* apod.), která poté může sloužit pro jiné účely. Druhou strategií je darování starých a obnošených sárí ženám z nižší kasty, které je mohou přijmout, zejména služebnictvo. Norris ukazuje, že darování sárí tak na jedné straně vytváří závazek a pouto mezi darujícím a obdarovaným, ale zároveň je potvrzením hranice mezi jednotlivými kastami.

Procesu navracení hodnoty věcem, které ztratily své původní kvality, se věnuje ve své práci také Tim Dant (2005). Všimá si přitom vztahu mezi objektem, který je lidskou činností utvářen, přetvářen či používán, a tělesností, resp. jak dochází lidskou činností nejen k přeměně

daného objektu, ale rovněž ke změně v tělesných praktikách (*embodied practices*), které odráží naše praktické znalosti, „*know-how*“. Na příkladu opravování automobilů se snaží ukázat, že „interakce mezi lidmi a objekty je do značné míry tvarována nástroji, které jsou používány“ (Dant 2005: 109). Podle něj zároveň vztah k věcem, s nimiž jsme každý den v interakci, ovlivňuje náš vztah s okolní společností. Skrze materialitu objektů vnímáme prostředí, ve kterém žijeme. Dant tak připisuje do jisté míry aktivní roli věcem, stejně jako například Alfred Gell (1998) či Tim Ingold (2007; 2010).

Tématice „hodnoty nechtěného“ se dlouhodobě věnuje rovněž Nicky Gregson (Gregson a Crewe 2003; Gregson, Metcalfe a Crewe 2007a; Gregson, Metcalfe a Crewe 2007b; Gregson et al. 2010). Se svými kolegy se zaměřuje na strategie vyhýbání se produkci odpadu. Sleduje zejména různorodé kanály, kterými věci z domácností mohou odcházet a jakou hodnotu takovým věcem aktéři připisují, co pro ně hodnota sama znamená, není-li vyjádřena penězi, apod. Gregson a Crewe (2003) se soustřeďují na výzkumy realizované mezi prodejci a kupujícími v second-handových obchodech a na bleších trzích a zdůrazňují, že hodnota připisovaná věcem je neustále znovu-utvářena a potvrzována skrze praxe. Do těchto praxí patří i snaha o opravu či renovace věcí, které mohou být směněny či darovány a do nichž se zapisuje *know-how* toho, kdo dal těmto věcem žádoucí kvalitu, tedy „zachránil“ je před přesunutím do kategorie odpad. Autoři zároveň říkají, že „vztah mezi odpadem a hodnotou je nejistý, komplexní a spleť ... na jednom konci je odpad, na druhém vysoká (komerční a estetická) hodnota“ (Gregson a Crewe 2003: 115). Mezi těmito póly je pak celá řada vztahů, které ovlivňují naše vnímání věcí jako cenných či bezcenných. Ve svých úvahách zohledňují také roli temporality, která ovlivňuje naše uvažování o věcech tím, jak my sami rosteme, dospíváme, stárneme a jak dokážeme do hodnoty věcí promítnout naše vlastní vzpomínky. Zároveň používají termín „hodnotové systémy“ (Gregson a Crewe 2003:

146), aby vyjádřili, že v jeden a ten samý okamžik může být jedna a táž věc nahlížena z různých perspektiv a odrážet tak různou hodnotu (např. ekonomické hledisko, osobní pouto k věci apod.).

Ve svém výzkumu se pokusím ukázat, že hodnota může být manifestována právě specifickým zacházením s věcmi, kterými se lidé obklopují, a způsoby, jakými se věcí zbavují. Zároveň se snažím objasnit, jak je hodnota utvářena a reflektována v souvislosti s odpadem a jakou roli při jejím nahlížení hrají motivace. Na základě svých poznatků definuji hodnotu pro účely této práce následujícím způsobem: Spíše než vnitřní vlastnost objektu je hodnota dynamickým konceptem, který je těsně spjat s touhou, objevuje se a mizí ve specifických kontextech, manifestuje se ve věcech a jednání, a je zprostředkován jazykem, který používáme.

5 REFLEXIVITA VÝZKUMU

„Každý vědec slouží nejméně dvěma bohům... Prvním bohem je bůh etiky poznání, který vyžaduje, aby bylo všechno obětováno žízni po poznání. Druhý je bůh občanské a lidské etiky.“ (Morin 1995: 26)

5.1 Repatriovaná antropologie

Antropologie byla od svých počátků koncipována jako věda o „těch druhých“. Z tohoto důvodu byly základy antropologie vždy založeny na předpokladu studia příslušníků odlišného kulturního a rovněž geografického prostředí (Peirano 1998: 105). S šířením globalizačních vlivů, „hodnot Západu“ a zmenšováním odlišností mezi „my“ a „ti druzí“ se však antropologové začali od šedesátých let 20. století zabývat otázkou, kam vlastně antropologie spěje, na jaký výzkumný terén se v budoucnu zaměří (Peirano 1998: 107-109). S touto otázkou se pojí i nové vymezení antropologického pole, resp. terénu, v němž bude antropologický výzkum realizován. Postupně se tak objektem zájmu antropologů stávají vedle „exotických divochů“ rovněž příslušníci kultury vlastní, např. obyvatelé dělnických kolonií, horníci, subkultury, aktéři byrokratického aparátu, obyvatelé venkovského společenství (Kandert 2004; Petráň 2001), národnostní menšiny žijící v domovině antropologa (Uherek, Korecká a Pojarová a kol. 2008; Davidová a Uherek 2014), nebo třeba bezdomovci (Hejnal 2013; Toušek 2013; Vašát 2012). Tato *anthropology at home* nebo repatriovaná antropologie (Peirano 1998: 112), jak se jí také někdy říká, je založena na rozplynutí přísně vymezených hranic mezi „cizími, zámořskými, exotickými nebo dokonce primitivními či pre-literárními, a těmi doma nebo v naší vlastní kultuře“ (Spindler a Spindler 1983: 73).

Navazující na Lévi-Strasse zdůrazňuje Peirano nutnost uvědomit si, že antropologie „nikdy nebyla definována jako studium primitivních kultur v absolutním slova smyslu, ale spíše byla chápána jako určitý vztah

mezi pozorujícím a pozorovaným“ (Peirano 1998: 108). Podobně Gardner (1999: 52) uvádí, že termín terénní výzkum bychom neměli dnes chápat pouze s ohledem na časové či prostorové hranice a vnímat tak antropologa jako „lapaného ve statických identitách před a po měnící se zkušenosti“ (1999: 52). Místo toho bychom měli antropologický výzkum nahlížet jako neustávající proces utváření vztahů mezi výzkumníkem a jeho zkušenostmi, které se mění stejně jako vztahy mezi lidmi.

Clifford (1997: 90) uvádí, že s proměnou objektu antropologického výzkumu se mění i praktikování klasických antropologických metod. Dlouhodobé stacionární výzkumy v naší vlastní kultuře jsou nahrazeny „krátkými, opakovanými návštěvami“. Není proto výjimkou, že za zkoumaným společenstvím se dnes více méně pravidelně dojíždí a dlouhodobé stacionární výzkumy jsou spíše výjimkou než standardem, jak tomu bylo dříve. Mezi jasné důvody patří nejen časové nároky (zvláště při omezených možnostech získat volno pro realizaci výzkumu a nepodílet se např. na výuce či dalším vzdělávání), ale také finanční náročnost dlouhodobého pobytu v zahraničí. V neposlední řadě může být důvodem i rozšíření antropologického vzdělání. Lokální síla, která má potřebné znalosti, nemusí již cestovat na dlouhé vzdálenosti, může zůstat a zkoumat svou vlastní kulturu.

Podobně jako vymezení objektu antropologického výzkumu a přizpůsobení metod jeho požadavkům se v minulosti proměnila i terminologie, kterou jsou označováni ti, s nimiž antropologický výzkum provádíme, ti, za nimiž do terénu vstupujeme. V případě klasických antropologických prací v exotických destinacích byli označováni jako příslušníci primitivních národů/kultur, domorodci apod. V současné době především v návaznosti na výzkumy realizované právě *at home* se velmi často používají termíny jako informátor nebo dokonce respondent.

Spíše než označení respondent nebo informátor používám ve své disertační práci termíny participant, účastník výzkumu, ale mnohem

častěji aktér. Důvodů je několik. Označení participant, účastník výzkumu či aktér považuji za pojmy, které mnohem lépe popisují skutečný vztah mezi výzkumníkem a členem zkoumaného společenství. Vyjadřuji tím, že lidé, v jejichž prostředí výzkum realizuji, se na mém výzkumu zásadním způsobem podílejí jako rovnocenní partneři a nikoliv jako „předmět výzkumu“. Na rozdíl od označení respondent zde cítím určitou snahu o smazání hierarchické povahy, která ze vztahu mezi „výzkumníkem a dotazovaným“ může vyplývat. Aktéry svého výzkumu vnímám jako sobě rovné a jsem si vědoma, že bez jejich ochoty, spolupráce, vstřícnosti a projevené důvěry bych nebyla schopna tento výzkum realizovat. Navíc, jak uvádí Fetterman (2010: 67), termín informátor obsahuje negativní konotaci vzhledem k tomu, že se užíval již v době koloniálních správ, jejichž samotná existence již určovala nadřazený vztah k obyvatelům kolonizovaných zemí. „Termín rovněž vyvolává představu tajných aktivit, které jsou neslučitelné s etnografickým přístupem.“ (Fetterman 2010: 67)

Navzdory absenci dlouhodobých terénních výzkumů, která je dnes v antropologii tolerována, existují zde určité výhody při zaměření se na vlastní kulturní prostředí. Jistou výhodou antropologického výzkumu ve vlastní kultuře může být absence jazykové bariéry, která by mohla vést k nesprávnému porozumění a následné interpretaci. Zároveň pokud se mezi aktéry v terénu vytvoří důvěrný vztah, může být výzkumník vnímán méně jako „cizinec“. Na druhou stranu při výzkumu v naší vlastní kultuře může snadno dojít k přehlédnutí některých aspektů, kterých bychom si u těch, kteří nepocházejí z naší vlastní kultury, všimli. Tato nevšímavost nebo „slepota“ vychází ze vzorců jednání, chování a interakce, které jsou vlastní společností sdíleny a zvnitřněny. Můžeme tak snadno sklouznout k předpokladu, že „něco je jasné a samozřejmé“ a opomíjet tak důležitou rovinu při interpretaci dat.

5.2 Etika výzkumu

Otázka etiky hraje v etnografickém výzkumu významnou roli a její uchopení není vždy snadné. Přidáme-li k tomu ještě garbologickou analýzu, je zřejmé, že etických dilemat se začne vynořovat mnohem více. To, jaké otázky pokládáme, jakým způsobem a rovněž komu, odráží nejen naši úspěšnost v navázání dobrého vztahu s aktérem a možnost získat požadovanou odpověď, ale také osobnost výzkumníka. „Výzkum je především činností, ve které jde o konstrukci vědění.“ (Guillemin a Gillam 2004: 24) Je proto třeba brát v potaz reflexivitu ve výzkumu a fakt, že veškerá naše data jsou ve skutečnosti interpretace interpretací. Podle McGraw et al. je reflexivita „proces, kdy výzkumníci podrobují sami sebe a své praktiky zkoumání, přiznávajíce tak etická dilemata, která prostupují výzkumným procesem a narážejí na tvorbu vědění“ (2000: 68). Avšak i tehdy, když nepředkládáme realitu, nýbrž interpretaci druhého (možná i třetího) řádu, je výzkumníkovou povinností „jednat s tím druhým lidsky a ohleduplně, bez manipulací a zneužívání, a zároveň neustále zohledňovat svou úlohu výzkumníka“ (Guillemin a Gillam 2004: 15).

Etická rovina antropologického, resp. sociálně vědního výzkumu má vícero rovin. Quetzil E. Castaneda (2006) rozlišuje mezi morálkou, která podle něj odkazuje k „normativní a pravidly řízené soustavě principů, závazků, imperativů, práv a povinností“ (Castaneda 2006: 123), a etikou, kterou v antropologii můžeme chápat jako zastřešující pojem pro „morální a etické problémy“ obecně. Kromě toho používá termíny deontická a konsekvenční etika. Zatímco deontickou etiku chápe jako založenou na povinnosti, konsekvenční etika zohledňuje potenciální následky, které může výzkum na jednotlivce či celou skupinu mít. V praxi se tyto dvě etické roviny mohou navzájem střetávat či překrývat. Uvažování o etické stránce by přitom mělo být součástí každé fáze výzkumu. Jinými slovy, abychom zabránili případným nežádoucím potížím, je třeba zohledňovat v antropologickém výzkumu morální a

etická dilemata nejen v terénu, ale i při sepisování svých poznatků, resp. při reprezentaci dat.

V historii antropologie se objevily nejen z dnešního hlediska sporné výzkumy, ale přímo i obvinění z neetického přístupu ke zkoumanému společenství. Na jedno z prvních etických pochybení upozornil už Franz Boas v roce 1919, když v otevřeném dopise kritizoval participaci antropologů na válečném konfliktu (Pels 1999: 110). Typickým příkladem eticky rozporuplného počínání je pak výzkum Napoleona Chagnona realizovaný mezi Yanomami (Borofsky 2005: 22-34). Chagnon byl v publikaci *Darkness in El Dorado* Patricka Tierneyho nařčen nejen z toho, že údajně podněcoval Yanomami k boji, aby je následně popisoval jako agresivní, ale zároveň jim odebíral krevní vzorky, aby mohla být sledována jejich genetická příbuznost. Tento fakt měl ale za následek nemožnost pohřbit mrtvé, protože Yanomamové věří, že tělo mrtvého musí být pohřbeno celé. Eticky sporným projektem byl v rámci antropologie i např. tzv. *Project Camelot* (Pels 1999: 110) a další.

V sociálně vědních výzkumech je potřeba získat tzv. informovaný souhlas participanta výzkumu. „Informovaný souhlas znamená vědomý souhlas jedince zúčastnit se na základě volby, bez jakéhokoliv náznaku podvodu, klamu, nátlaku nebo podobného nepatřičného ovlivňování či manipulace.“ (Berg 2001: 56) Důvodem je ochrana jeho soukromí v maximální možné míře (Atkinson et al. 2001: 339). V informovaném souhlase by měl být vysvětlen nejen záměr výzkumníka, ale rovněž informace o zveřejnění výstupů z výzkumu a vlastnictví dat, která výzkumník získal. Podle Fettermana (2010: 143) podoba tohoto souhlasu může být různá v závislosti na kontextu našeho výzkumu. Uvádí, že v některých případech by mohl postačit pouhý vyřčený souhlas, který je výzkumníkovi ze strany aktéra udělen.

V českém prostředí je však situace odlišná. Písemná podoba informovaného souhlasu je povinná (“Nejdůležitější legislativní...” 2015).

Zohledněna přitom musí být jak osobní, tak tzv. citlivá data. Zákon č. 101/2000 Sb. v aktuálním znění v § 4 definuje osobní údaj jako „jakýkoliv údaj týkající se určeného nebo určitelného subjektu údajů. Subjekt údajů se považuje za určený nebo určitelný, jestliže lze na základě jednoho či více osobních údajů přímo či nepřímo zjistit jeho identitu.“ (Zákon č. 101/2000 Sb.“ 2000) Citlivým údajem je pak „osobní údaj vypovídající o národnostním, rasovém nebo etnickém původu, politických postojích, členství v odborových organizacích, náboženství a filozofickém přesvědčení, trestné činnosti, zdravotním stavu a sexuálním životě subjektu údajů“ (Zákon č. 101/2000 Sb.“ 2000). Oba dva pojmy jsou v dobrém úmyslu definovány tak, aby maximálně ochránily participanta výzkumu, nicméně bráno doslova nelze pravděpodobně žádný takový výzkum realizovat, protože by musel být každý aktér i lokalita, ze které pochází, zbaven jakékoliv charakteristiky, včetně životních postojů, názorů, idejí apod. V tak malé obci, kde realizuji svůj výzkum, je velmi pravděpodobné, že se obyvatelé – navzdory veškeré snaze o anonymitu – mohou navzájem poznat. K tomu postačí klidně i způsob, jakým se vyjadřují, pojmy, které v hovoru používají.

Získání písemného informovaného souhlasu může být zároveň značně kontraproduktivní (Berg 2001: 57). Will van den Hoonaard (2002: 10) uvádí, že trvání na písemném informovaném souhlasu může doslova znemožnit výzkum. Představa podsouvání dokumentu k podepsání byla v mém výzkumu nemyslitelná. Participanti byli se záměrem mého výzkumu obeznámeni ihned při počátečním jednání, ale podepisování dokumentu, v němž by figurovalo jejich jméno, nepřípadalo v úvahu. Přítomnost „oficiálních dokumentů“ vyžadujících podpis vzbuzuje v aktérech značnou podezíravost a stává se překážkou pro navázání vztahu, v němž si lidé nemusejí svou důvěru dokazovat písemnou formou. Hovoříme-li o etickém postoji k účastníkům výzkumu, souhlasím s Lindbloom (2004: 88), že „ponechat informátorovi výhody nepodepsání se mi jeví jako etičtější přístup“. Kritika (písemné podoby) informovaného

souhlasu však nijak nejde proti etické rovině výzkumu (Bell 2014). Naopak, zdá se, že ji může posílit. Jak poukazuje Berg (2001: 57), samo získání písemného informovaného souhlasu v sobě obsahuje etické dilema. „Záznam obsahující jména našich subjektů (a často také jejich adresy) znamená, že formální záznam participanta skutečně existuje.“ (Berg 2001: 578) Používání informovaného souhlasu kritizuje také John A. Barnes (1963), když uvádí, že se jedná o západní koncept, který nemusí být studovaným společenstvím dobře pochopen. Hoonard (2001) v tomto smyslu hovoří o etnocentrickém pojetí informovaného souhlasu a o morální panice, kterou představují zejména etické komise. Ve svém výzkumu jsem proto zvolila strategii nahrání souhlasu s použitím dat na diktafon. Stejně tak jsem se dotazovala na souhlas v rámci garbologického výzkumu.

Etická dilemata spojená s garbologickou analýzou se nejčastěji točí kolem otázky, zda je etické zkoumat odpad jako takový. Podobné otázky si kladl ve svém výzkumu už Rathje (Rathje a Murphy 2001: 23). V malém společenství, jakým výzkumná lokalita nepochybně je, může být problematika etiky viditelnější oproti městskému prostředí, kde je např. odpad z velkého bytového domu umístován do jednoho stejného kontejneru a spojitost mezi producentem a odpadem samotným se do značné míry stírá. Navíc na rozdíl od lidí, které můžeme vidět vybírat obsah odpadních nádob (např. bezdomovci či hledači kovů a dalších materiálů, které mohou být zpeněženy), garbolog může představovat obavy právě proto, že se hrabe v odpadu, aby „něco zjistil“. Navzdory potenciálu vzbuzovat pocit narušení soukromí je třeba vzít v úvahu i legální stránku takového počínání. Zákon č. 185/2001 Sb. novelizovaný k 1. 1. 2015 uvádí: „K převzetí odpadu do svého vlastnictví je oprávněna pouze právnická osoba nebo fyzická osoba oprávněná k podnikání, která je provozovatelem zařízení k využití nebo k odstranění nebo ke sběru nebo k výkupu určeného druhu odpadu, nebo osoba, která je provozovatelem zařízení podle § 14 odst. 2 nebo provozovatelem zařízení

podle § 33 odst. 1 písm. b) nebo za podmínek stanovených v § 17 též obec. To neplatí pro předávání nezbytného množství vzorků odpadů k rozborům, zkouškám, analýzám pro účely stanovení skutečných vlastností a splnění požadavků pro převzetí odpadů do zařízení, pro účely vědy a výzkumu nebo jiné účely, které nejsou nakládáním s odpady podle § 4 odst. 1 písm. e).“ Jinými slovy v našem případě je vlastníkem odpadu, který je umístěn v nádobě k tomu určené (kontejneru, popelnici), obec, která svoz odpadu v dané lokalitě zajišťuje. V tomto smyslu se debaty o etických dilematech garbologie vztahují na osoby, jež nejsou vlastníky odpadu, který je zkoumán. Přesto se domnívám, že přes veškeré možné pochybnosti a etické otázky je potřeba vždy seznámit producenta (nejen vlastníka) odpadu o výzkumném záměru a ujistit jej, že v každém případě je výzkum anonymizován a žádné osobní údaje nebudou ve výzkumu používány.

Anonymizace je důležitou součástí práce s daty (Berg 2001: 58; Fetterman 2010: 146; Spradley 1980: 21). Přes snahu data maximálně anonymizovat stále vyvstává řada otázek, které je potřeba v průběhu výzkumu a zejména zpracovávání dat do podoby publikovaných výstupů znovu a znovu promýšlet a volit, zda s nimi vyjít na světlo či nikoliv. Řeč není pouze o ilegálních činnostech, na které může antropolog během svého výzkumu narazit a které dávají v návaznosti na jeho výzkumné otázky smysl a jsou tedy důležité pro interpretaci dat. Etické dilema se týká i nemožnosti zajistit absolutní anonymity aktérů, kteří se výzkumu zúčastnili. Jak zajistit, aby se aktéři žijící v dané lokalitě na základě uvedených interpretací navzájem nepoznali? Jak zajistit anonymitu v případě, že se zaměříme např. na konzumní vzorce a interpretujeme pohled jediného vegetariána, který se ve zkoumaném společenství vyskytuje a který je na základě těchto specifických vzorců jednání rozpoznatelný? Jak anonymizovat příslušníky odlišného etnického původu, jsou-li v takovém malém společenství jedinou etnickou minoritou? Jak zamezit rozpoznání těchto aktérů, jejichž identita má

zásadní vliv na vnímání hodnoty a interakci s věcmi? Jak anonymizovat jedince, jehož vztah k hodnotě, kterou připisuje věcem kolem sebe, vyplývá z jeho bývalého působení v ozbrojených složkách státu?

Ve svém výzkumu jsem se rozhodla pro užívání pseudonymů nejen u aktérů, ale rovněž u názvu obce, v níž byl výzkum realizován. Ze stejného důvodu vynechávám i popis jednotlivých domácností, přestože se taková identifikace v publikacích s podobným tématem někdy objevuje (Gregson a Crewe 2003). Jelikož se v tak malé obci jen stěží můžeme spoléhat na fakt, že se lidé navzdory pseudonymu navzájem nepoznají, snažím se u výpovědí o některých nastalých a interpretovaných událostech uvádět namísto jinde napsaného pseudonymu pouze označení „anonym“ bez jakékoliv afiliace. Jedná se o případy, kdy popisují podrobněji negativní vztahy panující mezi některými domácnostmi v obci a interpretace těchto vztahů ze strany různých aktérů. Zároveň se snažím – je-li to nezbytně nutné – neuvádět ve své disertační práci přímé výpovědi těch osob, kterých se daná událost bezprostředně dotýká. Tuto praxi používám v případech, kde cítím, že jsou předmětné informace stále citlivým tématem v rámci sledovaného společenství, avšak zároveň jsou pro interpretaci získaných dat a popis strategií s tím souvisejících důležité.

Stejně tak jsou anonymizována data získaná garbologickou analýzou. Osobní data, která byla touto metodou získána, např. informace ze smluv, výplatních pásek, lékařských zpráv, dopisů či vzkazů, které byly nacházeny v odpadu, podléhají této anonymitě. Garbologická data mohou být v obecné rovině spojena s konkrétní domácností, avšak v případě osobních dat se pokusím tomuto spojení vyhnout.

6 METODOLOGIE

„Ty jo, a to se jako fakt chceš hrabat v odpadcích? Víš, co v těch popelnících všechno je? To není jenom jako jídlo, ale třeba pleny použitý a i hovna od psa! Tohodle se budeš muset dotknout!“ (Agáta)

6.1 Základní výzkumné otázky

Jakým způsobem je v interakci mezi aktéry a věcmi manifestována hodnota věcí? Problematice hodnoty byla v sociálních vědách vždy věnována pozornost (např. Graeber 2001; Gregson et al. 2010; Marx 1954; Norris 2010; Strathern 1988; Thompson 1979a). Odpad je sférou, ve které se projevuje hodnota věcí i manipulace s nimi. Důležité je ale nejen to, co se v odpadu nachází, nýbrž i to, co zde z nějakého důvodu chybí (Bille, Sørensen a Hastrup 2010; Fuery 1995). Rozličné strategie zacházení s věcmi, i kanály, kterými věci opouštějí domácnosti, mohou vypovídat o vztahu mezi aktéry a materiálním světem, který je obklopuje.

Hodnota je rovněž manifestována klasifikací věcí a tedy i způsoby, jakými se věcí zbavujeme. Jaký postoj aktéři zaujmají k otázce recyklace materiálu a jaké jsou hlavní motivace? Všudypřítomné podněty ke správnému třídění mohou ovlivňovat naše jednání, ať v kladném či záporném slova smyslu (Hawkins 2006: 108). Jaké jsou tedy důvody participace na procesu recyklace odpadu? Jak je otázka recyklace aktéry reflektována? Jakým způsobem se v materiálovém složení odpadu projevuje klasifikace věcí ze strany aktérů?

Hodnota se zároveň může projevovat ve vkusu (Bourdieu 1984) a v preferenci určitých značek zboží (Cova, Kozinets a Shankar 2007; Kozinets 2001; Muniz a O'Guinn 2001; Schouten a McAlexander 1995; Olsen 1995). Lze pozorovat souvislost mezi socioekonomickým postavením domácnosti a preferovaným vkusem? Jakou roli připisují aktéři značkovosti zboží? Jaká je ve zkoumaných domácnostech

variabilita konzumace? V této souvislosti mě zajímá jak složení smíšeného a separovaného odpadu, tak i specifika.

Způsoby, jakými zacházíme s dostupnými zdroji včetně potravin, poukazují na naučené vzorce jednání, stejně jako na význam, který těmto zdrojům připisujeme. Dochází ve zkoumaných domácnostech k plýtvání zdroji, a jaké zde lze nacházet tendence? Jedním z projevů soudobé konzumní společnosti je nadměrná spotřeba zboží. Tato nadměrná spotřeba se však projevuje i plýtváním zdroji. Vliv na toto plýtvání má v posledních letech nejen snadná dostupnost zboží, ale také ekonomické zázemí domácností, hloubka plánování spotřeby či snaha dosáhnout v očích druhých určitého statusu (Veblen 1999; Galbraith 1967; Lipovetsky 2007; Bourdieu 1984). Zaměřuji se zejména na oblast potravin, způsoby jejich zajištění (nakupování, samozásobitelství, kooperace v rámci vesnického společenství či rozšířené rodiny apod.) a reflexi jejich spotřeby.

6.2 Průběh výzkumu

Prezentovaný výzkum byl realizován v období 2012–2014 a je založen na dvou základních výzkumných technikách, které jsou navzájem komplementární. První metodou tvorby dat je etnografické šetření v podobě opakovaných rozhovorů s obyvateli sledované lokality doplněné o pozorování a zároveň rozhovory s pracovníky svozové firmy (Bernard 2006). Druhou metodou je garbologický výzkum, tedy popis a analýza domovního odpadu produkovaného současnými aktéry.

6.2.1 Pilotní výzkum

Vzhledem k absenci podobných výzkumů v českém prostředí nebylo možno již v počátcích predikovat možná úskalí a poučit se z chyb

jiných badatelů. V první sezóně garbologického výzkumu tak byla pozornost věnována testování navržené metodologie a databáze, do které jsou data zaznamenávána. Nulová zkušenost s výzkumem tohoto typu odpovídala i volbě lokalit.

Pilotní výzkum (Bernard 2006: 190; Sampson 2004) byl realizován na území města Plzně. Vybrány byly dvě lokality, u nichž se předpokládala odlišná kvalita bydlení, a to plzeňské sídliště Vinice, jehož stavba započala na konci osmdesátých let 20. století, a dále rezidenční lokalita Sylván s bytovými domy vystavěnými po roce 2000. Ačkoliv jsou obě čtvrtě srovnatelné co do typu bydlení, jedná se o bytové (panelové) domy s větším počtem obyvatel na malé ploše, existují zde značné rozdílnosti již v samotném vzhledu okolí. Lokalita Sylván, obecně považovaná za prestižnější místo k bydlení s upraveným prostranstvím a soukromými dětskými hřišti, byla dána do kontrastu se sídlištěm Vinice, které je v lidových modelech vnímáno jako místo s nižší úrovní bydlení, kde není prostoru mezi zástavbou věnována dostatečná pozornost (Brunclíková a Sosna 2012; Brunclíková a Sosna 2014).

Sběr odpadu byl realizován za pomoci svozové firmy, která v těchto dvou prostorově blízkých lokalitách působí. Svezený odpad byl dopraven na skládku komunálního odpadu v Chotíkově, kde bylo předem připravené zázemí pro třídění a analýzu jednotlivých položek odpadu. Důvodem spolupráce se svozovou firmou je jednak rychlost sběru odpadu a eliminace problému, jak odpad z velkých kontejnerů přesypat na vůz, ale zároveň i právní ošetření samotného svozu. Jak už bylo zmíněno, podle platných zákonů (zák. č. 185/2001, §12, odst. 3) je k převzetí odpadu oprávněna pouze fyzická či právnická osoba, která má příslušné povolení. Tento zákon zároveň umožňuje odběr odpadu pro vědecké účely. Aby byla zajištěna kritéria svozu, tedy odpad musel být sbírán pouze v žádané lokalitě, a to z domácností, nikoliv firem a mateřské školy vyskytujících se v této oblasti, zúčastnili se samotného svozu rovněž dva členové výzkumného týmu. Pozornost byla věnována

také heterogenitě domů a ulic, ze kterých byl odpad svážen, čímž bylo dosaženo vzorku z prostorově různě umístěných domů v rámci sledované lokality. Reálně se jednalo o odpad z pěti ulic v této oblasti, kdy jedna z nich protíná celou oblast od východu na západ.

Velký počet obyvatel obou lokalit odpovídal obrovskému množství odpadu, které však nebylo reálně analyzovat. Z tohoto důvodu byl z celkového množství svezeneho odpadu vybrán pomocný vzorek, který představoval 64 kg odpadu z Vinic a 72 kg ze Sylvánu. Pro výběr tohoto pomocného vzorku, který byl následně zkoumán, byla použita modifikovaná metoda kvartace (Benešová et al. 2008), spočívající v rozdělení původního množství odpadu úhlopříčkami na čtyři části. Z každých dvou protilehlých čtvrtin je následně odebíráno přibližně stejné množství odpadu. Měrnou nádobou se v tomto případě stala plastová popelnice o objemu 120 l, po jejímž naplnění byl obsah vysypán na třídící síto, analyzován, vážen po jednotlivých položkách, popisován a zaznamenáván do databáze. Celkem bylo u obou lokalit popsáno více než 3000 položek o celkové váze převyšující 130 kg.

Orientace na městské sídliště ukázala nejen své přednosti, ale i limity. Určitou výhodou v oblasti etiky byla možnost anonymizace celého výzkumu. Zaměření se na lokality s bytovými domy zajistí, že nelze jednoznačně označit domácnosti, které jsou do vzorku zahrnuty. Známe tak bytové domy, nikoliv konkrétní jedince, jejichž odpad byl do vzorku započítán. Při studiu konzumních vzorců pomocí garbologie u obyvatel žijících na sídlišti není v podstatě ani reálné, abychom zkoumali skutečně odpad konkrétní domácnosti, protože na obyvatele každého sídlištního domu připadá zpravidla jeden či více velkých odpadových kontejnerů a nelze tak spolehlivě identifikovat, který odpad ze které domácnosti pochází. Možnost požádat konkrétní domácnosti o poskytnutí odpadu, resp. zařazení se do výzkumného projektu, byla zamítnuta již na samotném začátku, protože pokud by aktéři předem věděli, že jejich odpad bude analyzován, je velmi pravděpodobné, že se jejich konzumní

vzorci, resp. způsob nakládání s odpadem, začnou odchylovat od jejich běžné praxe. Tato výhoda ale může být zároveň limitem při interpretaci dat a orientaci na jednotlivé aktéry. Dalším problémem byla nemožnost zajištění svozu separovaného odpadu. Svoz separovaného odpadu neprovádí automaticky ta samá firma, která má povolení svážet v dané ulici směsný odpad. Přes kontaktování všech subjektů, které se svozem odpadu na území Plzně zabývají, nebylo reálné svoz separovaného odpadu zajistit. Přitom nádoby na separovaný odpad se nacházejí před každým panelovým domem. Tímto nám unikají jednak informace o konzumovaných věcech, ale také možnost nahlédnout do klasifikace věcí samotnými aktéry.

Podobně problematicky se vyjevila i etnografická část výzkumu. Oblast vymezení výzkumného prostoru byla příliš rozsáhlá, podobné výzkumy známé ze zahraničí se orientují např. na jedinou ulici většího města (viz např. Evans 2012). Fakt, že zde v jediné ulici působí vícero svozových firem, prakticky znemožňoval zúžit výběr prostoru. Zároveň snaha realizovat rozhovory v přirozeném prostředí jednotlivých domácností je v městské lokalitě limitována. Pokud už někdo s rozhovorem souhlasil, byl realizován – ač v domácnosti – vlastně dost nepřirozeně. Participantů výzkumu se zkrátka nechovali „jako doma“, naopak často seděli jako přikovaní ke stolu, kde jsem seděla i já, a možnost nějakého pozorování činností, které během naší debaty mohou dělat, byla takřka nulová. Navíc nepřipadalo v úvahu ukázat se v takové domácnosti opakovaně, což by pro celý výzkum bylo vhodnější než jednorázový rozhovor. Odtážitost obyvatel městského sídliště je na druhé straně pochopitelná vzhledem k povaze vztahů, které mohou na sídlišti panovat. Z těchto důvodů došlo k modifikaci výzkumného designu a v následujících dvou letech byla pozornost věnována menšímu sídelnímu útvaru.

6.2.2 Vesnice

Ve druhé a třetí výzkumné sezóně jsem se zaměřila na vesnické prostředí. Poznatky uvedené v mé disertační práci vycházejí právě z výzkumu realizovaného ve vesnické lokalitě. Vybrána byla malá vesnice v tachovském regionu, jejíž název nebude z etických důvodů zmiňován. Při jejím popisu volím alternativní název Vesnice. Na myšlenku realizovat výzkum právě v této obci mě přivedl kolega Laco Toušek. Podle jeho interpretace se jedná o obec, kam se sestěhovávají lidé z Plzně hledající alternativní životní styl. Přestože se tento fakt nijak nepotvrdil, obec se mi jevila jako optimální zejména svou velikostí. Tento region a obec jsou vhodné pro účely mého výzkumu i z dalších důvodů. Zprv, Tachovsko je již několik let charakterizováno jednou z nejvyšších měr nezaměstnanosti v rámci České republiky, a co se týče Plzeňského kraje dokonce mírou nejvyšší ("Charakteristika..." 2013). Proto považuji za zajímavé se na tento prostor zaměřit a zjistit zde více o způsobu zajišťování zdrojů a zacházení s věcmi, míru soběstačnosti a samozásobitelství, popsat modely sousedské výměny apod. Vesnice je z hlediska tématiky zacházení se zdroji a věcmi zajímavá také proto, že se zde nenachází žádný lokální obchod (nejbližší obchod s potravinami je ve čtyři kilometry vzdáleném městě, ale jedná se o malý obchod s omezeným sortimentem zboží; nejbližší supermarket je pak vzdálen dvanáct kilometrů) a donedávna zde nebyla ani hospoda či podobné zařízení.

Orientace na vesnické prostředí s sebou přináší zároveň vyšší náročnost na zaznamenání dat, resp. všech věcí, které do domácností přicházejí různými kanály a zároveň se nemusí v odpadu projevit. Vesnické prostředí s rodinnými domy a zahradami umožňuje kompostování značné části zbytků rostlinné stravy a je třeba s tímto aspektem počítat. Na druhou stranu jednou ze zřejmých výhod je možnost zkoumání komunálního odpadu pocházejícího z jednotlivých domácností, resp. identifikovat jednotlivé vzorky odpadu s jeho

producentem, což v případě výzkumu v lokalitě městského sídliště nebylo možné.

6.2.2.1 Vstup do terénu

Vstup do terénu je rozhodujícím okamžikem realizace terénního výzkumu. Martha S. Feldman se svými kolegy proto popisuje důležitost využití veškerých možností, které se při vstupu do terénu mohou naskytnout (Feldman, Bell a Berger 2003: 4). To, jakým způsobem se zkoumanému společenství představíme a jak s ním budeme již od prvního okamžiku interagovat, může ovlivnit celý následný průběh výzkumu, ochotu aktérů podílet se na výzkumu, jejich otevřenost při zodpovídání badatelových dotazů, stejně jako možnost navázání důvěrného vztahu mezi výzkumníkem a aktéry. Roli zde hraje nejen připravenost antropologa pro terénní práci, ale také vytrvalost, přizpůsobivost a štěstí (Feldman, Bell a Berger 2003: 9). Feldman et al. zároveň uvádí, že bez důkladné přípravy a velkého úsilí udělat pro vstup do terénu a uskutečnění terénního výzkumu maximum, je nám štěstí k ničemu. „Štěstí často zahrnuje setkání té správné osoby, která vám pomůže otevřít dveře, skrz něž potřebujete projít.“ (Feldman, Bell a Berger 2003: 10) Jsem přesvědčena, že v mém terénním výzkumu hrálo štěstí nemalou roli.

Osoba, která nám může pomoci zprostředkovat vstup do terénu a výrazně tak usnadnit naše seznámení se zkoumaným společenstvím, bývá v odborných publikacích označována jako tzv. *gatekeeper* (Feldman, Bell a Berger 2003: 31). Takový „strážce brány“ je často spojován s výzkumy realizovanými v institucích a organizacích, kdy je za gatekeepera nezdědka označován zaměstnavatel či nějaký vedoucí pracovník. „Strážci brány mohou podpořit či zamítnout počáteční přístup a učinit tak vstup do terénu více či méně složitější.“ (Feldman, Bell a

Berger 2003: 31) Do jisté míry tak záleží na jejich ochotě nám při prvním kontaktu s participanty výzkumu pomoci.

Pokud nerealizujeme výzkum v uzavřené instituci a není tak již od začátku jasné, na koho se můžeme při vstupu do terénu obrátit, bývá doporučováno zapojit se nějakým způsobem do dění ve zkoumané lokalitě, například jako dobrovolník v místní škole, navštěvovat místní kostelík, obchod, hospodu či podobné zařízení (Fetterman 2010: 36). Co ale dělat v případě, že vybranou lokalitou je malá vesnice, v níž není ani žádný obchod, ani hostinec, obecní úřad či prostor, kde by bylo možné potkávat se s místními? Co dělat v prostředí, kde během dne nemusíte nikoho potkat, protože jsou lidé buď v zaměstnání, nebo zavření doma? Obcházení vesnice a klepání na dveře jednotlivých domácností jsem vnímala jako nevhodné.¹⁴ Snažila jsem se proto najít jiný způsob, jak se k obyvatelům Vesnice přiblížit.

Zvolila jsem strategii zpočátku poněkud formální, nicméně ve výsledku úspěšnou. Již v předchozích měsících jsem několikrát jednala se starostou městečka, pod nějž zkoumaná lokalita spadá, především v souvislosti s oznámením mého záměru realizovat ve Vesnici etnograficko-garbologický výzkum. Starosta mi tehdy rovněž poskytl kontakt na firmu, která se zabývá ve sledované lokalitě svozem odpadu, a protože tato firma spadá pod správu samotného města, mohla jsem se odvolat při jednání s jejími představiteli přímo na starostu. Z tohoto důvodu jsem se na starostu obrátila i s žádostí o kontakt na někoho, kdo by ve Vesnici mohl být vstřícnější a ochoten k prvnímu rozhovoru. Ukázalo se, že důležitým aspektem výběru vhodné osoby, která nám prvotní kontakt se zkoumaným společenstvím zprostředkuje, je rovněž vhodné načasování. Shodou okolností v té době totiž probíhalo mezi starostou (resp. městem) a Vesnicí jednání o výstavbě dětského hřiště.

¹⁴ Později při rozhovorech s aktéry se ukázalo, že tato metoda by byla skutečně nepatřičná. Lidé ve Vesnici jsou velmi opatrní vůči tzv. podomním prodejcům, kteří mohou mít podvodné úmysly a k cizím lidem stojícím u dveří zaujímají spíše negativní postoj.

Získala jsem tedy doporučení na dvě ženy z Vesnice, které se vyjednávání s městem ujaly. Starosta mi vysvětlil, ve které části obce tyto dvě ženy bydlí a že by mohly být obě pravděpodobně dopoledne doma, protože jedna je v důchodu, druhá na rodičovské dovolené.

Do terénu jsem se tedy vydala s těmito informacemi a možností odkázat se na starostu v případě, že bych byla dotázána, proč se obracím zrovna na ně. Odkázání se na starostu jsem ale byla připravena použít jen v krajním případě, abych v potenciálních participantech mého výzkumu nevzbuzovala dojem mocenského nátlaku či povinnosti zúčastnit se mého výzkumu jen proto, aby se zavděčili tomu, kdo na fungování jejich obce může mít vliv.

Ne vždy lze predikovat veškerá úskalí, která mohou v prvních (i pozdějších) fázích výzkumu probíhat. Na některé situace se nelze zcela připravit. První setkání s jedním z doporučených kontaktů tak nebylo příliš radostné, protože paní zrovna truchlila po úmrtí svého manžela. Dostavila jsem se v podstatě pár dnů po jeho smrti a celá rodina tuto ztrátu samozřejmě nesla velmi těžce. Avšak i přes tuto nepříjemnou situaci a z mé strany i určitý pocit trapnosti, nevhodnosti a vyrušení, se ke mně členové této domácnosti zachovali velmi vstřícně, dali mi telefonní kontakt s tím, ať se ozvu přibližně za týden, že v tu dobu už bude situace snad o něco lepší. První kontakt s druhou doporučenou ženou se nesl v podstatně lepší náladě a díky její ochotě, zájmu o můj výzkum i nabídce pomoci při seznámení s ostatními lidmi z Vesnice bylo prakticky od prvního okamžiku jasné, že se z této osoby stane můj klíčový aktér.¹⁵

Fetterman (2010: 50) uvádí, že klíčový aktér nám může v prvních dnech výzkumu poskytnout důležité informace prakticky o celém zkoumaném společenství, o vzájemných vztazích, které zde panují a připravit nás tak na případné další „nečekané“ události, jako tomu bylo

¹⁵ Opět v návaznosti na Fettermana používám namísto běžně užívaného termínu „klíčový informátor“ raději pojem „klíčový aktér“ (Fetterman 2010: 67).

v případě již zmíněného úmrtí. Na druhou stranu je třeba brát informace získané od klíčového aktéra s obezřetností. Podle Fettermana totiž „přehnané spoléhání na klíčového aktéra může být nebezpečné“ (2010: 52). Je tedy potřeba mít stále na paměti roli našeho klíčového aktéra, který nám pouze zprostředkovává realitu, resp. interpretuje ji ze svého vlastního pohledu. Na druhou stranu „mít někoho, kdo se v terénu za vás zaručí, může pomoci výzkumníkovi budovat síť vztahů“ (Feldman, Bell a Berger 2003: 55). Moje zkušenost toto tvrzení rozhodně potvrzuje. Pomocí této klíčové aktérky jsem získala kontakty na další domácnosti. Ve chvíli, kdy jsem se s nimi telefonicky spojila, již věděly, že je ve Vesnici výzkumnice a hodlá je navštívit. Kladný vztah klíčové aktérky s ostatními obyvateli Vesnice a její „zaručení se za mě“ mi velmi usnadnily vstup do terénu a doslova do samotných domácností.

Mezi klíčovým aktérem a výzkumníkem by měl být rozvíjen vzájemný vztah důvěry, tzv. *rapport* (Bernard 2006: 213; Feldman, Bell a Berger 2003: 35-38; Fetterman 2010: 52). Takový typ vztahu samozřejmě není možné navázat již od samého počátku, stejně jako každý jiný vztah založený na určitém stupni důvěry se i tento vyvíjí v čase. Podaří-li se takovýto dobrý vztah vybudovat, stává se výzkumník „prostřednictvím zdvořilosti, pozorného naslouchání a skutečného zájmu o informátora důvěryhodnou osobou“ (Feldman, Bell a Berger 2003: 34). Fetterman (2010: 146) tento vztah přirovnává k důvěře, kterou mohou mít lidé ke knězi, lékaři či právníkovi. Fakt, že moje klíčová aktérka patří do stejné věkové skupiny jako já, a navíc obě dvě sdílíme podobné názory a životní postoje k určitým tématům, včetně odmítání požívání masa,¹⁶ velmi usnadnilo naše sblížení a budování oboustranné důvěry. Nadto jsme zjistily, že máme některé společné známé z Plzně a mohly jsme tak bez problémů občas zabrousit v debatě i jiným směrem, než je téma mého

¹⁶ Jedná se o stejný, kladný, postoj k vegetariánství a veganství. Situace této klíčové aktérky, která před příchodem do Vesnice byla vegetariánkou, bude zmíněn dále v kapitole o značkovosti odpadu.

výzkumu, což podle mého mínění vzájemný vztah posílilo. Výběr této klíčové aktérky se časem vyjevil jako optimální i z toho důvodu, že je tato žena ostatními lidmi z Vesnice vnímána velmi kladně, jako člověk, který není konfliktní, nýbrž vstřícný, a přestože se rodina do Vesnice přistěhovala teprve před 5 lety, dobře se s místními sžila a je oblíbená. Sama aktérka tento fakt potvrzuje a interpretuje s úsměvem:

„Na nás jsou hodný všichni. Asi se jim líbí, že jsme takoví jakoby milí a chudí.“ (Adéla)

Důvěrný vztah by však neměl být rozvíjen pouze s klíčovým aktérem, ale i ostatními participanty výzkumu, byť se může jednat o menší stupeň důvěry či otevřenosti. Fetterman uvádí, že naše jednání o nás vypovídá více, než naše slova: „Etnografovo chování v terénu je obvykle nejefektivnějším prostředkem upevňování vztahů a budování důvěry ... Jak lidé poznají, že etnograf respektuje a chrání jejich konverzaci, otevírají se mu den ode dne stále víc ve víře, že výzkumník nezradí jejich důvěru.“ (2010: 145) Čím častěji se výzkumník pohybuje v terénu, tím větší je šance, že si na něj lidé zvyknou a odhalí mu i to, na co se nedotazuje. Postupně jsem tak čím dál více v rozhovorech naslouchala debatám o vzájemných vztazích ve Vesnici, názorům na některé sousedy, podrobnostem týkajícím se dopravní nehody, která se před lety ve Vesnici stala, i vyprávěním, kdo koho udává na policii, a proč tomu tak pravděpodobně je. Pokud by mi lidé z Vesnice nevěřili, nikdy bych se o těchto interpretacích nedozvěděla. Na druhou stranu tento typ informací a fakt, že je zkoumaná lokalita skutečně malá a lidé se v rozhovorech navzájem mohou poznat, klade vysoké nároky na ochranu participantů výzkumu, a to nejen v souvislosti s anonymizací skutečného názvu Vesnice a jmen aktérů, jak bylo uvedeno v kapitole o etice výzkumu. Určitý stupeň důvěry se projevil později i v nabídnutém tykání ze strany některých aktérů a rovněž postupným oslovením „teto Lenko“ ze strany dětí.

Podle Fettermana „lidé si rádi popovídají a etnograf rád poslouchá“ (2010: 145), což je pro výzkumníka ve výsledku velká výhoda. Ve svém výzkumu jsem často narážela na situace, kdy jsem byla zvána na návštěvu i ve chvíli, kdy jsem po realizovaném rozhovoru s jinou domácností byla již na odchodu z Vesnice. Možnost zůstat déle a sdílet s lidmi jejich další vyprávění byla obohacující. Např. paní, které zemřel manžel, mě po našem prvním rozhovoru pozvala, ať zase přijedu, že si ráda popovídá (což bylo v její smutné situaci pochopitelné), a bylo vidět, že se rozhovorem s „cizí“ osobou může uvolnit a na chvíli zapomenout na strasti.¹⁷ Nicméně i v takových situacích je důležité zachovat aspoň určitou míru tzv. empatické neutrality. „To znamená, že výzkumník vůči participantům výzkumu projevuje zájem, účast a porozumění, ale ke zjištěným skutečnostem je neutrální.“ (Miovský, Miovská a Gajdošíková 2004: 37)

6.2.2.2 Tvorba dat

Tak jako věci rozličnými kanály přicházejí do domácností, existují i různé kanály, kterými věci z domácností odcházejí. Důležité tak není pouze to, co se v odpadu nachází, ale rovněž to, co zde z nějakého důvodu absentuje. Podchycení rozdílných způsobů manipulace s nechtěnými věcmi je zohledněno při rozhovorech s jednotlivými aktéry. Prostřednictvím rozhovorů jsem se snažila osvětlit základní motivace a postoje aktérů ke sledovaným tématům, stejně jako pochopit rozdílné strategie a způsoby nakládání s věcmi, kterých se zbavují, ale zároveň nekončí v odpadu. V rozhovorech tak nejde primárně o zjišťování podobností či rozdílností s výsledky, které vyplývají z garbologického výzkumu, nýbrž o snahu získat ucelenější obraz o zkoumaném

¹⁷ Rozhovor přitom nebyl snadný ani pro jednu ze zúčastněných stran. O podobném tématu píše Chvistková (2004: 115) a uvádí, že nejdůležitější je projevovat v takových situacích skutečný zájem. Lidé pak mohou být potěšeni, že se někomu mohli svěřit. Jinými slovy spíše než vystupovat jako výzkumník, je důležité zůstat především člověkem (O'Driscoll 2010).

společností. Pohled samotných aktérů zároveň posiluje interpretaci výsledků garbologie a zvyšuje tak validitu celého výzkumu. Oproti materiální realitě data získaná z rozhovorů představují interpretace obyvatel Vesnice.

Do Vesnice jsem vstupovala s určitými riziky. Vesnice je skutečně malá a lidé si řadu věcí navzájem řeknou. Pokud by mi tedy některá domácnost odmítla rozhovor poskytnout, výrazně by to zasáhlo do celého výzkumu. Nicméně vzhledem k malému počtu obyvatel a tedy i potenciálních participantů, se menší počet domácností ve výsledku ukázal jako přednost. Nejen že bylo možné analyzovat odpad ze všech domácností, ale díky vlídnému přijetí ze strany místních obyvatel, ochotě a zájmu se na výzkumu podílet byly realizovány rozhovory se všemi domácnostmi.

S výjimkou jednoho případu¹⁸ byly všechny rozhovory provedeny v přirozeném prostředí domácností. Při prvních návštěvách jsem se snažila „prolomit ledy“ prostřednictvím tzv. neformálních rozhovorů (Bernard 2006: 211), v jejichž průběhu jsme se s aktéry navzájem představovali, poznávali a rozhovory se nesly spíše v duchu obecných společenských témat. „Neformální rozhovory jsou užitečné v průběhu etnografické studie pro odhalení, co si lidé myslí...“ (Fetterman 2010: 41) Neformální rozhovor postrádá pevnou strukturu či předem připravenou sadu otázek (Fetterman 2010: 41). Postupně jsem se v prvních měsících svého výzkumu zaměřila na polo-strukturované rozhovory (Bernard 2006: 212), v jejichž rámci jsem se soustředila na čtyři tematické okruhy.

První okruh se věnoval nakládání s odpadem, resp. s nechtěnými věcmi (klasifikace a třídění odpadu v domácnosti, představa o množství vyprodukovaného odpadu, intenzita plýtvání zdroji – vyhazování potravin, zjištění, v jakém stavu mají aktéři tendenci věci vyhazovat, motivace pro třídění odpadu, druhotné využívání věcí apod.), druhý pak tématu

¹⁸ Na přání aktérky byl rozhovor veden v jedné z plzeňských kaváren.

konzumace (nejen četnost nakupování a skladba zakoupeného zboží či navštěvování konkrétních obchodů a nákup přes Internet, ale také rozpoznání motivací pro volbu konkrétního zboží a faktorů, které nakupování ovlivňují; pozornost byla věnována i značkovosti zboží, otázkám stravování, možnosti samozásobitelství či trávení volného času). Třetí oblast se soustředila na sociální vztahy ve zkoumané lokalitě, zejména pak na společenský život, vzájemnou výpomoc, popřípadě tenze, které mohou aktéry ovlivňovat i v rovině každodenního jednání. Poslední, čtvrtá skupina otázek se zaměřila na ekonomické postavení domácností a ukazatele statusu (vybavení domácnosti, typ používaných spotřebičů, automobilu, spokojenost se zařízením domácnosti apod.) a sociodemografické ukazatele (věk, dosažené vzdělání, obor vzdělání či zaměstnání, rodinný stav).

Protože se jednalo o opakované návštěvy, které umožňovaly interakci se členy domácnosti i zapojení se do některých činností, po nějakém čase, kdy si na mě aktéři již zvykli, jsem vedla opět neformální rozhovory. Důvodem byla i snaha nevzbuzovat v participantech výzkumu dojem, že je navštěvuji pouze a výhradně jen v případě, že mi mají zodpovědět nějaké dotazy. Časté návraty do terénu i bez snahy realizovat další nahrávaný rozhovor se ukázaly jako velmi důležité. Tyto návraty naznačovaly můj zájem o aktéry žijící ve Vesnici a pomáhaly tak utvářet nebo utužovat vzájemný vztah důvěry. Nicméně i v tomto období jsem se vracela k tématům, která byla v předchozích měsících už diskutována. Výhodou těchto neformálních rozhovorů bylo sledování vzájemných vztahů, které ve Vesnici panují a na které bych pravděpodobně při strukturovaném rozhovoru nikdy nenarazila. Tímto způsobem mi prakticky všechny domácnosti začaly postupně odhalovat zákulisí proměny susedských vztahů po události, která celou Vesnici rozdělila. Onou událostí byla dopravní nehoda, ke které došlo před několika lety. Téměř všichni aktéři se sami od sebe začali dříve či později nějakým způsobem k této události vyjadřovat bez toho, že bych toto téma

sama otevřela. Tento fakt dle mého názoru vypovídá o důležitosti, která je této události ze strany obyvatel Vesnice připisována.

V závěrečných měsících svého terénního výzkumu jsem se opět vrátila k polo-strukturovaným rozhovorům, zejména k tématům, která bylo potřeba ještě více upřesnit nebo objasnit. Zároveň jsem opakovala některé dotazy, které jsem aktérům pokládala před více než rokem, a to s cílem zjistit, zda se bude jejich odpověď – resp. jejich interpretace – shodovat s jejich předešlým postojem. Bylo-li to možné, snažila jsem se získat odpovědi na stejné otázky od různých členů domácností. Tato triangulace dat výzkumníkovi umožňuje lépe pochopit, jakou roli aktér hraje a získat tak celkovou perspektivu dané situace (Fetterman 2010: 94).

Zároveň byly uskutečněny nestrukturované rozhovory (Bernard 2006: 211) s vedoucími pracovníky¹⁹ svozové firmy, která současně provozuje skládku komunálního odpadu. Dotazy vyplývaly spíše z toku informací, které zaměstnanci firmy sami ochotně sdělovali. Největším přínosem v poskytnutí informací ze strany svozové firmy byla nabídka provedení po celém areálu firmy, kde se nachází skládka komunálního odpadu a také třídírna. Kromě „technických informací“ o fungování odpadového hospodářství podali pracovníci také vlastní názory na problematiku odpadu. Získané informace významně dokreslují celkový obraz o životě ve Vesnici, stejně jako o strategiích nakládání s odpadem.

Rozhovory byly nahrávány na diktafon a následně přepisovány. Jak uvádí Fetterman (2010: 70), „diktafon umožňuje etnografovi zabývat se neformálními a polo-strukturovanými rozhovory bez rozptylování manuálním záznamem dat“. Podobně Bernard doporučuje nespoléhat se pouze na vlastní paměť a je-li to možné, využít technologie pro záznam dat (Bernard 2006: 227). Důležité je však nejdříve se účastníků výzkumu

¹⁹ Jsem si vědoma, že získané informace mohou zohledňovat mocenskou pozici těchto vedoucích pracovníků, nicméně v kontextu využití získaných informací, kdy mi jde primárně o jejich prezentování své profese, nepovažuji mocenské pozadí za nevýhodu.

zeptat, zda jim nahrávání nebude vadit. Já jsem tento dotaz obvykle spojila se zdůrazněním, že veškeré nahrané rozhovory podléhají anonymitě a že nahrávání ušetří čas, který bych musela trávit v domácnosti zapisováním. Nikomu z aktérů diktafon nevadil, a to dokonce ani v případech, kdy se začali sami vyjadřovat o citlivých tématech, jak jsem již zaznačila. Nedílnou součástí takto získaných dat je časově náročné přepisování (Fetterman 2010: 71). Přes tuto nevýhodu je však přepis důležitý pro následnou analýzu dat, stejně jako pro utřídění výzkumníkových myšlenek. Z důvodu časové tísně jsem při přepisu posledních pěti krátkých rozhovorů využila pomoci studentky. Celkem bylo pořízeno téměř 37 hodin audiozáznamů s 18 aktéry.

Během svého výzkumu jsem pořizovala také fotografie. I zde je zapotřebí dbát na souhlas aktérů, a to i v případě, že nejsou fotografovány jejich tváře (Fetterman 2010: 79). Fotodokumentace má své výhody nejen ve smyslu zachycení daného okamžiku, ale především při analýze dat, protože může zachytit detaily, kterých si výzkumník v danou chvíli nevšiml nebo si je nemusí pamatovat. Ve svém výzkumu jsem primárně fotografovala nejen Vesnici a její okolí, ale i materiální svět domácností, resp. vybavení domácností, sklepy, spíže či komory, v nichž aktéři skladují potraviny, dále pak nádoby pro ukládání směsného či tříděného odpadu. Zároveň se v možnosti pořizování fotografií odrážela míra důvěry, kterou vůči mě aktéři měli. Časem jsem tak mohla fotografovat i výsledky činnosti, které byly na samé hranici legality.

V rámci svého terénního výzkumu jsem se snažila využívat i metodu pozorování (Bernard 2006: 342; Fetterman 2010: 37), byť je potřeba říci, že v omezené míře. Jsem si vědoma toho, že etnograf pomocí zúčastněného pozorování může získat řadu užitečných dat. Angrosino a Mays de Pérez uvádějí, že i studie založené čistě „na rozhovorech využívají techniku pozorování k zaznamenávání řeči těla a ostatních gest, která propůjčují význam slovům osoby, s níž je rozhovor veden. Sociální vědci jsou pozorovateli jak lidských aktivit, tak i fyzického

uspořádání, v němž tyto aktivity probíhají.“ (2000: 673) V mém případě šlo o pozorování uplatňované pouze omezeně, během rozhovorů, popřípadě při interakci s některými z aktérů (při vaření, pomáhání s domácími úkoly dětí, venčení psa apod.). Nicméně protože jsem v domácnostech trávila vždy několik hodin, bylo možné aktéry sledovat při běžných domácích činnostech.

Jako nástroj pro analýzu dat jsem použila software MaxQDA11 plus, jenž umožňuje hierarchické kódování záznamů. Zpracování dat odpovídalo otevřenému kódování v rámci zakotvené teorie (Strauss a Corbinová 1999). Základní kódy byly zahrnovány do vyšších tematických kategorií a ty následně do ještě větších celků na základě podobnosti či souvislosti (Saldana 2009: 11-13).

Jednou z původně zvažovaných technik sběru dat bylo sbírání účtenek a dokladů o koupi, které by sami aktéři poskytli. Tato metoda je při výzkumech konzumních vzorců či sledování reálných nákladů domácností některými autory využívána a popřípadě doplněna zapisováním nákupů do deníků (Gudnason 2004; Tremblay, Lynch a Dubreuil 2010). Gudnason (2004: 106) uvádí, že „tato metoda poskytuje přesnější odhad skladby a kvantity spotřebního zboží. Užití této metody rovněž umožňuje přesnější informace týkající se konzumních aktivit, a to s menším úsilím a náklady než při použití jiných metod, a zároveň ukazuje spojitost mezi zakoupeným zbožím a kupujícím.“ Během prvních měsíců v terénu jsem proto participantům mého výzkumu navrhla spolupráci v tomto směru. Až na dva případy, kdy se aktéři negativně vůči této metodě vymezili a nepřáli si informovat někoho „cizího“ o tom, co nakupují a jaké částky utrací, ostatní souhlasili. Problémem však je, že většina aktérů se již po prvním týdnu přiznala, že někdy si účtenku z obchodu ani nevzali, jindy ji vyhodili a zapomněli ji dát stranou. Navíc čím větší počet členů domácnosti, tím větší pravděpodobnost, že to, co si lidé koupili cestou do práce nebo během dne, nebylo v kolekci účtenek

zohledněno. Tato metoda se v mém výzkumu neujala. I proto vidím větší přínos v propojení rozhovorů s garbologickou analýzou.

Druhou metodou tvorby dat, kterou ve svém výzkumu využívám, je garbologie, tedy popis a analýza odpadu. Opět byla využita možnost spolupráce s firmou, která se svozem odpadu v této lokalitě zabývá. Analyzován byl jak směsný, tak separovaný odpad, který zde představovaly dva kontejnery, jeden na tříděné sklo a jeden na tříděný plast. Směsný odpad z každé jednotlivé domácnosti byl přesypán do popelnice, která byla zapůjčena svozovou firmou (obrázek 1), a následně do velkých plastových pytlů, které byly označeny kódem domácnosti. Odpad z jednotlivých domácností byl vysypán na síto a tříděn, vážen, analyzován a zaznamenáván po jednotlivých položkách (obrázek 2). Celkově bylo z vesnické lokality během dvou let svezeno a analyzováno téměř 520 kg odpadu, který představuje více než 8 600 položek v databázi. Protože je v této Vesnici trvale usídleno 31 obyvatel²⁰, resp. devět domácností, je reálné monitorovat odpad ze všech domácností, které využívají popelnice pro směsný odpad.²¹

Data získaná garbologickou analýzou byla zapisována do předem připravené databáze (obrázek 3), jejíž tvorba byla inspirována osvědčenou metodou kódování (Rathje a Murphy 2001: 21-22). K sestavení aktuálního seznamu položek, které odpovídají sortimentu obchodů a mohou se tedy v odpadu nacházet, bylo využito e-shopové nabídky rozličných obchodních řetězců. Tyto položky byly následně

²⁰ Zmiňuji reálný počet obyvatel, nikoli počet, který je uváděn v oficiálních statistikách. Již na počátku výzkumu bylo jasné, že ne vždy je vhodné se na statistiky spoléhat. Dle oficiálních údajů ve Vesnici bydlí 40 obyvatel, z toho jeden nezaměstnaný, který je veden na Úřadu práce v nedalekém městě. Skutečnost je ale taková, že zde žije 31 osob, včetně dětí a počet nezaměstnaných se liší. Některé osoby zde přitom žijí, ač zde nejsou hlášeny, jiné zde naopak hlášeny jsou, ale nežijí zde. Důvody mohou být různé, od nařízené exekuce, kdy je např. dům přepsán na osobu, která dluh nemá, až po změnu trvalého bydliště z důvodu umístění dítěte do lepší školy či neschopnost užít se samostatně v místě, kde je osoba hlášena a žije tedy raději ve Vesnici s rodiči. Roli zde hraje také úmrtnost.

²¹ Dvě domácnosti z Vesnice nemají popelnice, jejich odpad proto nebyl reálně zkoumán. Podle interpretace vedení svozové firmy je možné vybírat poplatek od občanů buď jako platbu za osobu anebo za popelnici. Ve Vesnici je praktikována druhá zmíněná verze.

roztříděny do 150 kategorií dle své povahy (např. cibule – podkategorie zelenina – kategorie potraviny). Každá jednotlivá položka v seznamu obsahuje specifický kód. Položky i kódy mohly být během výzkumu doplňovány podle toho, co se v odpadu nacházelo. Každý jednotlivý záznam obsahuje informaci o hlavním vzorku (lokalita), datum a čas záznamu, popřípadě informace o modifikaci záznamu, název výrobku, výrobce, prodejce, hmotnost (g), velikost původního balení, informace o ceně a případné slevě, míře spotřeby (např. pouze obal, obsah, kombinace obojího) a také materiálovém složení položky. Digitalizace těchto dat proběhla přímo v terénu pomocí tabletu iPad vybaveného databázovým softwarem FileMaker Go 12. Základní formuláře této databáze – hlavní vzorky, pomocné vzorky a odpad – byly propojeny pomocí relací. To následně umožňuje sledovat jak celkové množství analyzovaného odpadu (včetně tvorby grafů přímo v terénu dle aktuálně zadaných údajů), tak i rozdílnost mezi jednotlivými segmenty (domácnostmi). Důležitou součástí záznamu dat se stalo pořizování vizuální dokumentace pomocí tabletu. Výhodou byla možnost okamžitého propojení fotografie položky s konkrétním záznamem v databázi. Tato vizuální data se ukázala jako klíčová při analýze dat z kvalitativní perspektivy, zejména pro odhalení na první pohled skrytých pravidelností ve způsobu nakládání s odpadem (Brunclíková a Sosna 2012; Brunclíková a Sosna 2014; Sosna, Brunclíková a Henig 2013).

Tak jako každá metoda má své výhody a nevýhody, i garbologie má své přednosti a limity. Základní výhodou je podchycení značné části konzumního spektra bez ohledu na způsob, jakým se věci do domácnosti dostávají. Protože věci proudí do domácností mnoha rozdílnými kanály, ať už se jedná o nakupování, darování, samozásobitelství, výměnu apod., jeví se analýza odpadu jako technika sběru dat, která dokáže poskytnout maximum informací o těchto věcech a jejich uživatelích. To je také odpovědí na poměrně častou otázku, proč se výzkum konzumních vzorců nezaměří spíše na poznatky marketingových firem. Důvod je nasnadě;

garbologie dokáže přinést mnohonásobně více dat než marketingový průzkum založený např. na dotazování či sledování nákupních košíků. Opomíjet tak další formy obstarávání zdrojů by znamenalo přehlížet sociální vztahy, které při rozličných strategiích vyvstávají, stejně jako způsoby, jak jsou tyto vztahy udržovány. Navíc v kombinaci s dalšími výzkumnými technikami garbologie slouží jako nástroj pro triangulaci dat. Není překvapením, že existuje rozdíl mezi tím, co aktéři říkají, že dělají, a tím, co skutečně dělají (Rathje a Murphy 2001: 71). Data získaná z rozhovorů s informátory či pozorováním tak mohou být doplněna informacemi vyplývajícími z garbologické analýzy, osvětlit, co se děje „za zavřenými dveřmi domácností“, a obohatit tak celkový pohled na zkoumanou problematiku.

Určitou nevýhodou garbologického výzkumu může být časová náročnost detailního zaznamenávání dat. Jediný svaz odpadu z dané lokality tak může znamenat několik týdnů strávených tříděním, vážením a zaznamenáváním jednotlivých položek. Tuto časovou náročnost lze částečně eliminovat sestavením týmu, který se bude na třídění a zaznamenávání položek odpadu podílet. Takto jsem řešila náročnost garbologické metody ve svém projektu. Limitem je rovněž velikost zkoumaných společenství. Čím je takové společenství větší, tím náročnější je vzhledem k množství odpadu garbologický výzkum. Zároveň je třeba poukázat na nedostatečnou reliabilitu dat, není-li možnost propojit odpad s konkrétní domácností. V takovém případě se pak jedná také o interpretační nejistotu.

7 ABSENCE JAKO VÝZNAMOTVORNÝ PRVEK

„Absence přichází pod různými maskami. Fantom bolesti, zesnulých lidí, předků, zničených budov, duchů, bohů, ticha... Všechny tyto absence mají vliv na naše životy.“ (Meyer 2012: 103)

Teorie absence není ve společenských vědách ničím novým. Již filozofové 19. století se nad významem absence v lidském světě zamýšleli, především ve smyslu absence utrpení jako žádoucího stavu lidské existence (Bille, Sørensen a Hastrup 2010). K ideálnímu stavu bytí vede cesta přes zdrženlivost, absenci požitků a zřeknutí se osobního štěstí. Absence se tak stává zdrojem touhy po lidech, místech, věcech, všem, co člověk postrádá. „Něco absentuje, protože to není přítomno, ale významným detailem je to, že to něco chybějící je znázorněno jako potenciálně přítomné.“ (Fuery 1995: 1)

V antropologii je absenci věnována pozornost zejména v posledních letech (Bille, Sørensen a Hastrup 2010: 14). Pozornost je soustřeďována na absenci z hlediska tělesnosti, časovosti i materiality. To, co absentuje, je ukotveno v historii a ovlivňuje naše přítomné interakce (Bille, Sørensen a Hastrup 2010: 14). Absentující je zároveň promítnuto do geografického prostoru, může být manifestováno skrze stopy, které po sobě zanechalo a vyvolávat tak vzpomínky, nebo naopak může svou nepřítomností umožňovat vzájemnou interakci. Absence také může zvýznamňovat historickou událost, jak ukazuje ve svém textu o zbořených *Twin Towers* v New Yorku Marita Sturken (2004).

Absence tedy není pouhou nepřítomností. Naopak přítomnost absence (*presence of absence*) hraje v sociálním životě lidí a věcí významnou roli. Jak uvádí Bille et al. (2010: 7): „Absence je důležitým sociálním, politickým a kulturním fenoménem, který se dotýká lidských životů.“ Nepřítomnost lidí, věcí i jevů má vliv na konceptualizaci sebe

samých a interakci s okolním světem. Absence vypovídá o lidském světě stejně jako přítomnost.

Thompsonovo doporučení věnovat pozornost i opačnému pólu toho, co se snažíme studovat, naznačuje, že chceme-li se dovědět více o lidské společnosti, je potřeba soustředit se nejen na to, co je přítomné, nýbrž i na to, co zde z nějakého důvodu chybí. V tomto smyslu může absence věcí v odpadu naznačovat, že je věcem připisována jiná hodnota než těm, které jsou vyhazovány. Z tohoto důvodu je důležité nejen to, co se v odpadu nachází, ale rovněž to, co zde absentuje. Meyer upozorňuje na paradox tzv. materiality absence, která sama sebe popírá, neboť „absence je svou povahou nedostupná“ (Meyer 2012: 105). Avšak právě absence určitých věcí může poskytnout vhled do vztahů, které mezi lidmi navzájem a lidmi a věcmi převládají. Podobně uvažuje Kevin Hetherington (2004: 159), podle nějž je nakládání s odpadem doprovázeno proměnlivostí absence. Tuto dynamickou vlastnost vyjadřuje termínem „působení absence“ (*agency of absence*). Domnívá se zároveň, že „nakládání s odpadem je o umístování absence, což následně ovlivňuje to, jak uvažujeme o sociálních vztazích“ (Hetherington 2004: 159).

V rámci mého výzkumu bylo identifikováno několik základních způsobů zacházení s nevyužívanými, respektive nechtěnými věcmi, které v různých ohledech reflektují absenci. Těmito základními způsoby jsou hromadění, resp. uchovávání věcí, darování, předávání věcí mimo Vesnici a renovace. Různé způsoby zacházení s věcmi přitom představují neustálý proces klasifikace a uvažování nad různými rovinami hodnoty věcí. V následující části se budu věnovat jednotlivým způsobům podrobněji.

7.1 Odkládání věcí v rovině budoucnosti a minulosti

Jednou z nesporných výhod života v rodinném domě je dostatek prostoru pro odkládání aktuálně nepoužívaných věcí. Ve vesnickém prostředí s množstvím starších budov, které nejsou využívány k původnímu účelu (chlévy, maštale apod.), je tento fenomén pravděpodobně ještě rozšířenější (Strasser 1999: 23). Avšak ne vše je bezmyšlenkovitě uchováváno na půdách, v kůlnách či stodolách. Zbavování se věcí v sobě zahrnuje proces klasifikace, jejímž smyslem je učinit prostor pro další věci, které jsou k mání nebo s nimiž v budoucnu počítáme. Podle Thompsona „činíme věci důležitými tím, že z jiných děláme věci nedůležité“ (Thompson 1979a: 91).

Dvakrát do roka mají obyvatelé Vesnice možnost zbavit se nechtěného, především objemných věcí, k čemuž jim slouží velkoobjemový kontejner, který sem přistavuje firma svážející z Vesnice odpad. Takto se mohou zbavit například starého nábytku, strojů, náprav, autoskel apod. Tyto předměty tak v běžném domovním odpadu (v popelnicích) absentují. Původně byl kontejner přistavován jednou ročně, ale situace si vyžádala častější svoz:

„Děda vždycky říká, ‚hele, tak co se nepotřebuje, to mi řekni a my to vyhážeme se Standou‘. Když teda dvakrát do roka je tady ten sběr, tak se to vyháže tady ke kapliče, oni přijedou ráno. Posledně byli nasraný, protože nečekali, když je tady pět a půl baráků, že tam bude tolika bordelů.“ (Cecílie)

Frekvence zbavování se nahromaděných věcí v zásadě odpovídá přistavení tohoto kontejneru a je tak řízena zvenčí – dle časového harmonogramu a možností firmy. Termín přistavení kontejneru je obyvatelům Vesnice vyvěšován v podobě letáku umístěného na vývěsní ceduli na návsi a každý si tento termín snaží hlídat a využít možnost zdarma se zbavit objemných předmětů. Pokud by tuto příležitost lidé zmeškali, je zde samozřejmě možnost odvézt takové věci přímo do sídla

firmy, kde se nachází i skládka, nebo do sběrného dvora. Ani v tomto případě by za uložení odpadu neplatili, avšak vznikají jim zbytečné náklady v podobě dopravy.

Třídění věcí však neodráží pouze časoprostorový aspekt, resp. utváření volného místa pro budoucí věci, ale také v Douglasovském smyslu snahu o znovunastolení řádu. Zbavování se nepotřebného či nechtěného je více než biologickou potřebou. Nastolování pořádku v prostředí, v němž žijeme, má výrazný psychologický efekt (Hawkins a Muecke 2003). Toto prostředí má totiž na kvalitu našeho života značný vliv (Humphrey 2005). Organizováním okolního prostředí, uklízením našeho životního prostoru, si v jistém smyslu můžeme uklízet i v našem nitru. Uvolnění prostoru tak nemusí být vždy hlavním důvodem pro zbavování se věcí, spouštěčem může být pouhá touha zbavit se nechtěného.

Z výpovědí aktérů zároveň vyplývá, že při rozhodování, které věci si ponechat a kterých se zbavit, dochází k napětí mezi aktéry samotnými, jak ukazuje příklad rozhovoru mezi manželi. Tyto neshody se týkají představy o užitečnosti nebo naopak nulové hodnotě dané věci.

„Oni mě vždycky přehlasují. Vždycky přijdou na brigádu takový lidi, kteří drží s ní, takže mě vždycky přehlasují. Já už se ani nerozčiluju, protože to je zbytečný. Ale něco se mi podařilo z té hromady zase vytáhnout a donést zpátky.“ (Antonín)

„Takový věci jako třeba sekačky, které si bláhově myslí, že se někdy opraví, ale ony se stejně jednou vyhodí.“ (Soňa)

Snaha o zamezení vyhazování některých věcí souvisí s představou ušetřených peněz za součástky a případné opravy, které by si kutil mohl udělat doma sám. Jak uvádí Strasser (1999: 28), „kutil neuchovává součástky proto, aby šel do nebe, ale protože mohou být užitečné“. V tomto ohledu ale mohou mít potenciální využití veškeré věci (včetně nefunkčních), které se v domácnosti nacházejí. Neexistuje zde přitom

žádná konkrétní představa o využití těchto věcí či součástek, pouze mínění, že se budou hodit.

„V podstatě každá věc, která tam ležela, by se určitě ještě někdy na něco hodila, takže mě k tomu moc nepustili, takže jenom pár věcí tam nechali, aspoň u těch pěti věcí jsem řekl ‚tak mi je tu nechte‘, ale zbytek vyhodili.“
(Antonín)

Tato představa o užitečnosti, resp. o budoucím využití věcí nebo jejich částí přitom jasně odráží genderový aspekt. Zatímco ženy jsou ty, které by se rády těchto nevyužívaných věcí zbavily, muži jsou ti, kteří by rádi věci uchovali. Často tak narážíme na sarkastické poznámky manželek, které nevěří, že muž si najde čas nebo náladu takové věci ještě využít, a jsou si jisty, že dříve či později stejně skončí v odpadu.

„Manžel hromadí a hromadí, takže nám ty stodoly za chvíli spadnou na hlavu. Stodoly, garáže, všechno je plný. A co kdyby se to náhodou někdy hodilo.“ (Radka)

Existuje položka, která rovněž absentuje v odpadu a nekončí ani ve sběrném dvoře (vzhledem k malým rozměrům). Někteří z aktérů totiž sbírají zátky od piva (obrázek 4). Důvodem je to, že zátky obsahují výherní kódy a jsou tak hodnotné pro svůj příslib možné výhry. Na druhou stranu ani zátky s již použitým kódem nekončí ve směsném odpadu, protože někteří muži ve Vesnici spolu soupeří v množství vypitého piva a počet zátek je indikátorem spotřeby:

„To mají teďko chlapi takovou mánii, jakože sbírají víčka za určitý období. A pak zjistíme, kolik toho vychlastali. A dělali si i nějaký statistiky. Oni to začli letos nějak v létě a hlavně od Gambrinusu, že tam jsou ty výherní víčka, takže já je posílám a už jsme vyhráli flešku, dva sudy piva jsme vyhráli třicetilitrový. To se jenom posílají kódy z těch víček a ty víčka vlastně zůstávají. Ještě šest půllitrů jsme vyhráli gambrinusáckejch, nějaký přívěšky na klíče a takový. Oni pak ty víčka nějak sesypali

dohromady a mají to normálně v pytlích na obilí. Tady už mám zase plnou mísu víček od piva. Já to takhle střádám do mísy.“ (Radka)

V některých případech to ale není užitná hodnota, která hraje v uchovávání věcí roli. Některé věci jsou ponechávány navzdory faktu, že mohou zabírat místo a překážet. Jsou nejen chráněny před vyhozením, ale zároveň jsou cíleně uchovávány v dobrém stavu tak, aby vydržely co nejdéle. Zpravidla se jedná o věci velmi osobní povahy, ke kterým má aktér zvláště silný citový vztah. Světlana mi vyprávěla, že na půdě skladuje již více než třicet let věci po své první dceři. Jedná se o oblečení, zavazadla, ale také hračky, které jsou vyrobeny ze dřeva a dnes již nejsou k vidění. Světlana zároveň tuto praxi zdůvodňuje emocemi, které v ní dotyk těchto věcí i pohled na ně vzbuzují. Prostřednictvím těchto věcí se může vrátit myšlenkami do minulosti a vzpomínat, jako když si lidé prohlížejí fotografie. To je také důvodem, proč těmto věcem věnovala vždy velikou péči a snaží se je i dnes uchovávat v dobrém stavu. Věří přitom, že by se řada věcí mohla stále ještě využít, ale její dcery o tyto dnes již zastaralé předměty nejeví zájem. Kvůli osobnímu poutu, které k těmto věcem Světlana má, je odmítá vyhodit jako neúčinné.

Tyto věci se pravděpodobně nikdy nestanou součástí odpadu, protože mají tzv. sentimentální hodnotu (Gille 2007: 20; Gregson a Crewe 2003: 119; Hatzimoysis 2003; Hawkins 2006: 75; Norris 2010: 55; Strasser 1999: 8). Základní charakteristikou takové hodnoty je, že je osobní, tedy vázaná na konkrétního jedince, na rozdíl od hodnoty, o níž pojednává Thompson (1979a) a kterou bychom mohli přirovnat k hodnotové orientaci daného společenství. Tato osobní rovina sentimentální hodnoty zároveň znamená, že to, co je takto vnímáno jednou osobou, nemusí být nahlíženo osobou jinou. Sentimentální hodnota je spojena se vzpomínkami a osobní historií. Takové věci jsou uchovávány jako připomínka doby minulé, dávných prožitků a významných událostí. Není proto divu, že se velmi často jedná o věci

spojené s dětstvím aktérů samotných či jejich dětí, popř. předměty, které byly vlastní dnes již zesnulým jedincům.

Navíc pokud se jedná o předměty, které přímo personifikují konkrétní – nejčastěji zesnulou – osobu (např. fotografie nebo amulet, který konkrétní osoba nosila), je představa nutnosti uchovat takový předmět ještě silnější. Newell uvádí, že „věci, které jsou spojené s lidmi, ať už skrze podobnost či kontakt, často nemohou být vyhozeny, protože by to bylo, jako kdybychom se zbavovali samotné osoby či zážitku s ní spojeného“ (2014: 200).

Nezáleží na tom, zda jsou tyto předměty sentimentální hodnoty funkční či neporušené. „Zlomený hřeben ze slonoviny, vybledlá školní vázanka, kolekce poškrábaných vinylových desek jsou objekty, které přestaly sloužit původnímu účelu. Jejich sentimentální hodnota je spojena s faktem, že jsou to artefakty mimo cirkulaci,“ (Hatzimoysis 2003) tedy v terminologii Annette Weiner (1992) se jedná o předměty nepřevoditelné (*inalienable*). Jejich hodnota je dána jejich unikátností, subjektivní identitou a osobní historií, kterou tyto předměty v sobě obsahují, což je staví nad úroveň směnitelnosti za jiné předměty (Weiner 1992: 33).

Na rozdíl od předchozího příkladu hodnoty užité, ²² k níž se vztahují ve Vesnici zejména muži, rovina sentimentální hodnoty je zmiňována většinou ženami. Navíc zatímco užitná hodnota je orientována do budoucnosti ve smyslu „může se to ještě hodit“ a existuje zde minimálně předpoklad, že věc užité hodnoty bude znovu zasazena do cirkulace, tedy znovu bude používána, hodnota sentimentální je z hlediska temporality orientována na minulost. Předměty sentimentální hodnoty jsou spojnicí mezi přítomností a minulostí a jako takové musí být opečovávané a chráněné proti možnému poškození.

²² Zde je užitná hodnota chápána v obecném a širším smyslu, nikoliv v Marxově pojetí. Užitná hodnota je zde nahlížena jako ta, která přináší nebo má potenciál přinést užitek, být využita, přičemž o této využitelnosti a potenciálu rozhoduje ten, kdo s danou věcí interaguje.

Podobně některé předměty jsou ceněny pro svou estetickou hodnotu, která se ovšem opět opírá o konkrétního aktéra. Nejedná se o sentimentální hodnotu, protože ta je vázána nejen na aktéra, ale i na vzpomínky, city a minulost. Oproti tomu předměty hodnoty estetické jsou aktérem posuzovány a uchovávány proto, že mu činí radost, naplňují ho příjemnými pocity. Avšak podobně jako u sentimentální hodnoty fakt, že jeden aktér připisuje předmětu estetickou hodnotu, ještě neznamena, že jej tak vnímají i ostatní:

„Prostě, někdy mi Karla říká, že jsem prostě skoro jako vetešník. Dost mě to zaráží na ní, protože mám takovou oblibu v těch věcech, protože já si myslím, že když je jako ta věc udělaná, takže to nebylo udělaný jen z takovýho důvodu, že to chtěl někdo prodat, ale prostě mě se to strašně líbí, že je to takový hezký.“ (Leopold)

V uvedeném úryvku hovoří aktér o obrazech, které rád sbírá a umísťuje je na zdi ve svém domě. Přiznává zároveň, že se velmi často nejedná o obrazy kupované, ale darované či získané např. z pozůstalostí lidí, které však osobně neznal a které mu byly darovány jinou známou osobou. Přestože se nejedná o světoznámé umělecké skvosty, aktér si v těchto obrazech našel zálibu v estetické rovině. Současně uvádí, že si v těchto předmětech představuje historii, a to nikoliv autora či původního/předchozího vlastníka, ale obrazu samotného (srov. Appadurai 1986; Kopytoff 1986). Gregson a Crewe (2003: 147) hovoří o tzv. utváření imaginární historie (*imagined history making*) aktéry, kteří se snaží takto „historicky obohacené“ předměty prodat. Stejně tak náš případ ilustruje představu historie, kterou aktér věci připisuje. Taková imaginární historie se může opírat o nostalgii, romantické představy a fantastické vize, přičemž aktér nijak nepátrá po původu daného předmětu. Ten je v tomto smyslu nedůležitý.

7.2 Cirkulace věcí v rámci Vesnice

Kromě odkládání věcí jsou i další způsoby, jakými se lidé zbavují nechtěného a zároveň tyto věci stále absentují v odpadu. Jednou ze strategií, která je ve Vesnici často praktikována, je cirkulace věcí prostřednictvím darování. Nejčastěji se jedná o oblečení, většinou dětské, v menší míře pak i pro dospělé, nebo věci spojené s péčí o děti, protože ve Vesnici má šest rodin z devíti alespoň jedno malé dítě. Oblečení a věci po starších dětech se tak dostávají do rodin s dětmi mladšími. Vzhledem k velkému počtu dětí zde dětského oblečení koluje dostatečné množství:

„Já skoro nikdy nekupuju oblečení. Fakt. Jakože k nám to chodí samo. Jako fakt se mi vyplatilo, už mám pocit, že už děti něco akutně potřebujou, a že bych to měla jít koupit. Ale fakt se mi vyplatilo, že když ještě chvíli počkám, tak to najednou přijde, někdo mi to dá.“ (Agáta)

Výpověď dalšího aktéra ukazuje, že navzdory tomu, že sám malé dítě nemá, je zapojen do této cirkulace věcí, protože jeho dospělé dcery, které však ve Vesnici nežijí, takové věci mohou využít:

„To jsme zase zdědili od Sandry, jo. Naše holky jsou těhotný, tak zase mi dali ty věci. Takže to funguje i mezi lidma. Hlavně tady od sousedů jsme dostali ty věci. Postýlku, kočárek, všechno nám takhle dávali.“ (Leopold)

Obdarování Leopoldovy rodiny může naznačovat, že tato rodina byla ostatními obyvateli Vesnice přijata do cirkulace věcí v rámci Vesnice, a to navzdory svému odlišnému etnickému původu a možným předsudkům ze strany sousedů. Leopold se v rozhovorech často vracel k nespravedlnostem, které ze strany některých, zejména bývalých obyvatel Vesnice zažíval. Když se do Vesnice se svou manželkou a třemi dětmi přistěhoval, původní obyvatelé je nechtěli přijmout mezi sebe. Pokud se někde událo něco špatného nebo se někomu něco ztratilo, okamžitě padlo podezření na Leopoldovu rodinu. V jedné ze svých výpovědí dokonce líčil, jak na něj šli muži z Vesnice se sekyrou v ruce, protože se domnívali, že jim někdo z Leopoldovy rodiny ukradl žebřík.

Svoji etnickou stigmatizaci si nesou sice dodnes, ale vztahy vůči nim se nesrovnatelně zlepšily. Důvodem je jednak to, že se mnoho původních obyvatel již odstěhovalo a na jejich místo nastoupili noví, kteří se jakožto nováčci museli chodu Vesnice přizpůsobit. V tomto období se stala Leopoldova rodina jednou z nejdéle usídlených rodin ve Vesnici, což jí zajistilo lepší postavení vůči možným předsudkům. Navíc každý obyvatel Vesnice mohl jasně vidět, že Leopold i jeho žena Karla vždy pracovali a jejich děti chodily do školy, což neodpovídalo často uváděným předsudkům. Fakt, že Leopoldova rodina získala mnoho věcí darem právě od rodiny Sandry, může souviset i s tím, že rovněž Sandřina rodina patří ve Vesnici k těm nejdéle usídleným a Leopoldovu rodinu za ta léta dobře poznala. Ve svých výpovědích Karla i Leopold vyjadřovali nejlepší vztahy právě se Sandřinou rodinou a také s rodinou Agáty.

Gregson a Crewe (2003: 119-129) ve své práci rozlišují tři základní způsoby zbavování se věcí, resp. strategie předávání věcí dál ve snaze zamezit jejich vyhození do odpadu. První způsob nazývají „filantropie“, přičemž hlavní motivací cirkulace oděvů a dalších věcí je poskytnout pomoc ostatním lidem. Druhým způsobem je tzv. „kritika politické či ekonomické situace“, kdy darováním aktér vzdoruje agresivnímu konzumerismu a plýtvání zdrojů. Třetí kategorie se od předchozích dvou liší snahou zajistit si finanční profit, a proto je nazvána „finanční zisk“. Tato strategie je uplatňována často pro vyrovnání nižšího příjmu domácnosti a podle autorů je preferována spíše muži než ženami. Gregson a Crewe tak naznačují propojení sféry finančního zisku s maskulinitou, což vnímají jako „reprodukcí konvenčních konzumních praktik“ (Gregson a Crewe 2003: 127). V jistém smyslu je ale jejich teorie příliš zjednodušená. Neberou totiž v potaz, že i při prodeji věcí může být finanční zisk až na druhém místě v případě, že prodáváme něco svému příteli či známému. V takovém případě je to spíše výhodná cena, která odráží konkrétní vztah mezi jedinci, než snaha zajistit si co nejvyšší příjem. Jinými slovy to, jakým způsobem nad finančním ziskem

uvažujeme, je odrazem sociálních vztahů a zároveň samo ovlivňuje podobu těchto vztahů. Teorie Gregson a Crewe tedy příliš nepracuje s variantou, že se aktéři znají a jejich vzájemné vztahy nabývají zcela jiné podoby než je tomu v případě prodeje cizí osobě.

V rámci Vesnice je zcela jasně preferován první a druhý způsob, a to navzdory faktu, že je zde několik osob ekonomicky neaktivních. Sousedské výměny se zároveň z valné části zúčastňují ženy. Ve všech třech případech, které Gregson a Crewe (2003) zmiňují, se jedná o strategie redukující množství potenciálního odpadu, nikoliv však o absenci očekávání, která mohou z darování vyplývat. Redukce odpadu prostřednictvím darování je zde tedy spíše vedlejším důsledkem, prvotní důvody, jak si ukážeme, mohou být zcela jiné.

Podobně jako rozhodování o tom, které věci budou uchovány a které vyhozeny do odpadu, i cirkulace věcí v rámci Vesnice obsahuje rovinu klasifikace. Podle Gregson a Crewe (2003) třídění a vyřazování věcí je samo o sobě velmi organizovaným a promyšleným procesem, který je navíc i časově náročný. Třídění oblečení na použitelné a nevhodné k darování totiž odráží naše uvažování o hodnotě věcí (Norris 2010: 14). Cirkulace oděvů zároveň připomíná stav před rokem 1989, kdy bylo dědění oblečení po starších sourozencích naprosto běžnou praxí. V současné době, kdy jsou oděvy snadno dostupné i za nízké ceny (např. u stánkového prodeje), je častější, že si lidé oblečení kupují, a pokud dochází k výměně či darování, omezuje se to většinou na oblečení pro miminka. Přitom většina dětí, které ve Vesnici jsou, již chodí do školy, a jak už bylo zmíněno, k cirkulaci oděvů dochází i mezi dospělými. Roli zde hraje nejen ekonomická stránka, ale rovněž časová náročnost, kterou nakupování oděvů vyžaduje. Ve Vesnici není žádný obchod a nejbližší obchod s oděvy je ve dvanáct kilometrů vzdáleném městě. Navíc ne všichni obyvatelé Vesnice mají k dispozici automobil a veřejná doprava je zde velmi omezená. Musí se proto často spoléhat na ostatní, což časovou náročnost ještě prohlubuje.

Lucy Norris (2010: 107) upozorňuje na fakt, že „přijetí dětského oblečení v dobrém stavu od blízkého přítele nebo souseda značí tichý souhlas s tím, že takové oblečení není ještě skutečně ‚odpad‘“ (2010: 107; zvýrazněno v originále). To, že se některé věci nelíbí či nehodí současnému nositeli, ještě neznamena, že nemohou být užitečné pro druhé. Ukazuje se zároveň, že někdy hraje zásadní roli zkušenost starších žen, které dokáží lépe odhadnout možnost využití obnošeného šatstva.

„Tak jako my i někdy dostaneme už takový věci, že si říkám ‚ty vole, proč nám to někdo dává?‘. Že bych to už viděla spíš na popelnici, ale potom vlastně někdy na tom dvoře najednou zjistíš, že vlastně jsou dobrý, jo, že oni věděli, proč to ještě nevyhodili, že ještě jsou jako vlastně třeba šikovný.“ (Agáta)

Jak už bylo uvedeno, darování neslouží jen samotnému zbavení se již nevyužívaných věcí. Není náhodou, že navzdory nepřilíš dobré ekonomické situaci některých domácností, jejichž obyvatelé jsou ekonomicky neaktivní, zde není preferován prodej, tedy třetí strategie zmíněná Gregson a Crewe (2003). Jedním z vysvětlení je fakt, že prodej věcí je krátkodobým řešením nepříznivé ekonomické situace (lidé nikdy neutrží takové finanční prostředky, které by jim výrazně pomohly) a prodej sám nevytváří silné sociální vazby (Gregory 1982). Darování a prodej formují odlišné druhy závazků mezi dárcem/proávajícím a příjemcem/kupujícím. Tyto odlišné druhy závazků mají zásadní vliv na sociální vztahy v daném společenství. Prodej by byl samotnými aktéry vnímán jako nemorální a komplikovaný ve smyslu stanovení ceny, kterou by mohli protistranu urazit. Oproti tomu například darování přináší aktérům dlouhodobější vztah s ostatními domácnostmi, který mohou v případě potřeby využít i v budoucnu.

Mezi darováním rodinným příslušníkům a kamarádům či sousedům je přitom zásadní rozdíl (de L'Estoile 2014: S70). V rámci rodiny lze

uplatňovat povinnost a vnímat jej jako přirozeně vyplývající z tohoto vztahu. Přátelství či sousedský vztah je však založen na volbě. Pomoc příteli či sousedovi je vnímána jako morálně hodnotný čin, který navíc nezůstane bez povšimnutí, kdežto pomoc v rámci rodiny je brána jako samozřejmost. Darování v rámci Vesnice je tak způsobem utužování dobrých sousedských vztahů.

Ekonomice darování byla ze strany antropologie věnována značná pozornost (Bourdieu 1990; de L'Estoile 2014; Godelier 1999; Gregory 1982; Gregson a Crewe 2003; Mauss [1925] 1999; Robbins 2009; Testart 2013 a další). V dnes již klasické práci o daru Marcel Mauss ([1925] 1999: 24-35) uvádí, že akt darování v sobě zahrnuje tři navzájem propojená stádia, bez nichž by darování nebylo darováním. Těmito stádii je dávání následované povinností dar přijmout a poté i oplatit. Zároveň upozorňuje na pouto, které mezi dárce a obdarovaným vzniká. Podle Mausse ([1925] 1999: 26) „člověk dává, protože je k tomu nucen, neboť obdarovaný má svým způsobem vlastnické právo na vše, co patří dárce. Toto právo se vyjadřuje a chápe jako jisté duchovní pouto.“ Toto pouto je zprostředkováno esencí dárce, která je obsažena v daru samotném.²³

Přijetím daru vzniká závazek. V této souvislosti Pierre Bourdieu (1990: 97-111) upozorňuje na roli temporality v procesu darování. Vhodné načasování hraje při darování důležitou roli. Příliš dlouhý čas mezi přijetím a oplacením daru může mezi aktéry vzbuzovat pochybnosti o navrácení daru. Pokud je ale tento čas naopak příliš krátký, může být navrácení daru považováno za urážku, neboť darujícímu signalizuje, že obdarovaný se chce svého závazku příliš rychle zbavit. Protože přijatá věc si nadále uchovává něco ze svého dárce, je tak spojnicí mezi tímto

²³ Mauss v této souvislosti hovoří o principu *hau*, tedy duchu věci, který přebírá od Maorů. Podle Mausse *hau* pronásleduje každého držitele darované věci, a proto musí být dán protidaru, tedy splněn závazek navrácení daru (Mauss [1925] 1999: 20-24). Testart (2013) však závazek protidaru zpochybňuje. Podle něj je jedním z charakteristických rysů daru „vzdání se“ veškerých závazků a práv spojených s darovanou věcí. Pokud tyto závazky přetrvávají, nejedná se podle něj o dar, nýbrž o pouhou výměnu.

dárce a obdarovaným. Je to právě toto spojení, které závazek vytváří a kterým vzniká povinnost přijatý dar oplatit.

Navzdory Lévi-Straussově kritice ([1950] 1987), že Maussem uvedený maorský princip *hau* nevysvětluje závazek navrácení daru, darované věci skutečně mohou nést stopu po původním majiteli. Esence dárce promítnutá v daru je objektivizována mnohem silněji, jedná-li se právě o oděvy. Oblečení v sobě „nosí stopy – otisky – svých předchozích majitelů; jejich těla zde doslova zanechala stopy prostřednictvím personalizovaného způsobu nošení, vůně atd.“ (Gregson a Crewe 2003: 7). Naprostou většinu darovaného oblečení tak tvoří svrchní oděvy, jako bundy, mikiny, svetříky, kalhoty, které nebyly spjaty s tělem druhého člověka tak silně, jako například oděvy přiléhající přímo na tělo nebo dokonce zakrývající intimní partie.

Z interpretací aktérů přitom vyplývá, že spíše než na darované věci záleží na tom, že dochází k darování. Hodnota tedy nemusí ležet ve věcech, které jsou darovány, nýbrž v samotném jednání, tedy v procesu darování, jak bylo již zmíněno v souvislosti s Nancy Munn (1986). Hodnota je skryta v potenciálu, který dané sociální jednání představuje pro jednotlivé aktéry. Tento potenciál je vyjádřen snahou o udržování dobrých sousedských vztahů. Jinými slovy „za *hodnotou* ‚věcí‘ leží vztahy mezi sociálními skupinami, které směřují, a jejich členy“ (Servet 2009: 88; zvýrazněno v originále).

Díky této cirkulaci se oblečení v odpadu vyskytuje spíše výjimečně. V naprosté většině případů zde existuje jasná snaha oděvy do odpadu nevyhazovat, protože mohou ještě někomu dalšímu dobře sloužit. Nejde však o motivaci pouhé redukce odpadu samotného, jak už bylo naznačeno. Prvotním účelem je utváření a udržování dobrých sociálních vztahů. Pro dárce se zároveň naskýtá příležitost zbavit se věcí, které je mu líto vyhodit do odpadu, protože mohou být ještě využity, a pro

obdarovaného možnost získat věci zdarma, resp. bez finanční či časové náročnosti.²⁴

„No, jako je fakt, že prostě třeba i přijmeš věci, který lidi třeba nevyhazují úplně rádi, jo. A teďko už je to třeba dost na prd ta věc, a ona se jim nechce vyhodit, tak hledají, komu by jí dali a kdo by si jí tak mohl vzít. No my samozřejmě...“ (Agáta)

Pokud už dochází k vyhození nějakého oděvu, jedná se zpravidla o poničené kusy, které nebylo možné v domácnosti již dále využít (např. na hadry v dílně), nebo se jedná o drobné kusy, jako jsou ponožky či spodní prádlo. Někdy jsou tyto poničené kusy oděvů spalovány v kamnech. Nicméně mnozí obyvatelé Vesnice se snaží i poničené oděvy a dokonce i menší kusy ještě využít, než se z nich skutečně stane odpad.

Existuje však situace, kdy oblečení, byť neponičené, skončí v odpadu a není posíláno dál. Bourdieu (1990: 98-99) uvádí, že dar může být také odmítnut, avšak takové odmítnutí je považováno za urážku a ohrožuje dobré sociální vztahy nebo přímo znemožňuje jejich utváření. Tento fakt pak může mít vliv na strategie, které aktéři používají, aby darujícího neurazili. Agáta ve své interpretaci poukazuje na nutnost některé věci vyhodit do odpadu, ačkoliv by se mohly v domácnosti zužitkovat jiným způsobem:

„Někdy to musím vyhodit do popelnice, protože se bojím, že Sandra to u nás v garáži uvidí, že jsme to dostali a že to používáme na hadry.“ (Agáta)

Graf 1 srovnává množství oděvů nacházených ve směsném odpadu meziročně. Zahrnutý jsou zde pouze domácnosti, v jejichž směsném odpadu se oblečení nacházelo. Jak je zřejmé, u domácností č. 1 a 3 došlo v roce 2014 k nárůstu počtu vyhozených oděvů. Oproti tomu

²⁴ Protože je cirkulující oblečení nahlíženo jako „druhořadé“, nevadí tolik jako u nových oděvů, dojde-li k jeho poničení.

domácnost č. 5 vykazuje redukci vyhozených kusů oblečení. Přesto v celkovém součtu za obě výzkumné sezóny je to právě domácnost č. 5, tedy Agátina domácnost, která produkuje největší množství tohoto druhu odpadu. Právě proto, že u Agáty většina oděvů z Vesnice končí a v takovém množství je oblečení nevyužitelné, mohou občas některé kusy, např. mikiny, trička, sukně a dětské oblečení typu punčocháče, sukně nebo tepláky, skončit v odpadu. Většina oděvů je v dobrém stavu, jak dokládá obrázek 5 v příloze této práce. Oproti tomu ostatní domácnosti nejčastěji vyhazovaly poničené ponožky, podprsenky a dětské punčocháče.

Z hlediska celkové produkce odpadu je však množství vyhozeného oblečení stále zanedbatelné. Z garbologické analýzy vyplývá, že během obou výzkumných sezón tvořily vyhozené oděvy necelé jedno procento z celkového množství položek odpadu. V první výzkumné sezóně se ve směsném odpadu nacházelo pouze 0,9 % z celkového množství položek směsného odpadu, ve druhé výzkumné sezóně to bylo 0,6 %.

Přestože lze prostřednictvím cirkulace věcí v rámci Vesnice spatřovat snahu aktérů minimalizovat množství vyhozených věcí, které mohu být ještě využity a zvláště dětské oblečení je zde nošeno prakticky všemi dětmi, jednoho dne již není možné oděvy dále darovat. Důvodem může být chybějící příjemce (pokud už není další mladší potenciální nositel darované věci) anebo špatný stav věci samotné. V takovém případě se hledá využití u členů širší rodiny a známých.

„To, co je hodně malinký, tak jsem třeba dávala ne přímo ségře, ale ségra má známou, která měla malý, tak jsem to zas takhle dávala přes příbuzný. Přes známý takhle.“ (Soňa)

Pokud se jedná o oděvy ve špatném stavu (obrázek 6), využívají se, jak již bylo uvedeno, k jinému než původnímu účelu, popř. jsou vyhozeny či spáleny v kamnech. V každém ohledu je při uvažování o možném využití cirkulujících věcí promítána klasifikace těchto věcí

samotným aktérem. Je to právě aktér, který rozhoduje, zda život těchto věcí bude pokračovat nebo skončí. Jeho rozhodnutí má následně vliv na sociální vztahy, které v rámci společenství existují. Klasifikace tak nezohledňuje pouze stav dané věci, její estetickou hodnotu či užitečnost, ale rovněž, jak jsme viděli v případě Agáty, také snahu neurazit dárce a přijmout i dar, pro který v dané domácnosti není využití. V následující kapitole si ukážeme, jaký vliv mohou mít sociální vztahy právě na klasifikaci věcí a způsobů, jakými se jich zbavujeme.

7.3 Anonymní darování jako projekce dobra

Každé společenství je utvářeno vztahy a zároveň tyto vztahy dávají společenství specifickou podobu. Čím je ale takové společenství menší, tím viditelnější jsou vzájemná napětí, která se zde mohou vyskytovat. Cirkulace věcí, resp. darování v rámci Vesnice je jen jednou ze sfér, v níž se tyto vztahy odrážejí.

Jak bylo uvedeno v předchozí kapitole, darování je aktem, který je chápán jako hodnotný, protože napomáhá vytvářet a udržovat dobré sociální vztahy. Darování ale zároveň odhaluje i vztahy negativní, které ve Vesnici mohou panovat. Sledujeme-li pomyslnou mapu, kdo koho obdarovává, zjistíme, že zde existuje zcela jasná dělicí čára mezi rodinami v rámci celé Vesnice. Pro pochopení příčin této dělicí čáry se musíme podívat do minulosti.

Protože je toto téma mezi obyvateli Vesnice stále „živé“, rozhodla jsem se z etických důvodů v této kapitole vynechat u případných výpovědí přezdívky, které v disertační práci aktéři mají. Namísto toho, pokud budu výpovědi uvádět, bude v závorce označení „anonym“. Zároveň se budu snažit, bude-li to možné, zajistit anonymitu aktérů i stíráním možného rozpoznání, zda se jedná o přímé účastníky tohoto sporu, či sousedy.

Je to již více než šest let, kdy se ve Vesnici stala dopravní nehoda. Tato dopravní nehoda je mnohými aktéry interpretována podobně, ačkoliv názory na řešení nastalé situace se různí. Ústřední roli v této situaci hrají lež a peníze. Navzdory faktu, že do této nehody byly zapleteny tři rodiny, následný vývoj po této události ovlivnil doslova celou Vesnici, jak ukazuje úryvek, který ilustruje, jak vypadaly vztahy před nehodou a po ní:

„Tenkrát to bylo takový, že fakt ‚Hele pojd’ na panáka, nebo pojd’ ty ke mně.‘ Tam jsme si sedli, dali jsme pivo, prostě bylo to takový fakt dobrý. Jeden na druhýho se mohl kdykoliv obrátit. Ale ted’ už ne.“ (anonym)

Před šesti lety si tak jako již mnohokrát dvě kamarádky z Vesnice půjčily od svého suseda čtyřkolku, na které se vozily po celé Vesnici. Přestože se jednalo o častou aktivitu těchto dívek, o níž všichni věděli, a navzdory faktu, že dívky jezdily po Vesnici příliš rychle, nikdo z místních, ani rodičů dívek, se vůči této aktivitě nijak neohrazoval, a to i přesto, že obě dívky byly nezletilé. Jedné v tu dobu bylo 14 let, druhé 15.

Pravděpodobně nikoho ve skutečnosti nenapadlo, že by mohlo dojít k nehodě. Vesnice není průjezdná, kromě místních sem prakticky nikdo nezavítá a je zde tudíž naprosto minimální provoz. Přesto k nehodě došlo. Na čtyřkolce se v tu chvíli vezly tři osoby – obě dívky a muž, který jim čtyřkolku půjčoval. Při nehodě se čtyřkolka převrhla a obě dívky zůstaly pod ní. Jejich doprovod, majitel čtyřkolky, duchaplně vynaložil veškeré své síly, aby čtyřkolku převrátil zpět a děvčata vyprostil. To se mu podařilo, přesto jedna z nich utrpěla vážné poranění kyčle s trvalými následky.

Samotná nehoda však nebyla důvodem rozdělení Vesnice na dva, resp. tři tábory. Problém nastal až následně, když se začalo řešit, na čí straně je vlastně vina a kdo tedy bude platit finanční odškodnění.

„Chybu udělali všichni. Místo toho, aby se mezi sebou soudili a drancovali se o peníze a o majetky, protože to zdraví těm holkám stejně nikdo nevrátí, oni ho mají prostě poškozený, no a měli by si všichni uvědomit,

že všichni udělali tu chybu a měli by se všichni z těch chyb poučit.“
(anonym)

Protože se jednalo o nehodu se zraněním, celá událost byla řešena oficiálně Policií ČR. A právě od tohoto okamžiku se začal rýsovat skutečný problém. Najednou nikdo nechtěl přiznat, že o častých jízdách dívek na čtyřkolce někdo věděl. Zejména rodiče dívky, která utrpěla lehčí zranění, se údajně postavili do role toho, kdo netušil, že někdo ve Vesnici půjčuje nezletilým dívkám vozidlo. Celý spor proto skončil u soudu žalobou na muže, který dívkám čtyřkolku půjčil. Podle interpretace jednoho aktéra se druhá poškozená rodina, jejíž dcera utrpěla trvalé následky, chtěla původně vyrovnat s žalovaným mimosoudně. Nakonec k tomu ale nedošlo.

Stigma, které všechny tři rodiny postihlo, se časem u dvou z nich – žalovaného a jedné z žalující stran – zmírnilo. Důvodem bylo i přiznání dívky, která paradoxně celou nehodu odnesla nejhůře, a která u soudu vypověděla o tom, že všichni o půjčování čtyřkolky věděli. Někteří lidé tak vnímají tuto rodinu jako tu méně problematickou a dnes s ní celkem běžně interagují, a to nejen proto, že dívka u soudu nelhala a rodina získala na žalovaném menší finanční částku, ale také s ohledem na uznání, že tato dívka je díky svému zranění skutečně „oprávněna“ nějaké odškodné požadovat. Oproti tomu druhá žalující rodina se rozhodla podle interpretací obyvatel Vesnice pro lež a snažila se touto lží docílit co nejvyššího možného odškodnění.²⁵ Navíc v jejím případě odškodné není vypláceno jednorázově, ale průběžně, což někteří aktéři vidí jako úmysl.

„Ona nějak ta holka může, já nevím do kolika let, furt lázně a všecko takový, tak budou muset platit. A přitom to řídila ona, jo, tu čtyřkolku. Takže to neskončilo tím jednorázovým odškodným. Oni budou platit furt, dokud jako ona si zamane.“ (anonym)

²⁵ Snaha získat co nejvíce finančních prostředků se může jevit jako logický požadavek, pokud jedinou ekonomicky aktivní osobou je matka, která živí celou domácnost. Tento aspekt však není pro ostatní obyvatele Vesnice ospravedlněním.

Právě způsob, jakým byla situace touto rodinou řešena, údajná lež u soudu a touha po penězích způsobily, že je ve Vesnici vnímána negativně. Omezuje proto veškerou komunikaci a vztahy s ostatními obyvateli Vesnice na minimum.

Paradoxně tato rodina, jejichž dcera utrpěla lehčí zranění, vysoudila údajně více peněz než rodina dívky, jejíž zranění si vyžádalo nejen několik operací, ale zároveň, protože má nyní o několik centimetrů nohu zkrácenou, musela zanechat školy, kde se učila na číšnici, protože takové povolání nelze s omezeným pohybem vykonávat. V tomto smyslu byla postižena dvakrát.

Přestože ani jedna z dívek dnes již ve Vesnici nežije, samotné vyústění nešťastné události Vesnici rozdělilo na dva, resp. tři tábory – sympatizanty s rodinou žalovaného muže, negativně vnímanou rodinu, která stojí v rámci celé Vesnice mimo veškeré dění, a dvě domácnosti, které se snaží od vesnických vztahů vzešlých z této nehody distancovat.

„Tam fakt došlo k té katastrofě, že se ty lidi nedokázali mezi sebou dohodnout a říct si ‚hele, jsme debilové, já jsem jim to dovolil, ty si jim to půjčil a my jsme to schvalovali‘ a tak.“ (anonym)

Peníze jsou někdy nahlíženy jako amorální, anonymní a utvářející neosobní krátkodobé vztahy. „Peníze depersonalizují sociální vztahy,“ uvádí Bloch s Parrym (1989: 6). Ve chvíli, kdy byla do vzájemných vztahů v rámci Vesnice vpuštěna kalkulace možného zisku z nehody, na níž neslo vinu *de facto* více osob (ačkoliv *de iure* pouze jedna osoba), celá vina padla na jednu jedinou rodinu s povinností výplaty kompenzací. Zároveň měl tento fakt za následek solidaritu s rodinou muže, který dívkám čtyřkolku půjčil. Oproti tomu rodina vnímaná negativně si pravděpodobně na několik dalších let uzavřela možnost participace na veřejném životě ve Vesnici. Chladný vztah ostatních obyvatel Vesnice k této rodině se neprojevuje pouze v souvislosti s nehodou, ale obecně nedůvěrou k tomu, kdo se provinil proti dobrým sousedským vztahům. Je-

li ve Vesnici nějaký problém, členové této rodiny jsou zvažováni jako viníci mezi prvními.

Peníze se ve vztazích v rámci Vesnice ukázaly skutečně jako amorální. Není to však inherentní vlastnost peněz samotných, nýbrž situace, v níž se staly peníze žádanými. Jak uvádí Bloch a Parry (1989: 8), „peníze podobně jako dary obsahují a zprostředkovávají morální kvality těch, kdo je využívají“. Díky negativní zkušenosti, kterou touha po penězích do Vesnice přinesla, se nemonetární cirkulace věcí jeví jako hodnotnější.

Negativní vztahy ve Vesnici se projevují do určité míry i ve způsobech zacházení s věcmi. Po uvedené nehodě se hodnota darování v rámci Vesnice posunula do jiné roviny. Protože svou účastí na tomto darování aktéři zároveň potvrzují svou „dobrou“ pozici v rámci společenství, jeví se očekávaný protidar ve formě dobrého sousedského vztahu jako velmi cenný. Přestože rodina žalovaného s rodinou dívky s těžším zraněním přímo kontakt neudrží, ani jedna strana se o té druhé nevyslovuje s despektem či nenávisí a obě rodiny se účastní darování v rámci Vesnice, byť ne konkrétně mezi sebou navzájem. Oproti tomu druhá žalující rodina je vnímána na jedné straně jako ta, která se straní ostatních, ale zároveň i ta, se kterou nechce mít nikdo nic společného. Darování tak odráží v tomto případě sociální exkluzi.

„Taková ta výměna mezi sousedy funguje, ale jenom mezi těma, který máš jakoby nejbližší, takový ty kamarády. V rámci celý vesnice fakt ne. S touhle rodinou nikdo nic nemění!“ (anonym)

Tato rodina tak využívá jinou strategii, jak se zbavit nechtěného oblečení a přitom jej nevyhazovat jako odpad. Touto strategií je darování věcí Charitě nebo pacientům psychiatrické léčebny. Ve Vesnici přitom není sběrný kontejner na oblečení pro Charitu, nejbližší pobočka je vzdálena čtyřicetpět kilometrů a psychiatrická léčebna o dalších dvacetpět kilometrů dál.

V odborné literatuře se můžeme setkat s tzv. volným darem,²⁶ který bychom mohli chápat jako dar osvobozený od závazku protidaru (Laidlaw 2000; Parry 1980). Tento volný dar je popisován především v kulturách východní Asie, kde je ukotvena instituce darování almužny. Laidlaw (2000: 624) uvádí, že „ačkoliv dárce nic nezískává od toho, koho obdarovává, má se obecně za to, že bude mít prospěch z toho, že je dárce“. Uvádí dále, že skutečně čistý dar není kompenzován a je tedy dáván „bez touhy“, resp. bez očekávání protidaru. Zdá se, že instituce volného daru tak odporuje klasickému pojetí daru Mause, které s sebou vždy nese závazek. Ovšem pokud je pro dárce odměnou dobrý pocit z toho, že může být dárce, jedná se skutečně o „nezištný“ dar?

Bob Simpson (2004) ve své práci uvádí, že darování může být chápáno jako lék na egoismus a chamtivost. Konkrétní akt darování je pak posuzován podle tří faktorů: motivace dárce, spirituální čistota příjemce a druh a velikost daru. Prováděním aktu darování se lze posunout na vyšší spirituální stupeň. V pojetí Theravada buddhismu existují tři způsoby, kterými může být darování (*dāna*) praktikováno: 1) *dāna paramitā*, což je akt darování světského zboží, jídla, práce; 2) *dāna upa paramitā*, které zahrnuje darování tělesných částí potřebným; 3) *dāna paramattha paramitā*, kde se jedná o konečný dar, při němž se člověk obětuje pro druhého. Podobně může být nahlíženo darování, které praktikuje zmíněná rodina. V jistém smyslu může být tato činnost chápána jako vyvážení svého jednání v rámci Vesnice. Navíc obdarování, tím spíše jedná-li se o obdarování potřebných, např. duševně či tělesně postižených, je skutečně určitým protipólem egoismu či chamtivosti.

Přestože se tato rodina nezúčastňuje darování v rámci Vesnice, stále se jedná v pojmosloví Gregson a Crewe (2003: 123) o filantropii, jejímž smyslem je získání dobrého pocitu. Lidé jsou jednoduše „rádi, že

²⁶ Parry (1980) používá termín *dan*, Laidlaw (2000) pak *free gift*.

darují své vyřazené věci potřebným“ (Gregson a Crewe 2003: 123). A protože dobrý pocit je něco, co zmíněná rodina ve Vesnici zažije jen velmi ojediněle, volí jiné strategie, jak akt dobré vůle projevít. Akt darování potřebným je tedy hodnotou samotnou a darované věci jsou zprostředkovatelem tohoto dobrého pocitu. Podobně jako v případě cirkulace věcí v rámci Vesnice je zde hodnota promítnuta do samotného jednání, avšak v tomto případě se jedná o jednání anonymní, protože dárce není přímo spjat s příjemcem. Zároveň se jedná o dar, při němž není očekáván protidar v materiální podobě. Motivací je pomoc druhým, která přináší dárci dobrý pocit bez očekávání uznání za tento čin. Jde o čistě subjektivní pocit, protože ani obyvatelé Vesnice nevědí, že tato rodina takto pomáhá.

7.4 Oživení nehodnotného

Jedním z hlavních rysů soudobého konzumerismu je neutuchající podněcování ke spotřebě. Již zmíněné plánované zastarávání věcí (Packard 1960; Rogers 2005: 113; Strasser 1999: 274-275) toto podněcování usnadňuje, protože opravování věcí, které bylo v minulosti zcela běžnou záležitostí, se dnes již zpravidla nevyplatí. Přesto někteří obyvatelé Vesnice vynakládají své síly, aby zamezili vyhazování věcí, které jsou nefunkční nebo jsou považovány za odpad.

Ve Vesnici žije muž, který opravuje staré padáky a vojenská auta. K tomuto koníčku jej přivedlo jeho působení v Armádě ČR. Přestože dnes vykonává jiné zaměstnání, jeho zkušenost z armádního prostředí se doslova vtělila do každé sféry jeho života, a to nejen v souvislosti s razantními názory na celou společnost, ale i v interakci s věcmi, které používá, a oblečením, které nosí. V rozhovoru mi Richard vyprávěl, že nakupuje zásadně v army shopech, protože na základě své zkušenosti věří v kvalitu oděvů vyrobených pro armádu.

Aby se mohl svému koníčku renovace starých armádních automobilů věnovat, je ochoten vynakládat nemalé finanční prostředky. Prostřednictvím sítě známých a Internetu shání nejrůznější součástky, ale také staré nápravy a další komponenty, které při renovaci využívá. Přestože se mnohdy může jednat o starý šrot, ve chvíli, kdy začne tyto kusy starého železa zpracovávat, nehovoří o nich Richard už jako o šrotu, ale o „veteránu“, na kterém pracuje, protože si dokáže představit, jak bude daná věc vypadat po jeho zásahu. Dokáže si představit, že tyto izolované součásti budou jednoho dne součástí funkčního dopravního prostředku, veterána.

„Tohle byl vrak. Tady se pojd'te podívat, jak to vypadalo, když jsem to přivezl. Šrot, totální. To jsem celý musel rozebrat a to celý se musí repasovat.“ (Richard)

Protože se často jedná o věci, které byly uloženy někde ve stodolách a zapomenuty jako nepotřebné a překážející nebo dokonce vyhozeny do odpadu, v Thompsonově pojetí je Richardova aktivita chápána jako vyjmutí věci z kategorie odpad (*rubbish*) a snaha o její přesunutí do kategorie trvalé (*durable*). Jak už bylo ale uvedeno, tato transformace si vyžaduje překročení dvou hranic – jednak z nehodnotného na hodnotné, a dále z oblasti skrytého do zjevného, tedy z kategorie, která sociální kontrole uniká, do té, která sociální kontrole podléhá. Richard tak dokázal ze šrotu vytvořit funkční automobil a zároveň součástky a kusy starých náprav, které se povalovaly nepovšimnuty bez užitku, byly repasovány a znovu využity. Hawkins (2006) připomíná potenciál, který mohou nevyužívané, nechtěné či zapomenuté věci skrývat. Záleží pouze na úhlu pohledu, ze kterého se na danou věc díváme. „Odpad jakožto mrtvé objekty vykazuje jen málo možností, avšak odpad chápaný jako věci je plný příslibů, možností stát se zdrojem pro něco jiného.“ (Hawkins 2006: 75)

Gregson et al. (2010) ukazují na příkladu vraků lodí, které jsou dopravovány do Bangladéše, jakým způsobem lze vrak proměnit v komoditu s tržní hodnotou. Lodě jsou rozebírány a ze získaného materiálu se vyrábí nábytek, který je zákazníky oblíben pro svou nižší cenu (pokud dojde k poničení nábytku, nevadí to tolik, jako u drahých věcí), protože je vyráběn z vraků. Transformaci potenciálního odpadu v podobně obnošených sání se věnovala ve své práci také Lucy Norris (2010). Ukazuje, že látky, z nichž je sání ušito, jsou znovu zpracovávány a upravovány tak, aby se z nich mohlo stát něco užitečného, hodnotného, například přehozy nebo deky. Transformace nepoužívaného v užitečné tak obnáší komplexní zhodnocení, které kvality zanechat či vyzdvihnout a které je vhodné potlačit. Pomocí *patchwork*, vyjímání zlatých nití z látky a přešívání je původní věc přetvořena v novou, s novými vlastnostmi a novým využitím. Podle Strasser bylo v minulosti podobné počínání velmi běžné. „V průběhu devatenáctého století prakticky všechny ženy ovládající základní šicí dovednosti recyklovaly textilie.“ (Strasser 1999: 53) Podobně dochází ke zhodnocení látek z oblečení v případě, že jsou využívány jako pokrývky, které slouží pro humanitární účely (Norris 2012). Na rozdíl od nábytku vyráběného z vraků lodí nejde v případě Richardovy činnosti o ekonomický zisk. Finanční prostředky do této aktivity naopak vkládá.

Aby se renovované věci mohly stát hodnotnými, je třeba do nich investovat čas a práci. Pokud se ale nejedná o práci placenou ve smyslu zaměstnání a zároveň tyto věci nejsou určeny k prodeji, je zapotřebí jiných motivací, abychom tolik obětovali. Tato práce nás musí bavit, stává se z ní koníček vyplňující náš „volný“ čas, přičemž impuls vychází z nás samých, nikoliv z druhé strany. K tomu je zapotřebí i příslušné *know-how*, jak uvádí Tim Dant (2005) na příkladu automechaniků. Jejich vtělené znalosti (*embodied knowledge*) jim umožňují využívat různorodé nástroje a materiály vhodným způsobem tak, aby dosáhli plánovaného cíle.

Podobně je tomu i v případě kutilství (*bricolage*) (de Certeau 1984; Hawkins 2006; Lévi-Strauss [1966] 1996; Strasser 1999). Podle Lévi-Strausse ([1966] 1996: 33) kutilství původně „označovalo nějaký pohyb odbočující z přímého směru: pohyb odražené koule, psa odchylujícího se od stopy, koně, který se oklikou vyhýbá nějaké překážce. A i za našich časů zůstává člověk takto označovaný někým, kdo při určité manuální práci užívá prostředků odchylných od prostředků, které používá příslušný odborník.“ Základ kutilství leží především ve schopnosti přetavit do reality své představy o potenciálu, který se ve věcech (často nefunkčních a nepoužívaných) skrývá. Jedná se o aktivní přístup k opětovnému navrácení hodnoty věcem, ať už z hlediska estetiky či funkčnosti. Na základě praktických znalostí, které kutil dlouhodobou interakcí s věcmi získal, jsou věci re-klasifikovány, přehodnocovány a objevují se v novém kontextu. Podle Hawkinse (2006: 88) kutilství propůjčuje věcem jejich „nedefinitivní“ charakter, každá věc je otevřena novému způsobu nahlížení a transformaci v něco nového. Na rozdíl od příkladu cirkulace oděvů, renovace starého šrotu ve funkční veterány není strategií zabraňující vzniku odpadu, nýbrž vyjmutím věci z kategorie odpad a její transformací v něco nového.

Není to však jen čas a práce, které jsou zapotřebí k uskutečnění svých představ. Koníček může být i finančně nákladný, zvláště jedná-li se o nesnadno dostupné součástky pro jeho realizaci. Richard si proto ke své práci přivydělává opravou starých padáků. Tomuto vedlejšímu přivýdělků doslova obětoval celé podkroví svého domu, kde má dílnu a kde může velké kusy látky rozprostřít. Nejenže padáky opravuje a vrací jim tak užitnou, a díky prodeji i ekonomickou hodnotu, ale – protože byl kdysi instruktorem skoku padákem v armádě – také je sám na sobě testuje a skáče s nimi. Právě úzká souvislost mezi touto činností, jejíž účelem je přivýdělek na realizaci renovace veterána, a armádou činí z opravy padáků a následných seskoků dalšího koníčka. Tato práce je tak

pro Richarda v určitém smyslu nostalgii, protože už v armádním prostředí nepracuje.

Bylo by chybné domnívat se, že hodnota renovované věci tkví pouze v její užitečnosti. Sama praxe, tedy proces transformace, je hodnotná, avšak na rozdíl od cirkulace věcí v rámci Vesnice se nejedná o hodnotu sociální. Praxe je hodnotná proto, že přináší radost a potěšení samotnému tvořiteli. Navíc je Richard velmi hrdý na to, že dokáže nefunkční věc transformovat v hodnotného veterána (obrázek 7). Na rozdíl od dobrého pocitu, který může přinášet akt darování oblečení pacientům psychiatrické léčebny, zde se jedná o dobrý pocit z vlastní práce, z vlastní tvůrčí činnosti a schopnosti. Nejde tak o jednání navenek, ale o orientaci na sebe samého. Transformovaná věc je hmatatelnou stopou aktérovy práce, šikovnosti a uskutečněných snů. Zanesl do ní kus sebe samého, ale stejně tak ona se podepsala nějakým způsobem na něm. Tato spojitost mezi aktérem a věcí se odráží v uvažování o hodnotě této věci. Není to něco, co si lze snadno koupit, něco, co lze získat okamžitě. Transformaci nehodnotného v hodnotné svépomocí je třeba obětovat desítky hodin práce, shánění součástek, přivydělávání si bokem... to vše je reflektováno při následném uvažování o hodnotě veterána. Také proto je pro Richarda ideální dovolenou jízda tímto veteránem napříč Evropou:

„Na dovolenou jezdím ideálně se svým veteránem. Mam Áro, ted' si stavim Utah, jezdíme Rumunsko, Albánie, Ukrajina, do hor prostě, to je moje. No, mám kamaráda, a vždycky se najde nějaká partička, kamarádka, co s námi jezdí už leta, a vždycky jedeme dvě tři auta.“
(Richard)

Mezi činnostmi, které redukuje množství potenciálního odpadu, patří také různé opravárenské práce. Oproti renovaci věcí svépomocí je využívání dnes již omezené sítě opravárenských služeb sice méně časově náročné, vyžaduje však opět úsilí rozhodnout, které věci se

opravit vyplatí a které již nikoliv. Většina aktérů v této rovině zohledňuje především hodnotu (užitnou, ekonomickou, sentimentální i estetickou) daného předmětu v souvislosti s finanční náročností jeho opravy. Podle tohoto modelu pak zvažují, co je vhodné opravit a co nikoliv.

„Když odešla pračka minule, tak jsme si objednali opraváře, on přišel, a když spočet tu opravu a to, tak jsme řekli, to vůbec nemá cenu. Furt to bude starej werk. Oni říkají, že když už to máte dýl jak pět let, tak už to nemá smysl. Pak se to vyveze do sběrného dvora a přitom dřív to dokázalo vydržet dvacet let to zboží. Já jsem tu první pračku měla strašně dlouho.“ (Cecílie)

Z interpretací aktérů vyplývá, že si většinou nechávají opravovat věci, které mají již velmi dlouho, mohli si k nim tedy vytvořit citový vztah (mají často i sentimentální hodnotu) a protože tyto věci dlouhou dobu dobře sloužily, je zde promítnuta i důvěra, že budou fungovat dál.

„Třeba teď jsem si nechala opravit sto padesát let starý hodiny, na těch mi záleží. Bicí hodiny kuchyňský. Takže do takových věcí investuju, ale když jsou to nějaký spotřební věci, tak to nemá smysl.“ (Světlana)

Světlana také vyzdvihuje funkčnost dvaatřicet let starého mixéru, který na rozdíl od dnešních spotřebičů nemá žádné poruchy. Podle ní je ale dnešní chování spotřebitelů ovlivněno nejen krátkodobou životností věcí, nýbrž i psychickou potřebou vlastnit to, co nám nabízí reklama. Světlana tak ve svém rozhovoru hovoří o pro ni nepochopitelném jednání některých kolegyně ze zaměstnání, které nakupují spotřebiče (Soda Stream, domácí pekárna apod.), bez nichž se celou dobu obešly a které potřebují mít jen proto, že jim je nabízí reklama. Světlana se o těchto nově nabízených spotřebičích vyjadřuje jako o kšuntech, kterých si neváží a do nichž nemá smysl investovat finanční prostředky, protože nikdy nevydrží funkční tak dlouho, jako její starý mixér.

Využívání opravárenských služeb nebo opravování věcí svépomocí zároveň neodráží pouze ne-/důvěru v kvalitu dané věci, nýbrž i zklamání

nad stavem společnosti, kdy je do zboží již při výrobě projektováno řízené zastarávání věcí (Packard 1960; Rogers 2005: 113; Strasser 1999: 274-275):

„Milá zlatá, dříve když jste koupila lednici, ta vám vydržela skoro celý život. Nebo pračku, celý život. Teď to vydrží maximálně pět šest let a rozbije se vám to.“ (Blažena)

V jistém smyslu je stav dnešní společnosti nahlížen právě v souvislosti se zacházením s věcmi a je naprostou většinou obyvatel Vesnice interpretován negativně. V rozhovoru Sandra vyjadřovala znepokojení nad tím, že dnešní doba si žádá výměnu ještě funkčních věcí za nové jen proto, že staré věci neodpovídají módnímu trendu. Na tento trend Sandra odmítá přistoupit. Podle ní si lidé neváží toho, co mají k dispozici. Sama si je vědoma, že její domácnost je vybavena staršími, nicméně funkčními kusy nábytku a dokonce se může pochlubit kredencí, kterou má ještě po své babičce. K těmto věcem má již pevný vztah a nehodlá se jich zbavit jen proto, že nevypadají moderně. Pokud je to možné, snaží se nábytek udržovat v dobrém stavu prostřednictvím drobných oprav či nátěrem.

V obou uvedených případech, renovace veteránů a využívání opravárenských možností, hraje roli nejen snaha o znovuoživení věcí, které skončily nebo by měly skončit v odpadu, ale i nostalgie. Nostalgie můžeme v obecné rovině chápat jako „touhu po minulosti, prahnutí po včerejšku nebo zálibu ve věcech a aktivitách spojených s dobou minulou“ (Holbrook 1993: 245). Holbrook a Schindler (1991) pak spojují nostalgii přímo s konzumním jednáním, když ji definují jako „preferenci (obecně zálibu, kladný přístup nebo příznivý dojem) objektů (lidí, míst nebo věcí), které bývaly běžnější (populární, módní nebo rozšířenější), když byl někdo mladší (v časném dospívání, dětství nebo dokonce před narozením)“ (1991: 330). Nejde o sentimentální hodnotu věcí samotných, jak jsme viděli v případě uchovávání si věcí, protože u sentimentální

hodnoty se projevují konkrétní vzpomínky (ať už dobré či špatné), které daná věc vyvolává, nebo pocity přítomnosti osoby, které věc patřila. V případě nostalgie, přestože zde hrají pocity značnou roli, se jedná spíše o zklamání ze současné situace a vzpomínání na „zlaté časy“. Toto zklamání či vzpomínání je přitom zprostředkováváno právě slovy, tedy promluvami, v nichž aktéři svůj postoj vyjadřují. Na základě svých představ či zkušeností hodnotí minulost jako nekriticky kladnou (Hill 1998).

„Dneska je doba, že nikdo nic neumí, nikdo nic nechce dělat. Sám musím všechno. Protože všichni za všechno chtějí dneska strašně peněz, a pak ještě udělají blbou práci, takže ve finále člověku nezbyde nic jiného, než aby si to udělal sám, takže co můžu, tak si opravím.“ (Richard)

V každém ohledu je snaha o opravování věcí kladným aktem ve smyslu prevence vzniku odpadu. Tato prevence přitom vychází „zdola“, tedy od samotných aktérů, a stává se tak strategií, která začíná být v současné době opět preferována v souvislosti se snahami o předcházení vzniku odpadu. Tato aktéřská strategie naznačuje, že se lidé snaží prodloužit život věcí, které mají rádi, které jim dobře a dlouho slouží a které podle nich ještě nepatří do odpadu. Zároveň odráží zkušenosti aktérů z doby před rokem 1989, kdy bylo opravování věcí integrální součástí každé domácnosti. Nešlo přitom jen o domácí spotřebiče, ale například i o vyspravování oblečení, a to z důvodu nesnadné dostupnosti zboží i nedostatku finančních prostředků na pořízení nových věcí.

Logika tržního kapitalismu, který je udržován v chodu právě neustálým nakupováním, vyhazováním a opětovným nakupováním zboží, ve většině případů zabraňuje svépomocné opravě věcí v domácnosti a velmi často omezuje i možnosti profesionální opravy, zvláště když je zboží „příliš staré“, resp. po záruční době. Proto je možné z dnešního hlediska chápat opravárenství jako strategii, kterou Gregson a Crewe (2003: 124-126) nazývají „kritika politické či ekonomické situace“. Jedná

se o vzdor proti všudypřítomnému a agresivnímu konzumerismu,²⁷ který je orientován na jednorázovou spotřebu, kdy je zboží určeno pouze pro jedno použití a nepředpokládá se jeho další využívání, opravování či renovace. Jak uvádí Gregson a Crewe (2003: 126), „tato forma politické kritiky je často spíše než o recyklaci věcí a s tím spojenými prospěchy pro životní prostředí, ukotvena v příbězích o touze prodloužit užitečný život (to znamená užitnou hodnotu) věcí“.

²⁷ S podobným vzdorem se můžeme setkat v případě *freeganismu* nebo *dumpster divingu* (Brunclíková 2011; Ferrell 2006; Kubatová 2014), který je akterý, pocházejícími nejen ze subkulturního prostředí, preferován jako strategie protestu proti konzumerismu na straně jedné a redukcující odpad na straně druhé.

8 ZELENÁ IDEOLOGIE

„Můžeme si povšimnout, jak abstraktní pojmy péče a starosti o planetu jsou spojeny s mikro-praktikami domácností, s instrukcemi, jak máme nakládat s odpadem...“ (Hawkins 2006: 32)

Někdy jsou věci a naše jednání považovány za hodnotné díky pojmům, kterými je označujeme (Aikhenvald 2013). Jsou to právě slova, skrze něž propůjčujeme entitám jejich charakteristiky, promítáme do nich naše úsudky a vyjadřujeme své postoje a názory. „Něco hodnocené jako dobré, vhodné a žádoucí může být v lidském životě nazíráno jako hodnotné.“ (Aikhenvald 2013: 53) Slovo má moc ovlivňovat nejen naše názory, ale dokonce i podněcovat nás k reálné činnosti. Webb Keane (1994) na příkladu výměnného obchodu ve vesnici Anakalang v provincii Nusa Tenggara Timur v Indonésii poukazuje na vzájemné propojení mezi slovy, jednáním a věcmi. Uvádí, že „jedním ze způsobů, kdy výměnné systémy zprostředkovávají hodnotu osob a věcí, je skrze performance, které spojují transakce hodnotných věcí se slovy“ (Keane 1994: 605). Na příkladu rituální řeči (*ritual speech*) znázorňuje, jak lze ovlivnit proces obchodování a hodnotu obchodovaných věcí.

Podle Evans-Pritcharda (1940: 135) jsou „hodnoty vtěleny do slov, skrze něž ovlivňují chování“. Toho si všiml už Ferdinand de Saussure (1959), když chápal hodnotu či význam slov jako odraz jejich pozice v rámci celkového systému. Jinými slovy nelze pochopit význam či hodnotu jakéhokoliv slova v jakémkoliv jazyce, pokud neznáme jeho pozici a vztah k ostatním slovům. Jeho pojetí hodnoty se tak může označit jako „negativní“, protože dané slovo, např. pes, je definováno tím, čím není. V tomto smyslu není možné mít úsudek o čemkoliv, aniž bychom nepřihlédli k celkovému systému. Podobně, použijeme-li příklad z předchozí kapitoly, nelze pochopit, co znamená pro jednu rodinu darování oděvů pacientům psychiatrické léčebny, když opomeneme

význam tohoto jednání v návaznosti na interakci s ostatními rodinami ve Vesnici.

Schopnost slov podněcovat určitý druh jednání je dobře patrná na příkladu třídění odpadu, kterému bude v této kapitole věnována pozornost. Zaměřím se přitom nejen na obyvatele Vesnice jakožto producenty odpadu, ale rovněž na interpretaci vedení firmy, která z Vesnice odpad sváží a zároveň je provozovatelem třídící linky a skládky komunálního odpadu. V obou rovinách poukáži na motivace, které vedou aktéry k třídění odpadu, a způsoby, jakými jsou domácnosti podněcovány k třídění. Pokusím se tedy ukázat, jakým způsobem mohou slova zprostředkovávat hodnotu, resp. ovlivňovat naše úsudky o něčem a jaký reálný dopad slova, resp. rétorické obraty mohou mít na naše jednání a uvažování.

8.1 Motivace a praxe z aktérské perspektivy

Ve Vesnici se nachází kontejnery na separovaný odpad, a to na plast a sklo. Protože se zde po dobu mého výzkumu nenacházel kontejner na tříděný papír, ukázala se realizace garbologické analýzy v letních měsících jako výhoda. Vedení svozové firmy bylo přesvědčeno, že lidé veškerý papírový odpad spálí, protože ve Vesnici není zaveden plynovod a jedinými topnými tělesy jsou kotle na tuhá paliva. Podíl spáleného papíru tak může záviset na ročním období (O'Brien 2013: 25). V letních měsících není papír kde pálit (nebo aspoň ne v takovém množství) a končí tedy ve směsném odpadu.²⁸ Martin O'Brien uvádí, že „v letních měsících obsahují popelnice pětkrát více zeleninového odpadu, třikrát více papírového odpadu a rovněž dvojnásobné množství kostí ve srovnání se zimními měsíci“ (O'Brien 2013: 25). Z tohoto důvodu se ve

²⁸ V době mé poslední návštěvy však byly do Vesnice dovezeny druhý kontejner na separovaný plast a zároveň nově kontejner na separovaný papír.

směsném odpadu nacházelo značné množství papírového odpadu. Z celkového množství položek směsného odpadu tvořil papír 23,0 % v první a 28,5 % v druhé sezóně.²⁹ Nejčastěji se vyskytoval v podobě popsaných listů, papírových obálek, novin, dětských omalovánek, výpisů z kreditních karet, výzev k uhrazení dluhu, nejrůznějších vzkazů i útržků pokresleného papíru, ale zejména značného množství letáků, které se do domácností dostávají prakticky každý týden (obrázek 8). Pokud by byl garbologický výzkum realizován v topné sezóně, s velkou pravděpodobností by tato část dat zůstala skryta.

Tabulky 1 a 2 ukazují množství plastového a skelného odpadu v nádobách na separovaný a směsný odpad. Ve srovnání s první výzkumnou sezónou se ve druhé sezóně zvýšil podíl plastu v separovaném odpadu z 18,5 % na 34,3 %. Oproti tomu došlo ale k mírnému poklesu skelného odpadu, který byl vhazován do kontejneru na separovaný odpad. Nejčastěji produkovaným plastovým odpadem byly PET lahve, igelitové sáčky, obaly od potravin, hračky a nejrůznější fragmenty. U skelného odpadu pak jasně převažovaly lahve od alkoholu. V menší míře se jednalo o nejrůznější sklenice a nádoby od potravin (lahve od majonéz, kečupu apod.) a rovněž množství střepů.

Existuje přitom jasný rozdíl mezi odpadem, který byl umístěn do kontejnerů na separovaný odpad, a tím, který skončil v popelnici na ostatní směsný odpad, přestože má recyklační potenciál. Garbologická analýza ukázala, že v případě plastového odpadu ve speciálních kontejnerech převažovaly PET lahve, igelitové sáčky a tašky a také fragmenty polystyrénu. Oproti tomu v popelnicích na směsný odpad se nacházely nejrůznější plastové výrobky, od potravinových obalů, plastových kelímků, vaniček a fólií, nádob od čisticích prostředků, kartáčků na zuby, až po hračky, brčka, víčka od propisek, kolíky na prádlo

²⁹ V případě recyklovatelného odpadu je efektivnější uvádět počet položek. Lze tak předejít zkreslení způsobenému rapidně odlišnou hmotností papírového, skelného a plastového odpadu.

a nejrůznější malé neidentifikovatelné plastové fragmenty (obrázek 9). Podobný rozdíl byl patrný i při pohledu na skelný odpad nacházející se v kontejneru na separovaný odpad, kde zcela jasně převažovaly lahve od alkoholu, a v popelnicích na odpad směsný, které obsahovaly skelný odpad v podobě nádob na potraviny (sklenice od kečupu, majonéz, okurek) a rozbité skleničky na nápoje (obrázek 10).

Příčinu těchto kvalitativních rozdílů můžeme opět hledat v rovině klasifikace. Klasifikace je nám na jednu stranu vnucována zvenčí prostřednictvím návodů, rad a podnětů ke správnému třídění odpadu (např. pokyny umístěné na kontejnerech na separovaný odpad), ale zároveň zde hraje roli naše vlastní uvažování, vnitřní mechanismy, které se podílejí na vyhodnocování objektů, se kterými interagujeme a kterých se určitým způsobem zbavujeme. Podle Lucase (2002) třídění odpadu na recyklovatelný a ostatní odráží naše vnímání využitelnosti daného předmětu. Věci, které vhazujeme do kontejneru na separovaný odpad, chápeme jako opětovně využitelné, jako věci, které v sobě skrývají potenciál hodnoty. Naopak předměty, které končí ve směsném odpadu, vnímáme jako bezcenné a nadále nevyužitelné. Právě z tohoto důvodu definuji odpad ve smyslu vymezených hranic, nikoliv jako věc, která nemá žádnou hodnotu, jak jsem uvedla v kapitole „Co je to odpad?“.

Gregson et al. (2007b) uvádí, že věci putují z domácnosti habituálně stejnými kanály. S vyšší frekvencí opakování stejných vzorců našeho jednání (i ve vztahu k věcem, tedy k jejich kategorizaci) dochází k internalizaci této praxe, která se pak stává nevnímanou rutinou a zároveň modelem pro další interakci s těmito věcmi. Následně pak zcela automaticky vhazujeme určité věci (odpad) do jedné či druhé nádoby. Tato internalizace naučených vzorců nám dovoluje eliminovat možnosti volby a usnadňuje nám každodenní praxi (Berger a Luckmann 1999: 56-60). Máme-li v tomto směru ve zvyku třídít do separovaného odpadu pouze určitou kategorii věcí, jako jsou PET lahve, igelitové sáčky a tašky, putují pak ostatní věci s největší pravděpodobností do ostatního

směsného odpadu pouze z toho důvodu, že jejich materiální složení nevnímáme nebo nad ním nauvažujeme. V případě skelného odpadu se kromě zmíněné klasifikace odpadu může zároveň jednat o snahu anonymizovat určitý druh spotřeby. Z podobných výzkumů je známo, že lidé zakrývají skutečnou spotřebu alkoholu (Rathje a Murphy 2001: 67-68). Kontejnery na separované sklo – společné pro celou Vesnici – mohou reálnou spotřebu skrýt, resp. rušit spojení mezi konkrétní domácností a odpadem.

Zároveň celkově malé množství skelného odpadu naznačuje, že skleněné nádoby jsou v domácnostech nějakým způsobem využívány a nemusí tak být nahlíženy jako odpad. Většina obyvatel Vesnice využívá možnost samozásobitelství a prostřednictvím zavařování uchovává produkty svých zahrádek na pozdější dobu (obrázek 11). Sklenice se tak hodí k tomuto uchovávání a nejsou většinou vyhazovány, snad jen v případě, že se jich v domácnosti nahromadí příliš velké množství. Jedná se ale spíše o nárazové vyhazování.

„Co se třeba sklenic týče, tak ty většinou všechny schovávám... Přesnídávky jablečný dělám doma, teďko budu vlastně dělat, protože jsme měli docela dost hrušek, teď se chystám na kompoty hruškový dětem udělat a jinak vlastně okurky jsem zavařovala, červenou řepu zavařujeme, čalamády.“ (Radka)

Jak už bylo zmíněno, ve Vesnici nebyl po dobu mého výzkumu umístěn kontejner na tříděný papír. Předpokládalo se, že z důvodu využívání kotlů na pevná paliva se veškerý papír může spálit. To však závisí nejen na ročním období, ale zároveň i na kvalitě tohoto papíru. Nejčastěji se do domácností dostávají letáky a právě ty jsou podle většiny obyvatel Vesnice naprosto nevhodné ke spalování, stejně jako velkorozměrné kartony. Druh papíru, který je na výrobu letáků používán, způsobuje špatné hoření a navíc znečišťuje kamna.

„Papír jde do popelnice, prostě nedá se nic dělat. Kartony, všechno. Ono se to nedá moc spálit, ty letáky, to moc lidí nespálí. To se jen zaserou kamna tím a to samý, koupíte si ledničku, koupíte si televizi nebo já nevím, nábytek, je to všechno v těch krabicích, kam to mají lidi dávat. Pak to nesou na zahradu, jak tady sousedi, pálí to tam, to jsou čmoudy.“
(Cecílie)

Podobně problematické je nakládání s kovovým odpadem a elektroodpadem. Lidé jej mohou buď sami odvézt do sběrného dvora, odevzdávat jej v prodejnách elektro (např. baterie) nebo jej vyhodit do velkého kontejneru, který je ve Vesnici k dispozici dvakrát ročně, jak už bylo zmíněno. Záleží však na velikosti takového odpadu a možnosti získání finančních prostředků. Nejčastěji tak ve sběrném dvoře končí větší předměty, za které lze získat peníze. Ti, kteří nemohou oficiálně odpad do sběru odevzdávat, volí strategii, že požádají někoho jiného, aby šel za ně kov do sběrného dvora vrátit. Zpravidla se jedná o příbuzného nebo někoho, komu důvěřují.

„Vždycky když třeba uklízíme dvůr a něco se najde, shromáždí se to a je toho víc, tak se to odveze do kovošrotu a tam vám za to zaplatí ještě. Já když si tady vyklidím stodolu, tady vyhodím železo, tak mě to může třeba jít prodat zeťák, jinak bych přišel o sociální dávky. Nesmíte si prostě přivydělat ani korunu. I když je to jen odvoz odpadu. Baterie z auta to se dá zpeněžit, jo, takže přijedou kluci s károu, oni to naloží a odvezou to do města do sběrný. To nevíte, kdy odejde pračka, kamna se vyhodí nebo vlastně cokoliv.“ (Leopold)

Lze předpokládat, že od 1. 3. 2015 dojde v souladu s novou vyhláškou č. 24/2015 Sb. o výkupu kovového odpadu (Havelka 2015) pravděpodobně ke změnám i v rámci aktérské praxe. Nově totiž není možné získávat za dovezený kovový odpad hotovost. Získané finanční prostředky je možné poslat pouze na účet nebo prostřednictvím složenky. Ovšem ani Richard, ani Leopold, kteří tuto příležitost využívají z celé

Vesnice nejčastěji, nejsou zrovna zastánci bankovních převodů. Leopold bankovní účet nemá vůbec, Richard jej má pouze kvůli hypotéce a omezuje veškeré takové transakce na minimum. Zároveň posílání peněz přes složenku vyžaduje další náklady (včetně nákladů na dopravu na poštovní pobočku).

„Já neměl do nedávna ani zsranej účet. Každým převodem aby o mě všechno věděli. Ale musel jsem si udělat účet. Hypotéky chodí na účet. Ale přijde mi výplata, vyberu jí do koruny, necham tam na splátky hypotéky a nazdar. Když mi někdo řekne, že mi pošle něco na účet, řeknu ‚na účet nic neposílej‘. Já nejsem zvědavej, aby se kdejakej dement takhle podíval a aby mě někdo mohl kontrolovat, co je mu do toho.“ (Richard)

Ve směsném odpadu se tak nachází nejčastěji plechovky, nádoby od potravin a drobné kovové součástky (obrázek 12). Kovový odpad v první výzkumné sezóně tvořil 16,8 % z celkového množství položek ve směsném odpadu. Ve druhé výzkumné sezóně to bylo 18,2 %. Aktéři argumentují, že tento druh odpadu netřídí proto, že zde nemají speciální kontejnery, do nichž by jej mohli házet. A protože se zpravidla jedná o menší položky, které se v odpadu „ztratí“ a nezabírají místo, nestává se příliš často, že by jej odevzdávali na místech k tomu určených. Podobně je tomu v případě drobného elektroodpadu a baterií.

„Ty menší baterie tužkový musíme házet do odpadu. Nebudu s tím jezdit do města do sběrnny, se čtyřma.“ (Cecílie)

Míra třídění odpadu z domácností je ovlivňována motivacemi a případnými bariérami, které v třídění brání či jej ztěžují (např. nedostatek místa pro nádoby na vytríděný odpad v domácnosti, časová náročnost či omezené znalosti o třídění). Některé studie zmiňují vliv výše příjmu domácnosti (Gamba a Oskamp 1994; Oskamp et al. 1991; Vining a Ebreo 1990), přičemž domácnosti s vyššími příjmy vykazují vyšší ochotu třídít odpad. Podle jiných existuje korelace mezi ochotou třídít

odpad a dosaženým vzděláním (Lansana 1992), avšak jiné studie tuto souvztažnost zpochybňují (Derksen a Gartrell 1993; Gamba a Oskamp 1994; Hopper a Nielsen 1991; Oskamp et al. 1991). V odborné literatuře se můžeme také setkat s názorem, že ženy vykazují větší participaci na třídění odpadu než muži (Oates a McDonald 2006). Jistý náznak genderové podmíněnosti přístupu k třídění odpadu můžeme nacházet i ve Vesnici. Podle interpretací se na třídění podílejí častěji právě ženy a případně i děti, které jsou v dnešní době se správným tříděním seznamovány i ve škole. A jsou to právě ženy, kdo se snaží své muže přimět k důslednějšímu třídění odpadu:

„Manžel je občas línej a přistihnu ho, že když jdu vyhodit koš, že je tam nějakej igelit, tak ho sprdnu, ale jako jinak to on má sám, že jakoby třídí.“
(Agáta)

„Akorát náš dědek vždycky, tomu bych jednu natáhla, vyžere rum a mrskne to do popelnice. Říkám ‚dědku, vole, neseš mi, na co tady máme kontejnery?‘ ‚No jo, já poběžím s jednou flaškou.‘ Ten mi dovede vytočit vždycky. To samý vyžere víno, čůčo, co si kupuje nějaký ve flašce, to je to samý, šup tam. Já říkám, tady máme v chodbě, na okně mi tam visí taška, vzadu v chodbě a tam házím prostě ty plastový flašky. Zoe tam hází i od mlíka, říká ‚paní učitelka říkala, že to je taky plast.‘“ (Cecílie)

Některé studie uvádějí, že třídění odpadu je zásadně ovlivňováno počtem členů v domácnosti (Oskamp et al. 1991). Čím je tento počet větší, tím hůře je docíleno efektivního vytřídění. Tento aspekt se ve Vesnici neprojevil. Oproti tomu je zde ale patrný vliv vzdálenosti mezi domácnostmi a kontejnery na separovaný odpad (Derksen a Gartrell 1993; Howestine 1993; Humphrey et al. 1977; Jacobs, Bailey a Crews 1984; Ryan a Bernard 2006; Schultz, Oskamp a Mainieri 1995). Ryan s Bernardem (2006) ve své práci sledovali ochotu třídít plechovky od nápojů v závislosti na vzdálenosti ke kontejnerům. Jejich studie potvrzuje, že čím je tato vzdálenost větší, tím menší je ochota k třídění. Kontejnery

se ve Vesnici nachází na místní návsi, kterou tvoří malé prostranství s kapličkou. Některé domácnosti tak mají tyto kontejnery téměř u domu, jiné je mají na dohled a vzdálené od domu pár metrů. Je zde ale jedna domácnost, která je usídlena prostorově zcela mimo. Přestože stále patří k této Vesnici, je od ní vzdálena polní cestou přibližně 800 metrů. V tomto případě Antonínova rodina zároveň uniká sociální kontrole ze strany svých spoluobčanů a tlak na třídění odpadu ze strany druhých tak nevnímají.

„Občas jsme tam vozili nějaký plast, ze začátku než jsme tady měli svoje přistavený kontejnery.³⁰ Jenže je to docela daleko, od cedule ‚prodej plynu‘ je to sem 800 metrů. Takže teď už to tam nenosíme. Už jsme domluvený s nima, že když je plno, že jim zavoláme, oni sem přijedou třeba jednou za měsíc, někdy přijedou jednou za dva tejdny.“ (Antonín)

Navíc fakt, že jim svozová firma vyhověla a umístila k jejich domu velký kontejner, může snižovat motivaci odnášet vytríděný odpad dolu na vesnickou návěs. Důvodem této taktiky ze strany svozové firmy byla nesnadná dostupnost kvůli špatnému stavu přístupové cesty zvláště v zimních měsících, kdy je cesta neudržovaná. Protože ale svoz odpadu z této domácnosti v delším časovém intervalu zároveň šetří čas i svozové firmě, je zde kontejner umístěn během celého roku. Velký kontejner tak dokáže pohltit prakticky jakýkoliv odpad z domácnosti, aniž by nastaly problémy s nedostatkem místa. Reálně tak tato rodina není příliš motivována odpad třídit. Žena z této domácnosti navíc ani nevěří, že by třídění odpadu mělo smysl. Domnívá se, že je separovaný a směsný odpad nakonec smíchán dohromady a vysypán na skládku. Přestože se z její strany jedná o pouhou domněnku, její nedůvěra v efektivitu třídění je silná.

Tato nedůvěra se jasně projevuje na množství potenciálně recyklovatelného plastu a skla ve směsném odpadu. Sonina domácnost

³⁰ Jedná se o kontejnery na směsný, nikoliv separovaný odpad.

vykazovala v první sezóně 50,7 % plastu a 54,8 % skla z celkového množství položek tohoto materiálu ve smíšeném odpadu. V druhé sezóně to bylo 39,3 % plastu a dokonce 74,5 % skla.

Většina aktérů se však snaží odpad třídit a právě od nich údajně vzešel prvotní impuls k přistavení kontejnerů na separovaný odpad. Po dlouhá léta zde nebyl umístěn ani jediný kontejner. Situace se změnila až před několika málo lety, pravděpodobně přičiněním více aktérů, ačkoliv se někteří domnívají, že je to právě jejich zásluha.

„Co se týče u nás jako zpracování odpadu, tak my třeba, u nás v obci jsou kontejnery, který jsme si vyžádali. Moje rodina. Jinak se to tam povalovalo různě.“ (Světlana)

*„Já jsem šla, to byl ještě starší starosta. Agáta mi říkala, že za ním taky byla a říkala mu, aby sem dali kontejner a oni jí řekli, že ne. No, a já říkám ‚prosím tě, nekecej, já jsem byla za ním, podal mi ruku, představil se, já mu řekla, že bychom tam potřebovali nějaký kontejner na plasty, muž to vozí do města, soused to vozí taky do města, prostě to takhle nejde.‘ A von na to ‚víte co, my jsme tam měli, ale cikáni do toho házeli kde co, tak jsme to zase odvezli‘. Já říkám ‚ale bylo by tam třeba dát.‘
„Tak jo, tak já tam dám na ty plasty a na sklo.““ (Cecílie)*

Není důležité, od kterého konkrétního aktéra podnět k umístění kontejnerů na separovaný odpad vzešel. Mnohem důležitější je fakt, že k tomuto podnětu došlo zdola, tedy od aktérů samotných, což potvrdil i vedoucí pracovník svozové firmy. Participace na třídění odpadu by totiž nebylo dosaženo, kdyby aktéři zároveň nevěřili, že má smysl. Až na výjimky jsem se setkávala s tím, co je v odborné literatuře označováno jako environmentální uvědomění aktérů (Barr, Gilg a Ford 2001; DeYoung 2000; Gamba a Oskamp 1994; Hawkins 2006; Hopper a Nielsen 1991; Oskamp et al. 1991; Gamba a Oskamp 1994; Vining a Ebreo 1990).

„Protože mě děsí, kolik bordelu vyprodukujeme jako lidstvo a jak tu planetu fakt tím bordelem zahlcujeme. Jako pro mě i to, že se třídí odpad, je málo, protože jako dobře, tak to roztřídíme, ale to, co produkujeme to strašlivý děsivý množství. Jo tak jakože jestliže se aspoň to nějak jako něco vytřídí a něco se z toho udělá, jako říkám tak papír aspoň, tak šetříme lesy, jestli se něco zrecykluje, tak super. A ten plast, jestli se z toho něco vyrobí, tak zaplat' pán bůh, protože to je šílený, ten papír by aspoň zetilil a pohnojil, vid'.“ (Agáta)

„Tahle planeta už je přetížená lidma. A neděláme nic jinýho, než že jí devastujeme, vyčerpáváme její zdroje, nevážíme si toho, co máme, a skončí to. Všude ve vyspělejších zemích jsou už zahlcený odpadem, takže nezbejvá nic jinýho, než to všechno recyklovat.“ (Richard)

Jedná se o přístup, kdy aktér zohledňuje ve svém jednání představu šetrnosti vůči životnímu prostředí. Toto uvědomění je přitom podněcováno tím, co bychom mohli nazvat „zelená ideologie“,³¹ která předkládá na jedné straně aktérům hrozbu environmentální krize a břímě zodpovědnosti každého z nás na straně druhé (Hawkins 2006: 33). Zelená ideologie se tak postupně vtěluje do jednání aktérů a ti ji (svým vlastním způsobem a s ohledem na žitou praxi) nadále reprodukují. Strategie, které uplatňuje zelená ideologie na spotřebitele, budou zmíněny v následující kapitole.

Zelená ideologie se podílí na disciplinovanosti aktérů, kteří si sami

³¹ V odborných diskuzích se můžeme setkat s termínem zelená ekonomie (*green economy*), přičemž existuje vícero definic, jimiž je tento termín vysvětlován. *Green Economy Coalition* definuje zelenou ekonomii jako „pružnou ekonomii, která zajišťuje lepší kvalitu života pro všechny v rámci ekologických limitů planety“ (Allen a Clouth 2012: 9). Termínem zelená ideologie se snažím poukázat na to, že rétorika používaná v environmentální sféře je často zatížena aktuálním politicko-ekonomickým nastavením a přes snahu docílit proklamovaného zlepšení životních podmínek se stále jedná o určitou formu ideologie (Johnston 2008). Tímto označením tedy nechci nijak snižovat čistotu úmyslů jednotlivých zainteresovaných aktérů, pouze se snažím poukázat, že rétorika, jakou jsou domácnosti a další aktéři oslovováni, je založena na propracovaných a záměrně volených pojmech, které odrážejí zájmy tohoto ideologického pozadí.

uvědomují, že jsou producenty odpadu. Z participace na recyklaci se tak stává (nepřísahá) povinnost každého spotřebitele, který je zároveň seznamován s tím, že odpad, který je recyklován, může snížit jeho ekologickou stopu (Hawkins 2006: 98-104). Současný environmentální diskurz tak posouvá třídění potenciálně recyklovatelného odpadu v domácnosti do sféry morálky. Morálnost jednání zároveň aktérům propůjčuje identitu, která je nahlížena kladně. Jak uvádí Hawkins (2006: 95) „váš odpad a to, co s ním děláte, může být zdrojem kulturního kapitálu nebo morálního odsouzení“. Participace na recyklaci odpadu je tak spojena s identitou, kdy nerecyklovat znamená selhat v tom, co je žádoucí. V tomto smyslu jsou nahlíženy jako hodnotné nejen věci, které jsou umístěny do kontejneru na separovaný odpad, ale také sama participace na třídění.

Aktéry byly interpretovány ještě další dva důvody třídění odpadu. Zmiňována byla naučená praxe, kterou si aktéři přinesli s sebou, když se do Vesnice přestěhovali z především městského prostředí, kde byli zvyklí odpad třídít. Připadalo jim tak samozřejmé, že by měli odpad třídít i ve Vesnici. Světlana pak zmínila i praktický důvod uvolnění místa v odpadkovém koši, který se vytříděním plastu a skla tak rychle nezaplňuje.

Pokud už jednou byly kontejnery ve Vesnici umístěny, naprostá většina domácností začala odpad třídít, ačkoliv – jak dokládá garbologická analýza – nemusí se jednat o důsledné třídění (viz množství plastů a skelného odpadu v odpadu smíšeném). Stoprocentní vytřídění odpadu³² je tak zatím spíše ideálním modelem, který má daleko ke skutečnosti, jak bude ukázáno v následující kapitole. Někdy si zkrátka lidé nevědí rady s tím, kam danou položku umístit,³³ jindy naopak chybí místo,

³² Podle zveřejněných údajů se stoprocentnímu třídění odpadu přiblížilo např. Švédsko, které v současné době recykluje údajně 93 % veškerého odpadu (Mitchell 2014).

³³ Kategorizaci odpadu ze strany odborníků a aktérů se věnovala ve své diplomové práci Anna Becková (2015). Snaží se tak odhalit, do jaké míry se emická klasifikace odpadu ze strany aktérů shoduje či překrývá s oficiálními požadavky na správné třídění.

kam by se odpad mohl uložit (viz zmíněné chybějící kontejnery na elektroodpad).

Důležitou roli ve snaze třídít odpad aspoň podle svých možností hraje i vzájemná sousedská kontrola, resp. sociální tlak a snaha napodobovat jednání druhých (Derksen a Gartrell 1993; Gamba a Oskamp 1994; Werner a Makela 1998). V malé obci je chování každé domácnosti doslova na očích ostatním a nevhodné nakládání s odpadem je okamžitě zaznamenáno. Lidé si přitom všímají nejčastěji svých nejbližších sousedů, což ale neznamená, že je nesprávnému jednání vždy zabráněno. Cecílie vyjadřuje své znepokojení, když její sused údajně vyváží odpad kousek za Vesnici:

„Ale ten mi sere, ten od vedle, on za naší zahradu, tam se zaváží posekaná tráva a piliny, jenomže on hned tady, jak je cesta nahoru, vozí plechovky od žrádla pro psa, i papír od cementu tam naháže. Ted' tady jak ořezával ty stromy, tak to hodil nám takhle do stráně.“ (Cecílie)

Podobně si všímají, pokud někdo ve Vesnici odpad pálí. Přestože ani jeden z aktérů v rozhovorech nepřiznal takovouto činnost, sousedská kontrola v tomto bodě funguje, a proto jsem se o případném pálení odpadu dověděla od sousedů navzájem. Ve výpovědích přitom nezaznívá ani tak znepokojení nad pálením odpadu z hlediska ekologického, jako spíše kvůli zápachu, který dokáže pohltnout celou Vesnici.

„Jako třeba s tím podpalujou tady vedle, nevim, co vám teda říkali, ale ty když zatápí v koupelně nebo to, tak to je hrozný. To je vyloženě smrad.“ (Sandra)

„Většinou pálej plasty. Voni ted' asi už zakázali rozbourávat auta a dávat to do sběru. Oni to vždycky dělali. A co bylo plastovýho, tak dycky pálili. A ted'ko co to auto se má prej vždycky někam odvézt, tak ted' je klid. Ale celej život furt pálili plasty. Dycky nás tady dusili.“ (Blažena)

Tyto úryvky hovoří o stejné domácnosti, která je jednou ze dvou, jež nemají popelnici. Jak už bylo zmíněno, ve Vesnici je praktikován systém platby za popelnici, nikoliv za osobu. A jak bylo v rozhovoru potvrzeno i vedoucím svozové firmy, v zákoně neexistuje povinnost mít popelnici. Ve chvíli, kdy zde členové této domácnosti nemají nahlášené ani trvalé bydliště, přestože zde trvale žijí, není možné od nich jakýkoliv poplatek za popelnici vybírat a tedy je i nutit popelnici mít. V praxi se tak většina odpadu v této domácnosti buď vytrídí, anebo – zejména v minulosti nebo v zimním období – spálí. Ojediněle jsem si mohla této činnosti všimnout i při mých návštěvách, kdy byly do kamen házeny menší plastové obaly (např. sáček od těstovin). Reálně tak domácnost třídí PET lahve nebo sklo, ale pokud se jedná o menší obaly, jsou někdy páleny v kamnech bez ohledu na jejich složení. Dle interpretace aktéra z této domácnosti se vyhýbají placení popelnice z ekonomických důvodů. Členové domácnosti jsou dlouhodobě nezaměstnaní a vzhledem k věku obou manželů a etnickému původu je pravděpodobné, že zaměstnání hned tak nezískají. Snaží se proto šetřit na poplatcích a praktikují jiné strategie. Kromě vytrídění větších kusů odpadu (plast a sklo), odvozu kovového šrotu do sběrný a zužitkování potravinového odpadu pro zvířectvo a na kompost využívají odvoz zbylého odpadu přímo na skládku, kde za uložení nemusí platit.

„No my to máme do těch igelitových pytlů, kde to vlastně dáme na káru. A pak se to vyveze ve velkém. Vyvážíme, prosím vás, jednou za tři tejdny, vlastně když naplním čtyři pytle. Aby se mi to teda vyplatilo, jo? Nejezdím tam s každým pytlem.“ (Leopold)

Bez ohledu na ekologické aspekty, odpad je zde částečně nahlížen stále jako palivo, zvláště jedná-li se o možnost takto zužítkovat např. bedny, kartonové krabice apod. A protože v obci bez plynofikace si musí každá domácnost shánět topivo na zimu, je pochopitelné, že odpad, který se dá spálit, může skončit v kamnech. Neznamená to ale, že by tato domácnost páčila i dnes odpad ve velkém a že by byla jedinou

domácností, která ve Vesnici odpad pálí, jak uvádí následující výroky vypovídající o dalších dvou domácnostech:

„No tenhle pálí pravidelně, ale von počká, když je vítr od vsi. Víš, on třeba trochu vyklízel v tom vedlejším baráku taky ten bordel. A udělá za ním prostě vatru a tam hází cokoliv, pneumatiky, cokoliv prostě tam nachází, no a je uklizeno.“ (Agáta)

„Ten si tady koupí televizi nebo já nevím, nábytek, má to všechno v těch krabicích, pak to nesou na zahradu, pálí to tam, to jsou čmoudy... Šup, rozmlátil nábytek, rozmlátil to a pálil to tady na zahradě.“ (Cecílie)

Na jedné straně tak vidíme snahu mnohých obyvatel Vesnice odpad třídit, a to i s ohledem na ekologii, na druhé straně někteří z nich praktikují pálení i potenciálně recyklovatelného odpadu. Zdá se, že zde hraje určitou roli i genderový aspekt. Zatímco ženy jsou ty, které se snaží odpad třídit a dokonce upozorňují muže na správnost třídění, jak už bylo zmíněno, muži evidentně zastávají jednoduchá řešení, do nichž patří i pálení odpadu.

Z důvodu špatného spojení z Plzně do Vesnice jsem během výzkumu často chodila do Vesnice pěšky z vedlejšího, čtyři kilometry vzdáleného města. Nemohla jsem si proto nevšimnout značného množství odpadu naházeného podél silnice a v lesích (obrázek 13). Jedná se o úsek, kde se silnice mezi dvěma obcemi klikatí a naskýtá se tak možnost, že autor tohoto chování nebude spatřen. V Thompsonově (1979a) teorii se jedná právě o věci v kategorii odpad, protože se nachází tam, kde nemají být a jsou viditelné, resp. nemístné v rétorice Mary Douglas ([1966] 2004). Jsou to věci, které unikají sociální kontrole a které na tomto místě mají nulovou hodnotu.

Obyvatelé Vesnice tento stav vnímají velmi negativně a interpretují jej většinou jako chování lidí, kteří jezdí na této trase do Německa a cestou vyhazují odpad. Agáta přikládá vinu i svozové firmě, jejíž vozy při dopravě odpadu na skládku nejsou vždy řádně uzavřeny.

„Jak tady třeba byl kdysi jeden ten cikánskej dům problematickej, co vyhořel, ten podle mě dělal hodně jako bordel okolo tý naší silnice, ale ty už tu nejsou. Ale potom jak je tady ta skládka, tak vlastně když jedu autem za jejich autem, tak tuhle něco vyletí, támhle něco vyletí. Nevím, jestli jsou to jenom papíry, nebo jestli je to náhoda, že něco je špatně zavřený. Takže jako potom čert ví, jak to je s tím bordelem okolo silnice.“
(Agáta)

Povaha odpadu, který se podél silnice nachází (kufry, lahve PET i skleněné, kusy nábytku, toaletní mísa, značné množství igelitových pytlů apod.) však spíše naznačuje, že se skutečně jedná o jedince, kteří do těchto míst vozí odpad z domácností. Fakt, že tato situace nenechává některé aktéry chladné, dokládá např. aktivní přístup Leopolda, který – protože je dlouhodobě nezaměstnaný – se domluvil se starostou a navrhl, že by mohl odpad z těchto míst odklidit. Dříve za tuto aktivitu získával od města jednorázovou odměnu, dnes je to již nemožné, protože je veden na Úřadu práce a pokud by byl takto jednorázově zaměstnán, riskoval by odebrání dvou tisíc dvou set korun, které pobírá jako sociální dávky.

Přesto se Leopold podle svých slov snaží odpad – i když v menší míře – z veřejného prostranství odklízet, zejména ten, který nachází v lese.

„Někdy takhle jdeme po těch houbách a vidím tu plastovou tašku, vadí mi to. U mě třeba doma, když máme malinký děti, zeptejte se manželky, holek, jsou děti venku, mají bonbony, mají veškerý to, učíme je už jedno prostě, nepatří to sem, takže si to zvedneš a půjdeš to hodit do koše. Takže třeba jdeme s mámou po lese, sebereme flašku, píchnu ji na ten strom, a když půjdu zpátky, seberu jí a hodím ji potom do plastu.“
(Leopold)

Aktivita Leopolda a jeho manželky tak paradoxně odpad vyhozený v lese vyjímá z Thompsonovy kategorie odpad. Umístěním odpadu na správné místo, tedy do kontejnerů, navrácí tomuto materiálu hodnotu

a umožňuje jeho následné využití ze strany odpadových hospodářů. V tomto smyslu je Leopoldovu aktivu nutno chápat nikoliv jen jako ekologicky prospěšnou, ale rovněž jako přinášející potenciální zisk (byť v nepatrném množství) firmě, která se odpadem zabývá.

8.2 Motivace a praxe z perspektivy profesionálů

Podle některých zpráv se Česká republika nachází na předních příčkách v třídění odpadu (Mertl a Slavíková 2012), přičemž počet obyvatel třídících odpad se údajně každoročně zvyšuje. V roce 2013 dosáhla ochota separovat odpad z domácností až 72 % ("Dosažená míra..." 2014). Nejedná se však o míru recyklace veškerého odpadu, nýbrž třídění recyklovatelných obalových materiálů. Z tohoto důvodu můžeme narážet také na skepsi, že ve skutečné recyklaci Česká republika za dalšími zeměmi zaostává (Charvát 2013; Stejskalová 2013).

V kapitole „Odpad v českém prostředí“ jsem již zmínila, že některé statistiky vykazující množství produkovaného odpadu nejsou příliš spolehlivým zdrojem dat. Matoucí není pouze občasná změna metodiky vykazování dat či přesuny některých položek z kategorie odpad do kategorie surovina, čímž se výsledné množství odpadu opticky snižuje, ale také určitý chaos v pojmosloví. Pokud tak chceme například zjistit množství odpadu produkovaného právníky osobami nebo fyzickými osobami oprávněnými k podnikání, můžeme narazit na data, která v sobě slučují nejrůznější kategorie, jako je podnikový odpad, průmyslový odpad, odpad z úřadů, někdy je v produkci odpadu zahrnut i odpad převzatý.

Podle aktuálně dostupných dat Českého statistického úřadu bylo v roce 2013 vyprodukováno na území České republiky 23,7 milionů tun odpadu ("Produkce..." 2014). Nakládáno však bylo celkem s 29 miliony tun, protože došlo k navýšení množství odpadu o odpad dovezený ze

zahraničí. Z tohoto množství bylo 41,3 % odpadu využito³⁴, 17,2 % odstraněno³⁵ a se zbylými 41,5 % odpadu bylo naloženo ostatními způsoby nakládání (např. shromažďování, sběr, výkup, přeprava, doprava, skladování, úprava). Navzdory proklamovaným snahám o maximální využití odpadu patří skládkování mezi nejvyužívanější způsoby nakládání s odpady. Celkem bylo v roce 2013 na skládkách uloženo 1,8 milionů tun z celkového množství 3,2 milionů tun komunálního odpadu, tedy 56 %.

Z uvedených údajů je evidentní, že odpad z domácností tvoří mnohem menší část z celkového množství produkovaného odpadu. Celých 85,8 % odpadu má na svědomí podnikový sektor, zejména stavebnictví. Přestože tedy domácnosti v ČR produkují „pouhých“ 307 kg odpadu na osobu³⁶ ročně („Produkce...“ 2014), a komunální odpad tak tvoří 13,5 % z celkové produkce odpadu, většina kampaní propagujících správné nakládání s odpadem, zejména jeho recyklaci, obrací svou pozornost na jednotlivce a domácnosti. Toho si všímá i David Graeber (2012: 281) a upozorňuje na fakt, že pokud hovoříme o recyklaci odpadu, často přehlízíme ty největší producenty odpadu, jako je stavební průmysl. Důvody vidí v terminologii, která dnes více než dříve používá předponu „eko“ pro vyjádření environmentální šetrnosti, zodpovědnosti a kladného přístupu k participaci na recyklaci. Uvádí, že „eko“ pochází původně z řeckého slova *oikos*, tedy domácnost (2012: 283). Ekologie, pojem, který byl představen poprvé až v 19. století, pak byla chápána právě v návaznosti na domácnost, která předchází plýtvání a snaží se

³⁴ Využití odpadu je „činnost, jejímž výsledkem je, že odpad slouží užitečnému účelu tím, že nahradí materiály používané ke konkrétnímu účelu, a to i v zařízení neurčeném k využití odpadů podle § 14 odst. 2, nebo že je k tomuto konkrétnímu účelu upraven“ (Zákon č. 185/2001 Sb., § 4 písm. q).

³⁵ Odstraněním odpadu se rozumí „činnost, která není využitím odpadů, a to i v případě, že tato činnost má jako druhotný důsledek znovuzískání látek nebo energie“ (Zákon č. 185/2001 Sb., § 4 písm. u).

³⁶ Průměrná produkce komunálního odpadu v EU je více než 500 kg/rok na osobu („Produkce...“ 2013).

o maximální rovnovážný vztah mezi organickým a anorganickým prostředím (2012: 284-285). Odtud také vyvstává náš pocit viny pramenící z morality. Domníváme se, že ekologické škody, kterých bychom se mohli dopustit odmítnutím třídít odpad, mohou být zásadní. Ve srovnání s produkcí podniků a průmyslu je přítom ekologická stopa domácností zanedbatelná.

Veškeré snahy o „ekologické“ jednání je potřeba chápat nikoliv jen v intencích ekologie, ale rovněž ekonomie. Pokud by se totiž jednalo čistě o šetrnost vůči životnímu prostředí, nezaměřovala by se většina environmentálních kampaní na domácnosti, ale na velké podniky a průmysl a zároveň by zde byla snaha o kooperaci mezi marketingem, resp. producenty obalových materiálů a jejich zpracovateli. Odpad je tak třeba chápat neustále jako součást konzumace a je to právě konzumace, která udržuje ekonomiku v neustálém chodu. Jak uvádí Gregson et al. (2010) věci, které vyhazujeme, se k nám obrazně řečeno nakonec dostávají v jiné podobě. Než k tomu ale dojde, jsou dopraveny na druhý konec světa, kde jsou recyklovány a přetvářeny v nové produkty. Tyto produkty však nejsou určeny pro tamní trh, jsou naopak posílány zpět za Západ. V celém soudobém odpadovém byznysu tak jde spíše než o prevenci možných hygienických rizik, jako tomu bylo v minulosti, o neustálý tok věcí (Bulkeley a Gregson 2009).

Recyklace odpadu, resp. materiálu přitom není novodobou záležitostí, jak bylo ukázáno na historickém vývoji ve třetí kapitole. V jistém smyslu došlo pouze o přesunutí opětovného využívání materiálu z domácí sféry do sféry veřejné, resp. k profesionalizaci této činnosti. Protože jsou ale domácnosti, jakožto spotřebitelé a producenti odpadu, důležitou součástí recyklačního průmyslu (Hawkins 2006: 96; Strasser 1999: 72), je třeba zapojit je do této činnosti. Toto zapojení je podněcováno prostřednictvím morálního apelu, že třídít je dobré pro celou společnost, potažmo pro naši planetu.

V tomto ohledu hraje důležitou roli rétorika, se kterou se můžeme setkat každý den v médiích, propagačních materiálech společností, které se zabývají odpadem, i z reklamních kampaní Ministerstva životního prostředí. Není náhodou, že podle Hawkinse funguje recyklační průmysl jako diskurz. „Diskurzivní praktiky produkují své vlastní objekty, generují formy reprezentace, které umožňují, aby byla ekonomická aktivita zformovaná a zarámovaná.“ (Hawkins 2006: 96) Také Johnston (2008: 234) ideologické pozadí ztotožňuje s diskurzem. Takováto (zelená) ideologie pak naturalizuje a legitimizuje požadované praktiky a zájmy. V tomto smyslu je možné ztotožnit zmíněný diskurz či ideologii s pojmem *doxa* u Bourdiuea (1990), tedy s obecně přijímaným míněním, ačkoliv ten se proti termínu ideologie vymezoval. Většina ekologicky smýšlejících kampaní tak připomínají svým pojetím jakoukoliv jinou reklamu, přičemž prodejním artiklem je zde etická hodnota. Tato etická hodnota je proklamována jako „životní styl“, který je hodno následovat. V tomto smyslu jsou to opět slova, která zprostředkovávají onu hodnotu, která má být sdílena co nejširším okruhem producentů odpadu.

V následující části se proto zaměřím na aktivity společnosti, která z Vesnice sváží odpad a pokusím se tak ukázat, že i směsný odpad, který byl obyvateli Vesnice nahlížen jako bezcenný, může být nadále využit a vnímán jako hodnotný.

V § 9 Zákona č. 185/2001 Sb. je uvedena hierarchie způsobů nakládání s odpady v následujícím pořadí: předcházení vzniku odpadů, dále pak příprava k opětovnému použití, recyklace odpadů, jiné využití odpadů, například energetické využití a odstranění odpadů. Z hlediska domácností, jak už bylo uvedeno, se k předcházení vzniku odpadů řadí i opětovné využívání věcí. V tomto smyslu se jeví logika tržního kapitalismu jako jdoucí proti tomuto současnému trendu. Odpadové hospodářství je však především ekonomická činnost a pro fungování této činnosti by mohla být snaha o redukci odpadu kontraproduktivní. Proto také neslycháme v debatách o redukci odpadu nutnost snížit naši

spotřebu, která je v tomto směru zcela zásadní. Odpadové hospodářství tak spíše funguje jako segment nakládající s odpadem způsobem, který mu dovoluje zákon, popř. hledající ekologičtější způsoby využití odpadu, avšak stále s ohledem na zisk.

Logika kapitalistického systému je dobře identifikovatelná v současných debatách o omezení plastových tašek (Horáček 2013). Každý, kdo byl někdy osobně na skládce, ví, jak velké množství igelitu se tam nachází. Všudypřítomné poletující a povalující se plastové sáčky zbarvují skládku do modro-bílo-černa (obrázek 14). Jak už bylo řečeno, plast změnil tvář moderního konzumerismu, zejména ve smyslu snadné nahraditelnosti, pokud došlo k poškození daného výrobku. Plast se uplatnil v domácnostech hlavně proto, že usnadnil řadu domácích prací, včetně nakládání s odpadem. Zahájení výroby igelitových sáčků do odpadkových košů zjednodušilo manipulaci s odpadem a eliminovalo možné znečištění odpadkového koše a jeho následné čištění. Toto usnadnění však vedlo k negativním následkům.³⁷ Jak uvádí Nielsen (2002: 113), „plastové sáčky jsou největším problémem odpadového hospodářství, protože se rychle nerozkládají“. Je více než příznačné, že snahy o omezení plastových tašek na skládkách se týkají skutečně pouze plastových tašek, nikoliv sáčků (potravinových, odpadových či jiných). Skutečný problém se tak ve své podstatě vůbec nezmenšuje.³⁸

Není proto překvapením, že generace zisku je pro vedení skládky a svozové firmy jedním z hlavních cílů jejich práce. Jakožto profesionálové vnímají hodnotu odpadu primárně v ekonomickém smyslu. Jinými slovy odpad je zde nahlížen jako komodita (obrázek 15), z čehož

³⁷ Hawkins (2006: 23) připomíná, že igelitové sáčky jsou v praktickém životě užitečnou a všestranně využívanou věcí a jejich negativní obraz vyvstává na povrch až ve chvíli, kdy jsou chápány jako odpad.

³⁸ Toto opatření připomíná situaci zmíněnou v dokumentárním filmu *Addicted to Plastics* (Connacher 2008), pojednávajícím o problematice množství plastových sáčků v Indii. Tam naopak byly zakázány polyetylenové sáčky. V praxi tak stačilo udělat do sáčku dva otvory pro uchopení a sáček byl překlasifikován na tašku, která zůstala povolena. Skutečný problém se tak opět nijak neřešil.

vyplývá, že na něj nelze uplatňovat definici odpadu tak, jak bylo uvedeno v kapitole „Co je to odpad?“. Odpadoví hospodáři se od této komodity nijak nedistancují a nepřetrhávají s ní veškeré svazky. Naopak se snaží maximálně využít její potenciál. V Thompsonově dikci má však odpad pro tyto profesionály hodnotu jen tehdy, je-li na správném místě. Jen tehdy jej lze využít. Finanční zdroje jsou zajišťovány nejen tím, že firma sváží odpad od producentů odpadu. Ačkoliv je tato placená služba jedním z nejdůležitějších zdrojů příjmu, firma tento svezžený odpad také třídí a dále prodává zpracovatelům.³⁹ Funkce skládky byla vždy postavena na transferu odpadu v komodity (Nielsen 2002: 112), což ve jménu veřejného dobra přináší firmě zisk. Firma ale zároveň zohledňuje zmíněnou hierarchii a na základě svých zkušeností ukazuje limity a možná napětí, která při jednotlivých způsobech nakládání s odpadem mohou vyvstávat.

Václav je vedoucím zaměstnancem firmy, která sváží odpad z Vesnice a prakticky celého tachovského regionu, a protože má pod sebou několik zaměstnanců (od závozníků, popelářů, pracovníků na skládce či na třídící lince, až po administrativní sílu), musí při své činnosti neustále zohledňovat nejen ekologické, ale i ekonomické ukazatele.

„Jsou firmy, který maj filosofii za každou cenu vydělat, pak jsou firmy jako my, který patříme sdružení obcí a my se snažíme trošku hledět na to, aby to, co děláme, aby bylo trošku ekologický. I když je to náš byznys, mě by mělo zajímat do té skládky co nejvíc tun, ale jako já spíš si říkam, tak pokud ta firma funguje, nemá ekonomický problémy, tak chceme taky koukat na to, abychom udělali něco pro to životní prostředí.“ (Václav)

Přestože jeho společnost spravuje skládku komunálního odpadu, vnímá skládkování jako nepříliš vhodnou variantu nakládání s odpadem. Skládkování není pro vedoucího pracovníka ideální nejen z toho důvodu, že vytříděný odpad (tedy ten, který nekončí na skládce) může firmě

³⁹ Podle informací vedení firmy nejčastěji orientují prodej do Německa a Číny.

přinést zisk, ale rovněž z důvodu nutnosti udržení kapacity skládky v co nejdelším časovém horizontu. Zároveň je podle něj skládkování plýtváním energií a penězi, neboť odpad vnímá jako „hnědé uhlí budoucnosti“. Toto hnědé uhlí se ale zasypává do země bez maximálního využití potenciálu, který v sobě skrývá. Přestože tedy lze ze skládky odčerpávat skládkový plyn a ten následně transformovat do elektrické energie, podle vedoucího skládky je tato praxe nedostačující, protože odpad v sobě skrývá mnohem více možností využití.

V tomto ohledu by se mohlo zdát, že Václavova výpověď alespoň částečně koresponduje s názory ekologů. Ve skutečnosti je zde všudypřítomná tenze mezi těmito dvěma subjekty, ačkoliv se jejich rétorika a dokonce i strategie mohou v několika bodech potkávat. Tato tenze je jistě přínosná, neboť může podněcovat k novým strategiím, které mohou být efektivnější než ty stávající. Problém je však v tom, že představy o stoprocentní míře recyklace odpadu pracují s ideálním typem. Jde tak o představy, které přehlížejí aktérskou perspektivu, to, že svobodný jedinec prostě může odmítnout odpad třídit (a to i v případě, že to je stanovené zákonem). Samotná recyklace má mnohá úskalí, která někdy nebývají ze strany některých ekologických sdružení reflektována. Mezi tato úskalí na té nejzákladnější rovině patří, jak už bylo zmíněno v případě rodiny Soni, neochota se na třídění odpadu podílet. Jak tedy každého aktéra přimět, aby na recyklaci participoval? Jak lze zamezit pálení odpadu v domácnostech, pokud aktér nemá zmíněné environmentální uvědomění a navíc je malá šance, že se o takovém počínání někdo dozví? Přitom jakákoliv menší než stoprocentní míra třídění znamená, že se zbytkovým odpadem je třeba nějakým způsobem naložit, a to buď uložením na skládku, nebo spálením. Existují ale i další překážky, jak uvádí Václav:

„Vemte si, že to už jednou zrecyklujeme, třeba to, co třídíme, tak víme, že se z toho potom budou vyrábět nějaký palety, zatravňovací tvárnice a podobně. Ale co s tím potom? Ta paleta už je z x druhů plastů, jo, sotva

drží při sobě, protože oni to musí nějak zahřát, aby to nějak drželo, protože jsou tam různé druhy plastů. A to nejde už nikdy oddělit. No a tu paletu, když potom někdo rozláme, tak co s ní? Tak z té už nikdo neudělá nic. Většinou je černá, takže z toho dělat nejde. A ještě třeba jsou tam různé kovové části a takovýchle zatavený do toho, takže s tím už nikdo nic neudělá. A to jako ty ekologové nechápou, že použijete jednou ten plast a už je z toho nepoužitelný.“ (Václav)

Když k tomu přidáme ještě absentující komunikaci mezi výrobcí a zpracovateli odpadu, je jasné, že efektivní nakládání s odpadem vyžaduje provádění řady kompromisů. Podle Václava by mnohé usnadnila legislativa, která by nařizovala již zmíněnou kooperaci mezi výrobcí a zpracovateli odpadu. V opačném případě nikdy nemůže dojít k efektivní redukci odpadu. Václav se zároveň domnívá, že pokud jsou občané nuceni odpad třídit, pak by měla přejít i určitá míra zodpovědnosti na výrobce, kteří by měli zákonem danou povinnost produkovat to, co lze recyklovat, resp. v maximální míře recyklaci usnadnit. Přestože i dnes existuje povinnost každý použitý materiál při výrobě označit, někdy se tato označení mívají účinkem. Václav tak popisuje praxi automobilového průmyslu, kde je sice každý kus vyrobený z plastu jasně označený příslušným kódem, avšak z důvodu přidávání zhasedel, která zpomalují proces hoření, pokud dojde k nehodě, nelze takový materiál recyklovat. Zároveň je problematické jej zužitkovat ve spalovně, protože kvůli zhasedlům špatně hoří.

Problémy při snaze o recyklaci odpadu jsou zřetelné i v případě tzv. ekologicky rozložitelného plastu, který bývá propagován jako ekologické řešení obrovského množství igelitových sáčků a tašek objevujících se na skládkách. Problém spočívá podle Václava v tom, že se takový „rozložitelný“ plastový sáček nedá rozpoznat od klasického igelitového sáčku. Pokud tak dochází k vytrídění plastů za účelem následného prodeje zpracovatelům odpadu, může se stát, že zpracovatelé tento plast budou vracet, protože jeho potenciální hodnota v tomto směru je malá.

Důsledkem je nejen snížený ekonomický zisk, ale i nároky na prostor, kde by se takový plast mohl skladovat, než zcela degraduje. K této degradaci, tak jako v případě ostatních materiálů, je mimo jiné zapotřebí vzduchu. Jeho zahrabání na skládku tak nic neřeší.

„Odbouratelná taška je marketinkovej tah, kterej prostě kazí výsledky recyklace. A je to tak malej podíl toho odpadu celkovýho, že prostě bych já osobně se s tím vůbec nezabějval.“ (Václav)

Zpracovatelé, kteří vykupují odpad jako surovinu, hrají jednu z klíčových rolí v procesu recyklace. Ovlivňují totiž to, zda je určitý druh odpadu považován za hodnotný či nikoliv. Jinými slovy z perspektivy odpadových hospodářů závisí hodnota odpadu na poptávce po daném druhu materiálu, která se odvíjí od schopnosti užítkovat jej. V tomto smyslu je odpad nahlížen jako jakákoliv jiná komodita, která se řídí nabídkou a poptávkou. Ústřední místo zde zaujímá materialita odpadu a *know-how* zpracovatelů. Jako u každého zboží, tak i v případě odpadu si kupující prostřednictvím manipulace a *know-how* zjišťuje jeho kvalitu. Na základě zkušeností a vtělených znalostí (Dant 2005: 87) posuzuje odpad jakožto zboží nejen zrakem, ale rovněž dotykem, kontaktem s tělem prostřednictvím čichu, protože jen tak lze rozpoznat kvality tohoto zboží. V rozhovoru Václav uvedl, že navzdory moderní technice si mnozí kupující zjišťují kvalitu zboží tím, že jej zapálí a čichají k němu. Jejich zkušenost jim dovoluje spoléhat se na své smysly a rozlišit tak kvalitní materiál od nekvalitního.

Tento řetězec je občas narušen marketingovými společnostmi, které navrhují obalové materiály pro konzumní zboží. Protože zde ale chybí komunikace mezi marketingem a zpracovateli odpadu, stává se, že některé obalové materiály jsou pro recyklaci zcela nepoužitelné. Jinými slovy pokud uvádíme, že se recyklace neobejde bez participace spotřebitelů, jakožto producentů odpadu, stejně tak se neobejde bez spotřebitelů, jakožto kupujících výrobky z recyklovatelných materiálů. Má-

li recyklační průmysl fungovat, je zásadním způsobem závislý na odbytu recyklací vzniklých produktů.

„Transparentní PET jsou nejkvalitnější surovina, hnědou a červenou nikdo nechce, tu děláme bokem a modlíme se, aby ji od nás někdo někdy koupil. A když jí nikdo od nás nekoupí, tak ji budeme muset vzít a dovézt na spalovnu. Ale to ti ekologové nechápou, protože ti prostě chtějí třídít. A my budeme třídít a tady budeme dělat haldy materiálu, ale co s nim? Třídít musíme jenom to, co jde ekonomicky dále využít. Je nesmysl třídít něco, na co neseženu kupce.“ (Václav)

Navzdory tomuto faktu jsou domácnosti podněcovány, aby odpad třídily, což je součástí snahy o disciplinovanost spotřebitelů, resp. producentů odpadu, v rámci zelené ideologie. Právě zde se uplatňuje specifická rétorika a koncept morality, aby se aktér na třídění odpadu aktivně podílel. Podle Hawkinse (2006: 104) „jednání domácností není nijak odměňováno, vyjma odměny v etických termínech“. Je samozřejmě jednodušší nechat domácnosti třídít veškerý možný odpad (obrázek 16) a poté si vybrat, co lze ekonomicky využít, než složitě vysvětlovat, proč některé druhy plastu nejsou recyklovatelné.

Určitý způsob nakládání s odpadem tak může být vnímán jako morálně hodnotný, šetrný k životnímu prostředí a propůjčovat jedinci identitu správného „recyklátora“. V tomto směru je patrný jistý posun ve vývoji nahlížení na odpad, čemuž napomohlo řízené nakládání s odpadem a jeho pravidelné odvážení na místo mimo obydlí obyvatel. Pravidelná správa odpadu jej zároveň v Thompsonově (1979a) pojetí zneviditelňuje, resp. aby se stal neviditelným, musí být v centru naší pozornosti. Pouze je-li odpad dobře spravován, tedy dle předem domluvených kritérií svážen a ukládán na předem vymezená místa, stává se neviditelným.

Jak bylo uvedeno v kapitole věnující se historickému vhledu do nakládání s odpadem, v minulosti byl odpad vnímán jako zdravotní riziko

a veškeré apelace na efektivitu nakládání s ním se orientovaly na sféru hygieny (Melosi 2005: 21). Oproti tomu dnes je patrný obrat ke sféře ekologie, tedy od lokálního ke globálnímu. Stále je v této rétorice operováno se strachem nebo hrozbou. Dříve však šlo o hrozbu bezprostřední, zatímco dnes jsou zmiňovaná rizika více abstraktní a přenesená jak na jiné místo, tak do jiného času. Jestliže byl dříve odpad řešen jako potenciální ohrožení zdraví obyvatel, dnes je spojován s rizikem v budoucnosti, jako potenciální hrozba pro budoucí generace a právě v tomto smyslu je celá ekologická rétorika abstraktní. Je zacílena na naše představy, pocity a možné negativní následky v budoucnosti, nikoliv na důsledky tady a teď.

Podle Hawkinse (2006) hraje naše imaginace zásadní roli v tom, jakým způsobem přistupujeme k odpadu a životnímu prostředí jako takovému. Odpad naházený do vodních toků či samotný pohled na skládku v nás může vzbuzovat negativní emoce. „Sociální marketing přitom už dávno objevil, že zprávy, které v nás vzbuzují dobré pocity, jsou efektivnější než zprávy špatné.“ (Hawkins 2006: 9) Toho mohou odpadoví hospodáři dobře využít při své propagaci tím, že ukáží spotřebitelům, jak je jejich jednání (tedy participace na třídění odpadu) důležité a hodnotné. Specifická rétorika se tak zaměřuje na pojmy odpovědnosti, udržitelnosti, šetrnosti, společného dobra apod. Tato taktika má pro firmu výhodu, protože domácnosti se stávají dobrovolně součástí procesu separace odpadu. To pak pomáhá firmě získávat další finanční prostředky z odpadu, který je prodáván jako surovina.

Firma se proto zaměřuje také na oblast vzdělávání. V jejím výukovém centru, které je veřejnosti přístupné, mohou návštěvníci poznat, co se děje s odpadem poté, co byl odhozen do popelnice, jaké materiály jsou vhodné k dalšímu použití a jaké produkty se z nich vyrábějí. Pro své návštěvníky má také připravenou naučnou stezku (obrázek 17), která vede kolem celé skládky a prostřednictvím informačních tabulí je zájemcům sdělováno, jak vypadá druhotné

zpracování odpadu. Samo provázení po skládce se jeví jako dobrá strategie, protože právě zde si každý může skutečně uvědomit dopady svého jednání na životní prostředí. Zároveň je zájemcům ukázáno místo, kde je skládka rekultivována (obrázek 18). Zde by pravděpodobně jen málokdo poznal, že pod stromy a trávou se v hloubce několika desítek centimetrů skrývá několik tun odpadu. Podobně lze shlédnout na webových stránkách firmy propagační film *Cesta odpadů*, který se zaměřuje na jednotlivce slovy: „Kdo sem dal tolik odpadu? To jste byli vy? Tak to by, kamarádi, nešlo...“ Takto apeluje na správné třídění a prevenci skládkování odpadu. Film se snaží diváka oslovit nejen svým příběhem, který poukazuje na „nesmyslnost“ občasných zpráv, že vytříděný odpad nakonec skončí na skládce, ale zároveň i oslovením „přátelé, kamarádi, nechce se mi věřit, že nevíte, co do kterého kontejneru vhazovat...“ působí na aktérovo svědomí. Osoba, která odpad netřídí, je nahlížena jako bezohledná, nezodpovědná a hloupá. Tato propagace je cenná sama o sobě, protože čím více odpadu bude vytříděno, tím více suroviny k prodeji firma získá. Přestože se nejedná o zásadní zdroj příjmu této firmy, její provoz je tímto prodejem usnadněn. Zároveň tak firma může podněcovat kooperaci s potenciálními zákazníky včetně velkých producentů odpadu, což jí opět může v budoucnu přinést finanční zisk.

Finanční zisk je pak generován také využitím skládkového plynu. Tento plyn je spalováním transformován na elektrickou energii, která je se ziskem dodávána do elektrizační soustavy.

„Tadyhle dole jsou ty jímky, kde se shromažďuje ta voda z té skládky a zase se čerpá nahoru. Tadyhle ty dvě boudičky, to je kogenerační jednotka a my odsáváme z té skládky vznikající skládkovej plyn a v té kogenerační jednotce spalujeme ve spalovacím motoru a vyrábíme z toho elektrickou energii. A tu dáváme do sítě.“ (Václav)

Ačkoliv je v případě odpadových hospodářů hodnota úzce spojena s kalkulací zisků a nákladů, efektivní fungování tohoto byznysu je

podmíněno kooperací mezi firmou a producenty odpadu. A protože tato spolupráce je podporována propagací správného zacházení s odpadem, toto jednání samotné můžeme vnímat jako manifestaci hodnoty. Jedná se o ne-monetární charakter hodnoty, kdy zvláště morální aspekt je velmi důležitý. Zásadní roli, jak bylo ukázáno, hraje jazyk a pojmy, kterými jsou aktéři oslovováni a nabádáni k žádoucímu způsobu jednání. Hodnota se tak opět vyjevuje ve věcech i jednání a jazyk je jejím mediátorem.

9 ZNAČKOVOST ODPADU

„Věc tedy nikdy není předmětem spotřeby kvůli sobě samé či kvůli užité hodnotě, nýbrž díky své ‚směnné hodnotě znaku‘, tedy v závislosti na prestiži, statusu a společenském postavení, které zajišťuje.“ (Lipovetsky 2010: 251)

Kvalitativní stránka odpadu se projevuje nejen ve způsobech nakládání s ním, ale rovněž variabilitou konzumace. Tato variabilita je nejviditelnější v případě zboží každodenní spotřeby, např. potravin, a lze ji pozorovat prostřednictvím preferovaných značek zboží. V následující části se pokusím zohlednit nejen míru variability konzumace, ale zároveň i ukázat, jaká důležitost je připisována značkám zboží samotnými aktéry.

V rozhovorech často zaznívalo, že aktéři značkovost zboží příliš neřeší. Nejčastěji byly přitom zmiňovány ekonomické důvody, popř. nedůvěra ve vyšší kvalitu zboží.

„Já jsem na tom nikdy nebyla finančně tak, abych kupovala značkové zboží. Spousta zboží je takový, že tam se platí opravdu jenom ta značka, a jako to nejde. Takže když se mi to líbí a vypadá to, tak to koupím, ale většinou to značkové není, protože vždycky jsem koukala na tu finanční stránku.“ (Sandra)

Pokud bychom zohlednili ekonomickou stránku, ukazuje se, že ekonomicky nejsilnější domácnost nejčastěji nakupuje ve slevách a upřednostňuje levnější varianty zboží. Zároveň několikrát do měsíce nakupuje v zahraničí, protože je to cenově výhodnější, a to i s ohledem na náklady dopravy. Oproti tomu například Agátina domácnost, která spadá ve Vesnici z ekonomického hlediska do průměru, preferuje poměrně dražší výrobky s označením „eko“ či „bio“, jak bude ukázáno dále. Přesto i ona zohledňuje ekonomickou rovinu. Z preferovaných

značek si z důvodu finanční úspory vybírá ty levnější a snaží se je kupovat také ve slevách.

„Snažím se vždycky vyšťourat ty nejlevnější. Třeba taky používám Frosch, Sonet, Sodasan... Jo, já musím říct, že kdybych měla prachy, tak by mě třeba bavily některý značky.“ (Agáta)

Výsledky garbologické analýzy naznačují určitou jednotvárnost, tedy malou variabilitu konzumovaných potravin. Porovnáme-li výsledky mezi Vesnicí a městským prostředím, kde byl realizován pilotní výzkum, je evidentní, že v rámci Vesnice bylo zaznamenáno méně druhů a značek zboží, které se zároveň častěji opakovaly. Nejzřetelnější je to u dvou kategorií, sladkosti a mléčné výrobky. Zatímco ve vzorku z urbánního prostředí bylo identifikováno více než 18 různých značek jogurtů a na 30 značek sladkostí, vzorek z Vesnice vykazuje pouze 8 značek jogurtů a 10 značek sladkostí.

Důvody této jednotvárnosti mohou být různé, kromě preference chuti to může být finanční situace spotřebitele nebo dostupnost komodit. Podle Macbeth a Lawry (1997: 7) ekonomicky silnější spotřebitelé mají sklon zakoušet nové věci častěji než jedinci ekonomicky slabší. Zdá se, že ekonomické důvody se v rovině každodenně nakupovaného zboží projevují na variabilitě značkovosti citelně, ačkoliv zde neplatí úměra mezi vyšší variabilitou a ekonomicky silnější pozicí domácnosti. Jak už bylo zmíněno, značná část obyvatel Vesnice je ekonomicky neaktivních (kromě nezaměstnaných i důchodci a matky na mateřské/rodičovské dovolené). Není proto překvapením, že cena hraje důležitou roli při výběru zboží.

„Mléko, olej, to většinou hlídáme ty akce, a pak se to kupuje jako po kartonech, protože je to trvanlivý a s dětma kupovat mléko za šestnáct korun nebo ho koupit za 9,90 je docela rozdíl. Takže co se mlíka nebo oleju týče, tak to kupujeme oleje, já nevím, dvanáct litrů, a když dochází, tak už si zase hlídáme akce, abychom mohli zase nakoupit do zásoby. A

co se mlíka týče, tak většinou kupujeme ty dva tři kartony minimálně.“
(Radka)

„Když se jede do města, zastaví se v mlíkárně a vezmou se třeba dvě tři plata jogurtů.“ (Sandra)

Nižší cena zboží však není jediným důvodem nakupování ve velkých baleních. Jedním z často zmiňovaných problémů, se kterými se obyvatelé Vesnice každý den musí vypořádat, je nedostatečné zajištění dopravy. Přímo do Vesnice není zavedena pravidelná autobusová linka. Na jeden kilometr vzdáleném rozcestí u hlavní silnice spojující dvě nejbližší města se sice nachází autobusová zastávka, avšak ani četnost, ani intervaly spojů lidem nevyhovují. Fakticky zde autobus zastavuje dvakrát denně. Jediným vhodným dopravním prostředkem se tak stává osobní automobil, kterým ale nedisponují všichni aktéři, resp. ti, kteří nevlastní řidičské oprávnění, jsou nuceni se spoléhat na pomoc druhých. V rovině každodennosti se musí řešit nejen dojíždění za prací a cesta dětí do školy a ze školy, ale také nakupování. A aby se zamezilo každodenním nákladům na pohonné hmoty, aktéři cesty za nákupy omezují a využívají nakupování ve velkých baleních.

„Bez auta a ještě kort, když je člověk chromej, tak to bez auta se nehnete, když bydlíte na vesnici. Můžeme tak akorát v půl osmý autobusem a ve dvě zpátky. To by člověk potom, když je zima, umrz a taky nemůžete tam stát. Bez auta jste prostě jako bez ruky tady. Takhle nějak asi, děvenko zlatá.“ (Blažena)

„Bez toho auta je tady člověk úplně, jak se říká, v tom háji. Protože já když něco potřebuju, protože mi sebrali ten řidičák, sem to tak projel, že jsem úplně litoval, tak musím na ostatní. Ona ve městě ani není udělaná zastávka, takže dítě vyjde ze školy a čeká tam minimálně půl hodiny, nebo tři čtvrtě hodiny na ten autobus, přijde promočenej domů, taška, učení, všechno mokrý. A pak ještě přinese domů poznámku, že má

zanedbaný učebnice, promočený. A učitelka tohle nevidí, že se tam děti nemají kde schovat.“ (Leopold)

Nakupování potravin ve velkých baleních je tak jedním z důvodů neustále se opakujících druhů potravin a značek v odpadu. Pokud navíc sledujeme průměrné ceny nejčastěji se vyskytujících položek v nákupním košíku (v případě potravin), je jasné, že se jedná o levnější produkty. Ze sladkostí jsou to velmi často ty nejlevnější oplatky a sušenky, jejichž cena zpravidla nepřesahuje 6 Kč.

Vedle ekonomické situace zde má vliv také nakupování ve stále stejných obchodech. Jak už bylo zmíněno, ve Vesnici se nenachází žádný lokální obchod. Nejbližší obchod s potravinami je ve čtyři kilometry vzdáleném městě. Protože se ale jedná o malou provozovnu s omezeným sortimentem zboží, většina aktérů nakupuje v jednom ze dvou supermarketů, které se nacházejí ve dvanáct kilometrů vzdáleném městě. Garbologická analýza ukazuje, že nejčastěji se vyskytující značky zboží pocházejí právě z těchto dvou supermarketů s velkým výběrem a nižší cenovou hladinou prodávaného zboží.

Finanční šetrnost se ale neprojevuje pouze u zboží krátkodobé spotřeby. Pauline Garvey (2009), která se soustředila na fenomén Ikea, uvádí, že v souvislosti s Ikeou je vždy zmiňována rovina ušetřených peněz, což potvrzuje i Agáta, v jejíž domácnosti lze nalézt nábytek z tohoto řetězce:

„Tohle je Ikea, jako ta Ikea umí různé věci, tenhle nábytek je hrozně levnej. Pak taky to v obýváku, co vypadá hezky, ale je to kšunt. A v ložnici, to je taky fakt levný. Ale vypadá to hezky.“ (Agáta)

A protože o nižší ceně zákazník předem ví, je srozuměn i s možnou nižší kvalitou. To podle Garvey (2001) ale v konzumní společnosti nijak nevádí, ba naopak. Dnes je nábytek především dekorací a nepředpokládá se, že bude sloužit po zbytek života. Naopak se má za to, že bude dle módy obměněn. Levnější značka zboží v tomto případě

umožňuje spotřebiteli obměňovat vybavení domácnosti, což podle Garvey (2001) může být přidanou hodnotou domova, který se zbavuje šedi, nudy a stereotypu. Možnost přeměny domácího prostředí pomocí cenově dostupného nábytku je tak jednou z hodnot tohoto zboží.

Jednotvárnost v preferovaném zboží může být způsobena také vkusem. Bourdieu (1984: 173) chápe vkus jako generativní vzorec životního stylu, soubor preferencí, které odráží sociální stratifikaci. „Vkus klasifikuje“ (Bourdieu 1984: 6) a důsledkem této klasifikace je zařazení jedince do určité pozice v rámci společnosti, jejíž klasifikační systém sdílí. Tato pozice je pak závislá na sociálním poli aktérů. A právě příslušnost k určitému sociálnímu poli může ovlivňovat tendence v experimentování s novými podněty. To se může na jedné straně projevit konzervativním postojem, nebo naopak vstřícností vůči novému, a to i v oblasti životního stylu, který je mimo jiné manifestován prostřednictvím konzumních vzorců.

Nízká variabilita značek však nemusí odrážet pouze uzavřenost novým výzvám a podnětům. Může zároveň znamenat vyšší důvěru v preferované značky a absenci potřeby hledat značky jiné, nové.

„Potrpím si na značkovost u vojenských věcí. Kupuju jenom zásadně originál armádní věci. Žádný ty civilní sračky, ty komerce takový, co třeba Barel dělá napodobeniny těhle vojenských věcí, to jsou všechno sračky. Protože to samozřejmě není vyráběný podle norem pro armádu. Je to do civilu, takže to stojí za hovno. Ty vojenský věci oproti civilním jsou kvalitnější, vydrží víc, jsou pohodlný na nošení a já preferuju praktičnost.“
(Richard)

„Mám vztah k věcem. A když si ho vytvořím, tak pro mě je ta věc na celý život. Jsem moc ráda, že mám jeden mixér, kterej mám třicet dva let, Etu a funguje dodneška, dodneška ho využívám.“ (Světlana)

Muniz a O'Guinn (2001) poukazují na věrnost určité značce na příkladu utváření tzv. značkových komunit (*brand communities*).⁴⁰ Jedná se o „specializované, geograficky neohrazené komunity založené na strukturovaných sociálních vztazích mezi obdivovateli značky“ (Muniz a O'Guinn 2001: 412). Podobně jako jiné komunity i *brand communities* jsou udržovány na základě kolektivního vědomí, prostřednictvím rituálů a v jistém smyslu i morální odpovědnosti vůči ostatním členům. Protože jsou to komunity globálně rozšířené, můžeme je chápat v dikci Benedicta Andersona (2008) jako tzv. komunity představy (*imagined communities*), protože většina členů se nezná a pravděpodobně ani nikdy nepozná. Soudržnost jim zaručuje důvěra v existenci společenství, a podobně jako v případě značky samotné, emocionální pouto a sdílená identita. Tato identita je navíc udržována prostřednictvím sdílených příběhů (fixace na historii značky a mýty, které ji doprovází). Na rozdíl od subkultur,⁴¹ které se svým vymezením snaží jít proti mainstreamu a v tomto smyslu se definovat v opozici vůči převládajícím kulturním symbolům, značkové komunity neodmítají převládající ideologie a dokonce jdou v čele mainstreamu. Se subkulturami však mohou mít společnou snahu o smazání společenské hierarchie členů v rámci této komunity, protože jejich cílem je adorace určité značky, nikoliv exkluze těch, kteří jsou na nižší příčce sociálního žebříčku. Exkluze je spíše uplatňována vůči jiným – napodobujícím – značkám, jak bylo patrné z Richardovy výpovědi.

⁴⁰ V odborné literatuře se můžeme setkat s alternativními pojmy, jako značkové kultury (*brand cultures*) (Kozinets 2001; Cova, Kozinets a Shankar 2007), značkové subkultury (*brand subcultures*) (Schouten a McAlexander 1995) nebo třeba značkové rody (*brand lineage*) (Olsen 1995).

⁴¹ Schouten a McAlexander (1995) sice hovoří o značkových subkulturách, ty se ale nijak nevzdalují klasickému pojetí subkultur. V jejich pojetí se jedná o subkultury vymezující se vůči mainstreamu a značkovost je jejich doprovodným jevem, resp. poznávacím znamením. V reálu se tak setkáváme např. s motorkáři Harley Davidson nebo subkulturou tzv. RUBs (*Rich Urban Bikers*). Taková subkultura má svá pravidla a principy, kterými se řídí a které v návaznosti na značkovost však nehrají zásadní roli. Zároveň členové těchto subkultur uznávají společné hodnoty, jako např. patriotismus (motorkáři často využívají národní symboly v podobě vlajek k ozdobení svých motorek), svoboda (ve smyslu svobodné jízdy), machismus apod.

Navzdory v minulosti proklamovanému obrovskému vlivu reklamy na spotřebitele, který je vydán reklamě napospas (Packard 1980), se v současné době v odborné literatuře stále více setkáváme s názorem, že spotřebitelé nejsou pouhými figurkami jednajícími podle diktátu reklamy, ale naopak jsou aktivními vyjednávači na poli přijatých či zavržených hodnot (Graeber 2011; Friedman 1994; Lipovetsky 2007; Miller 1987; 1995b; Miller et al. 1998; Miller 2001). Navzdory nespornému vlivu reklamy na naše uvažování o výběru produktů a důvěře, kterou v tyto produkty vkládáme, jsme to pouze my, kdo nakonec rozhoduje o tom, jaké zboží preferujeme. Podle Lipovetskyho (2007: 271) je reklama určitým druhem sociálního sdělení; sděluje nám hodnoty, které jsou v té které době žádoucí a které nám zaručí, že, budeme-li je následovat, zůstaneme „in“. To s sebou nese i preferenci „správných“ značek zboží.

Ve své práci Naomi Klein (2005) vyslovuje názor, že v dnešní době jsou to značky, spíše než zboží, co je ve skutečnosti konzumováno. Tento aspekt v sobě opět zahrnuje rovinu klasifikace, na jejímž základě je určité zboží považováno za prestižnější či lepší než jiné. Podobně uvažuje Robert J. Foster (2008) snažící se propojit značkovost zboží s teorií Marcella Mausse ([1925] 1999) a především s jeho pojetím esence daru. Ve své studii klade zásadní důraz na sféru konzumace, která je důležitá proto, abychom pochopili hodnotu značky zboží. Ukazuje, že zboží určité značky je od samotných výrobců odděleno a je připoutáno ke spotřebitelům, jakožto nositelům této značky. Bylo by však chybné se domnívat, že spotřebitel si koupí zboží kupuje i samotnou značku. Na značku zboží si může činit nárok pouze její skutečný majitel, vlastník značky. Spotřebitelé tak fungují, řečeno s nadsázkou, jako chodící reklamy, které sice vlastní zakoupené zboží, ale nikoliv značku. Sama značka jimi vlastněnému zboží pouze propůjčuje image, prestiž a hodnotu. Takto značka přechází z výroby do sféry konzumace, kde je jí teprve dána důležitost. Je to právě nositel značky, který ji podobně jako reklama propaguje a činí z ní globální záležitost. Přestože je samotný

produkt lokální (vyroben ze surovin a zdrojů v konkrétní lokalitě), značka je globální, je to virtuální nálepka přecházející hranice.

Značku je tak možné podle Fostera (2008: 17) přirovnat k tzv. *kitomu*, který je zapojen do okruhu *kula* a který zmiňuje Nancy Munn (1986: 45). Značka je vlastněná věc, která však cirkuluje mezi různými aktéry, aniž by skutečný vlastník přestal být její součástí. V tomto smyslu si značka nese vlastníkovu esenci, podobně jako Maussův dar, neustále s sebou. Jediným rozdílem oproti Maussově pojetí je vyšší pravděpodobnost toho, že skutečného vlastníka značky neznáme.

Lipovetsky (2010: 272) v souvislosti se značkami upozorňuje na důležitost překvapení, něčeho neočekávaného a originálního, které v konzumentech vzbuzuje touhu. Tuto unikátnost či originalitu zmiňuje i Foster (2008), podle nějž úspěch značky závisí právě na této originalitě. V takovém případě může značka změnit ingredience zboží, k němuž je vázána, aniž by to ohrozilo její existenci na trhu. Tato změna je dokonce žádoucí, jedná-li se o potraviny. Globálně rozšířené značky potravin musí vždy zohledňovat lokální preference chuti těch kterých konzumentů. Proto Coca-Cola chutná jinak v českém a jinak v americkém prostředí.

Aby značka na trhu uspěla, je zapotřebí toho, co Lipovetsky (2007: 193) nazývá emocionální vazbou na značku. Tato emocionální vazba, zprostředkovaná zákazníkovi skrze reklamu, však musí stále odpovídat kolektivnímu myšlení v rámci dané kultury. Jinými slovy ve skutečnosti to není značka, která (přes její veškerý vliv v sociálním životě aktérů) utváří jedince, nýbrž jedinec se (byť nevědomky) podílí na utváření značek. Značky a slogany s nimi spojené zkrátka odpovídají společensko-politicko-kulturnímu nastavení. „...spotřebitel si mezi výzvami a pobídkami, které na něj dorážejí, vybírá a věnuje pozornost jen těm, které rezonují s jeho zájmy, nadějemi a preferencemi.“ (Lipovetsky 2007: 195)

Jedním z hlavních důvodů, proč značky hrají v našem sociálním životě takovou roli, tedy proč jsou hodnotné, je možnost manifestace

statusu, který značka svému nositeli propůjčuje. V tomto smyslu je značka (stejně jako reklama) komunikačním prostředkem, který se „nespokojuje s pouhým prosazováním výrobků, nýbrž oslavuje jisté vidění světa, prezentuje sdělení, hodnoty a ‚ideje‘, jež mají zajistit věrnost zákazníka...“ (Lipovetsky 2007: 193; zvýraznění v originále). Jinými slovy zboží samotné může být preferováno pro své kvality, ale tyto kvality jsou potvrzeny příslušnou značkou.

„Já jsem si uvědomila, že třebaš jakoby mám některý oblíbený, jakože já mám ráda Marteny, mám už je šest let, ale mám je prostě. Protože prostě na ně věřím, že mi vydrží těch šest let, a že i když už jsou hnusný, tak jsou jakoby něčím hezký. Jo, a stejně tak jsem si koupila už podruhé Keeny, sandály, protože mi vydržely pět let a byly super, a teď jsem si koupila takový, protože jsem byla líná, jít do jinýho krámu, prostě jsem tam vlezla, tak jsem si vzala jedny, který tam měli, protože neměli takový, který se mi líbily. Mě serou, mám je první sezónu a už mě serou, si říkám, kdyby se tak rozbily. No, ale tamty předtím, jsem s nima fakt byla spokojená pět let. Ale nosila jsem je na koně, nosila jsem je do práce, musela jsem je umejt a šla jsem do práce.“ (Agáta)

„Já nevím, co se týče toaletních vod, tak mám ráda Channel, mám ráda Kenzo, jeden nebo dva druhy. A co se týče krémů, tak kupuju zahraniční krémy na obličej a šampony většinou taky jsou zahraniční. Je to Loreal, takový ty obyčejný věci, co se tady běžně nabízí v drogeriích, ale na krémech už si musím nechat záležet a na výběru toaletní vody teda taky.“ (Světlana)

Skrze konzumní vzorce můžeme manifestovat nejen naši konformitu, ale rovněž snahu odlišovat se, což bývá spojováno s alternativou, ať už ve smyslu konzumace či životního stylu jako takového. Obecně lze alternativu definovat jako záměrné a na základě svobodné hodnotové volby praktikované vymezení se vůči převládajícímu

majoritnímu stylu života (Librová 1994: 49).⁴² Protože jsou tyto alternativy velmi často, ať už přímo či nepřímo, napojeny na některé ze sociálních hnutí, stává se alternativní konzumace politizovanou (Bryant a Goodman 2004). „Znázorňované jako ‚spravedlivě‘ nebo ‚eticky‘ obchodované a ‚organicky‘ pěstované produkty, jsou mnohé komodity produkovány na Jihu – údajně za environmentálně a sociálně uvědomělých podmínek – pro konzumaci na Severu.“ (Bryant a Goodman 2004: 347; zvýrazněno v originále)

Podle Lipovetskyho (2007: 50-51; zvýrazněno v originále) „dnes řada firemních značek sází na kartu smyslového a citového působení, ‚kulturních kořenů‘ a nostalgie (tzv. retromarketing). Jiné staví na mýtech anebo na hravosti a další nechávají rozeznít strunu občanské zodpovědnosti, ekologie nebo ochrany zvířat.“ Tato rétorika připomíná svou taktikou zelenou ideologii, protože se obrací na city a zodpovědnost spotřebitele.⁴³ Apelem na solidaritu s lokálními producenty, kteří žijí na druhém konci světa⁴⁴ a jejichž život skrze spotřebu můžeme údajně ovlivnit k lepšímu, se konzumace stává formou nového aktivismu (Bryant a Goodman 2004). Přes etičtější přístup k producentům, který může být v mnoha směrech evidentní, je jasné, že se jedná stále o propagaci určitého typu konzumentství a spotřeby značek. V tomto smyslu jde stále o kladnou reakci na výrobci či marketingem vyvolávané potřeby. Jinými slovy alternativní konzumerismus pouze vyplnil niku na trhu a stal se tak součástí módy. Na druhou stranu, jak uvádí Lyon (2006), ačkoliv se nejedná o skutečný vzdor proti konzumerismu, pokud snižuje negativní

⁴² Někteří badatelé však upozorňují na fakt, že to, co je dnes označováno jako alternativa či vzdor vůči mainstreamu, je jen součást hlavního proudu, který je stále ovlivňován a formován ekonomicko-politickými silami (Dobré 2007).

⁴³ Výzkum realizovaný Sarah Lyon zaměřený na certifikaci *Fair Trade* ukazuje, že emocionální ocejchování se stalo významným marketingovým nástrojem (Lyon 2006).

⁴⁴ Smith (2000) v této souvislosti hovoří o péči na dálku (*caring at distance*). Jedná se o přístup, kdy spotřebitel na sebe bere zodpovědnost za osudy lidí žijících často na druhém konci světa a skrze konzumní vzorce se snaží jejich osud zlepšit.

dopady na producenty v méně rozvinutých zemích, má tato alternativa pozitivní význam.

Prostřednictvím specificky zvolené rétoriky, emocionálně zabarvených příběhů lokálních producentů, důrazu na ekologickou stránku produkce a na sociální spravedlnost je zboží prodáváno jako etická alternativa vůči běžně dostupným výrobkům zpravidla velkých nadnárodních korporací. V některých případech (např. produkty *Fair Trade*) je tato rétorika posílena vizuálně prostřednictvím výjevů ze života producentů či obrázku pralesa, který připomíná ráj na zemi. Podobně jako v případě zelené ideologie, kdy aktéři jednají s ohledem na vlastní zodpovědnost vůči budoucím generacím, i značky „eko“, „bio“, „natural“ apod. spoléhají na tuto zodpovědnost a uvědomění spotřebitele (Krzywoszynska 2013). Při koupi takového zboží se už nejedná o zboží jako takové, nýbrž o zboží konkrétní značky či přívlastku. Právě kvůli němu je zboží preferováno před jiným. Naše konzumní chování se tím stává etičtější či pro nás samé přijatelnější. Galbraith (1967: 145) přitom uvádí, že na rozdíl od fyzických potřeb jsou psychické potřeby neuspokojitelné. V tomto smyslu nelze nikdy zcela uspokojit svoji touhu po etické spotřebě.

„Ale třeba jako co odsuzuju hodně, jsou banány. Ale ne že bych je důsledně nikdy nekoupila. Ale já jim je moc kupovat nemusím, protože oni je dostanou od prarodičů, takže ono jakoby potom, ale že je to něco, co беру, jakože je to fakt špatný a pokud možno to nekupuju. Já třeba vím o banánech, že v nějakým pořadu v rádiu jsem slyšela, že nejvíc nefér jsou banány. Takže tam prostě je to hrozně neférovej produkt.“ (Agáta)

Zboží nesoucí nálepku „eko“ či „bio“ může být až nekriticky považováno za eticky čisté, ačkoliv neznáme skutečné mocenské vztahy, které jeho produkci doprovázejí. Sarah Lyon (2006) ve své práci ukazuje, že systém certifikace *Fair Trade* je založen na etnocentrických představách dobrých pracovních podmínek či sociální spravedlnosti.

Zároveň některé firmy svůj velmi omezený prodej výrobků s označením *Fair Trade* mění na pouhou image a o skutečnou pomoc farmářům jim nejde. Problémem podle Lyon je i to, že někteří obchodníci certifikaci *Fair Trade* nevěří, podle nich je samotný certifikační proces netransparentní.

Podobně přídavek „eko“ dokáže na spotřebitele zapůsobit, a to i v případě, že se jedná o zboží dopravované na veliké vzdálenosti a zanechávající pravděpodobně větší ekologickou stopu než zboží lokální. Navíc takové zboží bývá nesrovnatelně dražší. Vyšší částky jsou ale alternativní konzumenti ve víře v etický přístup ochotni obětovat.

„Tak jako jedu všechno, co jakoby musím používat, jako věci do myčky, prostě všechny věci takovýhle, tak používám ekologický. A když jsem ještě kupovala pleny a sunar, tak Baby Love, to je taky, myslím, ekologické. Z kosmetiky tam v DM mají takovou tu řadu, tu mám hodně v oblibě, tak oni mají tu Alnatura řadu, takže jakoby mejdla a tak.“ (Agáta)

Preference „eticky čistých“ značek je často spojena s dalšími konzumními specifiky, mezi něž může patřit vegetariánství či veganství. Na příkladu Agáty můžeme vidět, jak nelehké může být udržení takového postoje ve venkovském prostředí. Agáta byla dvacet let vegetariánkou, ale po narození syna a přestěhování do Vesnice zjistila, že je pro ostatní sousedy takový postoj nahlížen negativně, resp. s nepochopením. Částečně proto, aby lépe zapadla do tohoto malého vesnického společenství, v době kojení syna vegetariánství porušila.

„No Agáta, když se přistěhovali, tak jako byla docela tvrdá jako vegetariánka. A pak najednou jsme pekli buřty a ona se mohla utlouct po špekáčkách. Hehehe.“ (Radka)

To jí však připravilo v budoucnu těžší situaci, protože najednou ostatní sousedé věděli, že „může maso jíst“. O to víc byly pro ně nyní nepřijatelné Agátiny výmluvy, že maso nechce. Pokud by vegetariánství nepřerušila (nebo o tomto přerušení neinformovala své sousedy), pravděpodobně by si situaci značně ulehčila. Nyní se snaží

k vegetariánství vrátit a bojuje na jedné straně s pocity viny, když vegetariánství poruší, na druhé straně s narážkami, které mohou ostatní sousedé na její stravovací návyky mít.

„Já si uvědomuju, že jak to porušuju, že já s tím vůbec nejsem v pohodě, já to porušuju a strašně špatně to nesu. Já jsem říkala, já si z toho udělám žaludeční vředy, z toho jak to maso žeru a jak špatně se při tom cítím. Jenomže potom je mi blbý řešit to, prostě i na návštěvách a prostě všude, jakože já to jíst nebudu, když vlastně to někdy jím a už se to i ví. Protože tím, že jako vegetarián, seš všude na návštěvě trošku jako problematickejší. I když jim řekneš, jako serte na to, já prostě si něco vemu, jako aby tě neřešili. Stejně tě vždycky všude všichni řešej, takže jim akorát přiděláváš práci. Prostě tím, jak dvacet let sem na to byla zvyklá, a pak sem to porušila a viděla sem, jak je to boží, že prostě nemusím to nikde řešit, jak je to jednoduchý, nikoho s tím nevopruzuju. Ale mě to přijde, jakože jenom tím, že děláš něco jinak, tak to berou jako útok. Útok na svoje prasečí hodnoty. Ale jako já říkám, že oni se vymezujou vůči něčemu, co nedělaj, ale já v skrytu duše taky jakoby jsem přesvědčená o tom, že vegetariáni jsou lepší lidi.“ (Agáta)

Agáta je se svými alternativními konzumními vzorci ve Vesnici jediná, a to jak v případě preference zboží s označením „eko“ či „bio“, tak i vegetariánstvím. Tento životní styl se mimo jiné odráží také na přístupu k třídění odpadu. Agátina domácnost vykazuje jeden z nejmenších podílů recyklovatelného plastu a skla ve směsném odpadu. V první sezóně se ve směsném odpadu Agátiny rodiny nacházelo 2,7 %, ve druhé sezóně 5,7 % plastu z celkového množství položek tohoto materiálu ve směsném odpadu. V případě skla se jednalo o 11,2 % v první a pouhých 1,0 % v druhé výzkumné sezóně.

Naprostá většina aktérů bio-/eko-produkty buď vůbec neřeší anebo se vůči nim negativně vymezují. To rezonuje s výsledky výzkumu, který realizovali Smith a Jehlička (2007). Podle nich 81 % českých

respondentů⁴⁵ (N=1100) sice zná označení „BIO – produkt ekologického zemědělství“, avšak pouhých 27 % jich navštěvuje obchody, kde jsou tyto potraviny k dostání.

„Biopotraviny, to je zlodějna. Je to jenom drahý. Jasný je, že vajíčka od slepice, která je v kleci a živí se granulátama, tak nejsou takový, jako když si támhle slepice vyzobává kořínky a červy. Samozřejmě, domácí jsou lepší, ale že by byl mezi nima tak zdravotně nebo tuhleto rozdíl, tomu nevěřím. Mléko to je nesmysl úplně. Jestli kráva dostává to nebo to je úplně šumák, a o ostatních věcech, to je jasný, že je to nesmysl.“
(Richard)

„Biopotraviny nekupujeme, ty máme doma.“ (Sandra)

Důvodem takto negativního postoje je fakt, že si aktéři sami pěstují zeleninu a ovoce a jsou si dobře vědomi, kolik práce, času, energie a zkušeností vkládají do každé vypěstované úrody. Pro obyvatele Vesnice je skutečná bio-potravina vypěstována na domácí zahradě, kde aktér vidí celý proces růstu plodiny, to, jakým způsobem je ošetřována a jak je s plodinou zacházeno po sklizni. Autentičnost bio-potraviny je tak propojena s osobním přístupem a činností, kterých je zapotřebí pro její produkci. Navzdory propagaci vyšší kvality a prospěšnosti bio-potravin na zdraví člověka vzbuzuje v plastu zabalená potravina s nálepkou „bio“ pocit nedůvěry.

Nedůvěru lze sledovat také u značek, resp. potravin, které pocházejí z Polska. Nejčastěji zmiňovanými důvody jsou v minulosti zveřejněné zprávy o škodlivosti těchto produktů. Tyto zprávy ovlivnily důvěru v jakékoliv zboží pocházející z Polska. To ve svém důsledku znamenalo, že aktéři začali více číst údaje, které se na zboží nacházejí. Jestliže je dříve zajímala kromě ceny pouze lhůta spotřeby, nyní se k tomu přidává i země původu.

⁴⁵ Termín respondenti používají autoři textu, proto jej ponechávám.

„Jako já nemám vyloženě špatnou zkušenost, ale když to vidím furt v televizi, tak radši to polský neberu.“ (Cecílie)

„Polský teda ne. To jako s těma kauzama, tak jako radši v každým případě беру ty naše český.“ (Sandra)

„Čtu, kde vyrábí, odkud se dováží. Polský teda zásadně ne, na to si dávám hodně pozor.“ (Světlana)

Na rozdíl od sledování země původu zboží dochází k jistému přehlížení značek zboží, které je kupováno denně. Jennifer Chang Coupland (2005) uvádí, že značky zboží, které je považované za běžné, rutinní a opakovaně nakupované, unikají naší pozornosti. Značky se tak mohou stávat v určitém kontextu „neviditelné“.

„Ty jogurty, co to je za značku, ted' si to nevybavuju. Mám vybranou ale..., bílej jogurt, to větší balení, protože to má manžel rád. To jídá s müsli, já teda taky. Pak teda slazený, ale to nevím, co je za značku, já si nemůžu vzpomenout, to nevím ted'.“ (Světlana)

„Kupujeme vodu, no takovou obyčejnou. Perlivou. Já nevím, ono to stojí kolem čtyř korun, ne, ne ta dvoulitrová. Ted' nevím.“ (Blažena)

„Jeden druh sušenek, to kupujeme furt stejný jako, to dětem chutná. Cukr kupujeme taky pořád stejnej druh. To máslo kupujem pořád, to už kupujeme tři roky furt stejný máslo. Ted' ani nevím, jak se to jmenuje.“ (Soňa)

Chang Coupland (2005) poukazuje na strategie tohoto zneviditelnění značek a rozeznává tři základní stádia: novost značky, zastírání značky a neviditelnost značky. Není překvapením, že se toto zneviditelňování týká zejména potravinového zboží. K zastírání značky může docházet například tím, že máme doma připravené nádoby, do kterých zakoupené zboží umísťujeme (např. přesypáváme mouku do speciální dózy apod.). Tímto způsobem zboží „ztrácí“ svoji značku uváděnou na obale a značka se vytrácí z povědomí aktérů. Aktéři si tedy

uvědomují, že nakupují stále to samé zboží (často ve velkém balení), ale nevnímají značky tohoto zboží (obrázek 19). Důvody můžeme nacházet v logice manifestace určité značky.

Značka, jak už bylo řečeno, propůjčuje svému nositeli určitou identitu, ale aby tato identita byla rozpoznána a tedy pro svého nositele důležitá, je zapotřebí druhých. Navzdory názorům, že dnes se setkáváme s konzumací orientovanou na „sebe samé“ a uspokojování vlastních tužeb a pro své pohodlí bez ohledu na názory druhých (Jackson 2005; Lipovetsky 2007), konzumace nikdy není individuální záležitostí (Douglas a Isherwood 2001). Vždy vyžaduje účast druhých, protože právě skrze druhé sami sebe můžeme hodnotit, sami sebe vnímáme skrze vztah k druhým.

V praxi si tak pravděpodobně uvědomujeme častěji značku oblečení či obuvi, které nosíme, než potravin, které nakupujeme denně, a to z toho důvodu, že potraviny, na rozdíl od oblečení, jsou zpravidla konzumovány „neveřejně“, v domácnosti, kde se značkovost stírá, protože není důležitá. Toto neuvědomování je o to silnější, jestliže aktér nepreferuje specifický typ stravování, ať už ze zdravotních, etických či jiných důvodů, a nejedná-li se o pochutiny (např. káva) nebo alkohol, kde samotná chuť hraje značnou roli a lidé si zpravidla oblíbí určitý typ a značku.

Je evidentní, že v případě alkoholu aktéři přikládají značkovosti důležitost. Graf 2 ukazuje čtyři nejčastěji se vyskytující druhy alkoholických nápojů v analyzovaném odpadu. Jak je patrné, ve Vesnici převažuje konzumace piva. Zároveň je pivo jediným druhem alkoholu, u něž spotřeba v meziročním srovnání stoupá. K tomu může přispívat již zmíněné soupeření ve spotřebě tohoto druhu alkoholu mezi místními muži. Právě v odpadu z domácnosti Radky (domácnost č. 1) se vyskytovalo v první sezóně nejvíce indikátorů spotřeby piva, jak ukazuje graf 3. Rovněž je zde patrný meziroční nárůst ve spotřebě. Ve druhé

sezóně sice ve spotřebě piva celkově vede domácnost č. 6, ale zde je nutno zohlednit fakt, že se jedná o navýšení způsobené oslavou, která v této domácnosti proběhla. Proto také můžeme v odpadu z této domácnosti nacházet uzávěry od pivních sudů. Na základě výpovědí je však evidentní, že domácnost č. 6 (také vzhledem k nulové spotřebě piva v předchozím roce) preferuje jiný typ alkoholu a míra spotřeby piva v roce 2014 byla oslavou zřetelně zkreslena. Přestože jsou pivní lahve vratné a zátky jsou v Radčině domácnosti sbírány, v odpadu je možné najít například etikety nebo plechovky od piva (většinou ovocného). Jedná se nejen o česká piva jako Gambrinus a Excelsior, která jsou nakupována ve slevách po velkém balení. Konzumována jsou také piva zahraničních značek, např. Grafensteiner, protože tato rodina v podstatě jako jediná z Vesnice jezdí nakupovat do zahraničí.

„Jednou za měsíc nebo za dva jedeme do Německa, tak většinou přivezeme šest až osm beden. No, a tedy většinou těch osm beden na měsíc tý jedenáctky. Ted' má čtyři bedny tý jedenáctky, to je osmdesát piv. No takhle, on by to nedal, ale ted'kon v Tescu je akce, že za Excelsior jednu flašku piva dostanu plechovku ochucenýho piva zdarma. Takže já jsem včera přivezl 40 piv a k tomu jsem přivezl 40 plechovek. A on ted' přivezl taky 40 piv a k tomu 40 plechovek. No, von je to ten Gambrinus... Jo takže máme 60 grepů a 20 citrónů, protože nám chutná ten grep spíš než ten citron.“ (Oto)

Druhým nejčastěji konzumovaným typem alkoholu je víno, přičemž se jedná jak o levnější, tak i o dražší a kvalitnější druhy vína. Aktéry konzumovaná vína se pohybují v cenové relaci od 50 Kč do 270 Kč. Podle garbologické analýzy převládají vína dražší, nad 150 Kč. Garbologická analýza ukazuje, že obyvatelé Vesnice preferují takové značky vína jako např. Avanti Fragole, Ruby Cabernet, Cimarosa Chemin, Hradní pohár, J. P. Chenet Colombard Savignon, Castelli Romani, Tramín, André, Sylvaner nebo Rulandské šedé. Také v případě destilátů se jedná o levnější i dražší produkty.

Na rozdíl od běžně nakupovaných potravin jsou si tedy v případě alkoholu aktéři vědomi značkovosti a nemají nejmenší problém určit oblíbenou značku alkoholu v rámci rodiny.

„Oni pijou buďto Metaxu, Metaxu má rád manžel, a pak slivovici, toho Jelínka, ale malinovou.“ (Radka)

„My nepijeme víno. My radši tu vodku než to víno. Tu Pražskou. Božkov, to ne. A dědek občas doveze slivovici nějakou domácí.“ (Leopold)

„Tobiáš pije každý den, nevím kolik piv, mám pocit, že určitě takovejch deset. On tvrdí, že dvě tři. Takže předpokládám, že tak pět to bude. No, nejradši by pil Pilsner Urquell, ale to už jsme si vysvětlili, že to fakt jako ne, ve chvíli kdy prostě to je tak drahý. Nicméně furt ho nemůžu přesvědčit, aby pil ty nejlevnější piva, co kde mají. Trvá aspoň na tom prostě, že aspoň Kozel 11, Gambrinus 11 ještě je ochoten jako akceptovat, když kupuju pivo já, a schválně mu koupím Chodovar 11, ten levnější, ale on není špatnej, ale tak to už taky se zase trochu kroutí.“ (Agáta)

Některé z žen zároveň kupují alkohol jako ingredienci při pečení buchet a cukroví. Přestože tedy samy alkoholu neholdují, v jejich domácnosti nechybí. Zpravidla se jedná o rum.

„Já to nemusím mít. Když jsou narozeniny nebo svátek, tak jenom přituknout a to mi stačí. Ale využívám to třeba do koblížků, do krému, to jo, to si ho koupím. Tuzemák je nejlepší.“ (Blažena)

Čtvrtou zmíněnou kategorií alkoholu jsou jemně alkoholické nápoje. Patří sem zejména Frisco nebo v dnešní době propagované cidery. Tato propagace má pravděpodobně na spotřebu ciderů ve Vesnici jistý vliv, protože na rozdíl od roku 2013, kdy jasně převládala spotřeba Frisca, o rok později byl cider v naprosté většině preferovaným jemně alkoholickým nápojem, jak ukazuje graf 4.

Důvodem snadné identifikace značek alkoholu může být opět preference chuti, zároveň nevšednost konzumace této komodity a rovněž její symbolická rovina. Symboly mají v našem životě silné postavení a jsou v jistém smyslu komunikačním prostředkem (Douglas [1966] 2004: 87; Lipovetsky 2007: 193). Alkohol totiž někdy slouží jako dar a v tomto smyslu je možné udělat dojem na obdarovaného a sdělit mu, nakolik si jej vážíme tím, že upřednostníme dražší značku. Z tohoto důvodu je značkovost alkoholu uvědomována. Jako forma daru slouží alkohol nejen jako symbolické gesto, ale přispívá také k vytváření a udržování mezilidských vztahů.

„Milánku zlatej, nekupujeme to, ale přitom ho tam máme, že ho nemá kdo pít. Protože ho dostáváme. Svátek, narozeniny, já říkám ,no, už bych s tím mohla jít na trh‘.“ (Blažena)

Podle Douglas ([1987] 2010: 9) „nápoje jsou příkladem věcí, které utváří tento svět“. Konzumace alkoholu v sobě zahrnuje pravidla, jejichž dodržováním aktéři dávají symbolicky najevo příslušnost k určité společnosti či kultuře. V některých kulturách je tak alkohol vnímán jako lék, v jiných je zakázán a jinde je povolen za jasně stanovených pravidel (Heath [1987] 2010).

Konzumace alkoholu ale odráží také sociální rovinu. Podle Davida Mandelbauma „společná konzumace alkoholu symbolizuje přetrvávající společenskou solidaritu mezi těmi, kteří tento akt sdílejí“ (1965: 282). Kromě již uvedené reciprocity, kdy alkohol slouží jako dar, je rovněž sdílení podle Mandelbauma univerzálně platným pravidlem sociální roviny konzumace alkoholu. Alkohol je sdílen v rámci rituálů (oslavy apod.), při setkávání aktérů, a to jak na veřejnosti, tak v domácím prostředí. V tomto smyslu je ale individuální konzumace alkoholu nahlížena jako deviantní. Z interpretací aktérů vyplývá, že se některé domácnosti mezi sebou vzájemně navštěvují, aby společně oslavily narozeniny. Alkohol je v tomto případě univerzálním dárkem, který je pak společně konzumován. Alkohol

je „sociální“ komodita a měla by být konzumována sociálně přijatelným způsobem (Mandelbaum 1965: 282).

10 HODNOTA ZDROJŮ

„Všechny společnosti vždy plýtvaly, utrácely a konzumovaly více, než je nezbytně nutné z jednoduchého důvodu, že v konzumaci nadbytku a hojnosti jedinec – a společnost – necítí pouze, že existují, nýbrž že žijí.“
(Baudrillard 1998: 43)

Plýtvání zdroji, resp. potravinami je v posledních dekádách hojně diskutováno. Podle údajů OSN je každý rok téměř polovina, tedy přibližně 1,3 miliardy tun, celkové světové produkce potravin vyhazována do odpadu (Gustavsson et al. 2011: 4). Na území Evropy se takto znehodnocuje asi 90 milionů tun potravin ročně, tedy přibližně 180 kg na osobu (O'Connor 2013). Mezi subjekty, které se na tomto množství podílejí, patří zejména domácnosti, obchodníci (supermarkety, stravovací zařízení) a producenti potravin (Stuart 2009). Podíl evropských domácností na plýtvání potravinami není skutečně zanedbatelný. Jedná se o 42,5 %, zatímco zbylých 57,5 % připadá na potravinářský průmysl, prodejce a stravovací zařízení (O'Connor 2013).

Mezi nejčastěji zmiňovanými důvody plýtvání potravinami je uváděn vliv reklamy na spotřební chování (Packard 1980; Pastine a Pastine 2002). Nekonečné pobízení zákazníka ke koupi se stalo základním rysem tzv. jednorázové společnosti (*throwaway society*), jež odkazuje k nadměrné spotřebě a produkci odpadu. Jak už ale bylo zmíněno, reklama nemá absolutní převahu nad spotřebitelem (Lipovetsky 2007).

Přestože je plýtvání potravinami ze strany mezinárodních organizací a ekologických hnutí věnována pozornost, v případě sociálních věd byla tato sféra v minulosti nedostatečně reflektována. Většina výzkumů se soustřeďovala na odpad v obecné rovině a potravinový odpad býval zmiňován spíše okrajově. Přestože bychom našli studie, které se soustřeďují na specifika potravinového odpadu, jejich cílem není

zpravidla problematika plýtvání (Cote 1984; Cote et al. 1985; Goody 1982; Reilly a Wallendorf 1987; Wallendorf a Reilly 1983). Výjimku bychom mohli najít u Rathjeho (Rathje a Murphy 2001: 69-70), který se o problematice plýtvání potravinami ve své práci zmínil.

V současné době tuto niku sledující plýtvání potravinami doplňuje svými pracemi David Evans (2011; 2012; Evans, Campbell a Murcott 2013). Evans (2012) svůj výzkum realizoval mezi 19 domácnostmi v Manchesteru. Přestože se zabývá odpadem, nepracuje fyzicky s touto materialitou. Místo toho se zaměřuje na rozhovory s aktéry a jejich každodenní záznamy o vyhozených potravinách. Naprostá většina Evansových informátorů vnímala vyhazování potravin jako nesprávné a neetické. Pro zmírnění pocitu viny se naučili využívat strategie, které oddalují vyhození potravin do odpadu. Jednou ze strategií je přemístění jídla do zadní části lednice v domnění, že bude spotřebováno později. Většina takto umístěných potravin však nakonec stejně skončila v odpadu.

V této kapitole se zaměřím na problematiku plýtvání potravinami ve Vesnici, a to s ohledem na reflexi této praxe a na strategie, jakými je ze strany aktérů plýtvání zamezováno. Zároveň budu identifikovat důvody, které vedou domácnosti k vyhazování potravin. Podobně se zaměřím na vodu, jejíž vnímání jako méně hodnotného zdroje má zásadní vliv na zacházení s ní.

10.1 Ne-/plýtvání potravinami

Snad v žádném ohledu nebyla interpretace aktérů natolik rozdílná oproti materiální skutečnosti, jako tomu bylo u plýtvání potravinami. Pokud bychom se spoléhali na interpretace aktérů, zjištěná míra plýtvání potravinami by se pravděpodobně ani nepřiblížila realitě. V tomto smyslu se ukázala garbologická analýza jako vhodná metoda sběru dat.

Podobné výzkumy dokazují, že lidé mají velmi zkreslené představy o míře plýtvání potravinami a často nedokážou reálné množství vyhozených potravin vůbec odhadnout (Rathje a Murphy 2001: 70-71).

Zásadní roli v úvahách aktérů hraje rozdíl mezi vyhazováním a plýtváním potravinami. Aktéři totiž nevnímají tyto dva pojmy jako synonyma. Jsou naopak přesvědčeni, že pokud se stane, že něco nespoteřebují, stává se toto potravou pro domácí zvířata nebo míří na kompost a v tomto smyslu nepovažují toto vyhazování potravin za plýtvání.

„Jo, tak někdy děti chuť nemají, tak prostě zbude pytlík rohlíků a z toho se udělá strouhanka nebo tohleto. Když zbude chleba, tak se dá slepicím, usuší se králíkům. Ale když jsou třeba natě z mrkve, tak to sežerou i ovce, že jo. Takže i ty ovce, nebo z celeru nebo když to, tak šlupky od melounu třeba nebo tvrděj chleba se taky dává ovcím, slepicím. Párky nebo salámy, tak to zas dáme psům. Nebo když to nakrájím nadrobno, tak to dam i kočkám občas.“ (Soňa)

„Vlastně jídlo co máme, tak to taky nevyhazujeme, máme zvířátka. Mikeš žere i meloun.“ (Viola)

Zároveň si většina aktérů není vědoma, resp. nepřiznává skutečné plýtvání potravinami. Jedinou výjimkou je Agáta, která připouští, že některé nespoteřebované potraviny z její domácnosti skutečně míří do odpadu. Zpravidla se jedná o mléčné výrobky, především smetanu, kterou někdy Agáta nakoupí v domnění, že ji brzy zpracuje. K tomu podle jejích slov ale občas nedojde ve lhůtě spotřeby, a ačkoliv se snaží tomuto datu nepřikládat velkou důležitost, stává se, že vyhazuje smetanu zkyslou.

V případě, že domácnost nevlastní žádné domácí zvíře, které by mohlo případné zbytky potravin spotřebovat, jsou podle interpretace aktérů potravinové zbytky odnášeny sousedům, kteří zvířata mají.

„Potraviny nevyhazuju, já je dávám sousedovi, starý rohlíky, starej chleba slepicím, králíkům.“ (Richard)

Podobně i Cecílie využívá možnost odnést zbytky potravin sousedovic zvířatům. Přestože má Cecílie doma dva psy, nemůže jim některé nespotřebované potraviny dávat, ať už kvůli zdravotním omezením nebo stáří zvířete, které by určité druhy stravy nerozkousalo. Sousedskou výpomoc v tomto smyslu využívá i Agáta, která nosí potravinové zbytky nejčastěji Sandře. Dříve je dávala i svému nejbližšímu sousedovi, Marcelovi, ale zjistila, že je Marcel často zapomíná v igelitové tašce na dvoře a po několika týdnech jsou tyto potraviny i pro zvířectvo již nepoživatelné a končí vyhozeny do popelnice.

Z garbologické analýzy vyplývá, že v první výzkumné sezóně bylo identifikováno 13,3 % nespotřebovaných potravin ve směsném odpadu, ve druhé sezóně to bylo 18,0 % z celkové hmotnosti směsného odpadu (graf 5).⁴⁶ V obou výzkumných sezónách bylo zaznamenáno sedm stejných kategorií potravin, které byly nejčastěji vyhazovány do odpadu. Jedná se o pečivo, zeleninu, ovoce, maso, uzeniny, mléčné produkty a sladkosti (obrázek 20). Z grafu 6 je patrné, že nejčastěji vyhazovanými nespotřebovanými potravinami byla v první výzkumné sezóně zelenina (33 %), pečivo (17 %), mléčné produkty (11 %) a ovoce (10%). Ve druhé výzkumné sezóně se pořadí těchto kategorií proměnilo (graf 7). Nejčastěji vyhazovanou potravinou se stalo pečivo (40 %) následované zeleninou (12 %), dále ovoce (9 %), maso (5 %) a sladkosti (4 %). Zdá se, že navzdory interpretacím aktérů jsou potraviny vyhazovány a zdaleka ne všechny končí na kompostu nebo jako krmivo pro zvířata.

Důvody intepretace aktérů, která neodráží skutečnost, můžeme hledat v rovině morality. Vyhazování potravin je běžně vnímáno jako neetické či nemorální. V době, kdy jsme upozorňováni na světovou

⁴⁶ V případě potravinového odpadu všechny uváděné hodnoty zohledňují hmotnost, resp. procentuální podíly.

problematiku hladu a environmentální dopady, které produkce potravin s sebou nese, jako znehodnocení zdrojů včetně vody, bez níž se produkce potravin neobejde, a také ekologická zátěž v podobě odpadu (Stuart 2009), jeví se snaha ukázat se v lepším světle jako normální reakce. Podobné diskrepance uvádí ve svém výzkumu i Rathje (Rathje a Murphy 2001: 69).

Stejně jako Agáta ve své výpovědi i Cecílie upozorňuje na fakt, že přes snahu dávat zbytky potravin svým susedům, kteří mají domácí zvířata, se tyto zbytky nakonec stejně pravděpodobně objeví v popelnici.

„Tady uvaří, strčí hrnec mezi okno a je tam 14 dní. Já třeba nesu kosti, tak zaklepu na okno, takhle plíseň v hrnci, leze to z toho. Říkám ‚sousedo, co si tam pěstuješ?‘ ‚Ale prosím tě, musím to vyhodit, už to chytlo i plíseň.‘“ (Cecílie)

V obou výzkumných sezónách vykazuje domácnost Radky ze všech domácností největší podíl vyhozeného pečiva, a to 50,6 % z celkové hmotnosti pečiva ve směsném odpadu v první a dokonce 51,8 % ve druhé výzkumné sezóně. V absolutních číslech se jedná o téměř 0,5 kg vyhozeného pečiva v první a více než 2 kg ve druhé výzkumné sezóně. Jinými slovy během čtrnácti dnů (doba mezi jednotlivými svozy odpadu) bylo v této domácnosti vyhozeno více než 30 kusů pečiva, nejčastěji rohlíky a chléb (obrázek 21). Navzdory jasným datům si členové této domácnosti plýtvání potravinami příliš neuvědomují. To se potvrdilo i Evansovi (2012), který uvádí, že vyhazování se stalo natolik rutinní součástí našeho života, že tuto praxi běžně nevnímáme.

„To pečivo se namočí a odnese se to slepicím, rohlíky na strouhanku a zbytek se namočí, aby to změklo, a dává se slepicím.“ (Radka)

Z garbologické analýzy vyplývá, že některé rodiny jsou „charakteristické“ vyhazováním určité kategorie potravin do odpadu. V případě rodiny Radky je to jednoznačně pečivo. V Agátině případě se v odpadu v druhé výzkumné sezóně objevily nejčastěji nespotřebované

sladkosti, a to 77,8 % z celkové hmotnosti sladkostí ve směsném odpadu. Přitom v první sezóně se v odpadu z Agátiny domácnosti nenašla prakticky jediná nespotřebovaná sladkost. V druhé sezóně se nejčastěji jednalo o malá čokoládová vajíčka, bonbony, částečně pak oplatky. Tato skutečnost je odrazem Agátiny snahy snížit spotřebu sladkostí u svých dvou dětí.

„No tak jako je fakt, že už hodně jsme to ubrdili, že jako děti, když do nás tunelujou, že něco chtěj, tak jim předhodíme nějakou lentilku nebo tak třeba.“ (Agáta)

Přes omezené nakupování tohoto druhu potravin dochází k hromadění sladkostí prostřednictvím darování od příbuzných.

„No, to je moje maminka, když přijde, oni jak tam mají, tak prostě něco koupí.“ (Agáta)

Jak už bylo řečeno, aktéři nevnímají vyhazování potravin jako plýtváním ve chvíli, kdy potraviny míří na kompost anebo domácím zvířatům. V tomto případě někteří dokonce vyzdvihují výhodu, že nemusí zvířatům tak často kupovat krmivo, protože potravinový odpad z domácnosti je levnější variantou.

„Vždycky je lepší mít o něco víc než míň, protože je lepší, když je nějaký ten zbytek, protože všechno kupovat prostě, to nemá cenu, nějaký to krmení si takovýmhle způsobem. To jsou takový ty minimální náklady.“ (Soňa)

Navzdory možnosti kompostovat rostlinné zbytky potravy je možné ve směsném odpadu nacházet nejen značné množství potravinového odpadu v podobě slupek od brambor či cibule, stonků rostlin, natí apod., ale dokonce i značné množství nespotřebované zeleniny a ovoce. Nejčastěji jsou vyhazovány brambory, rajčata, papriky, mrkve, cibule a česnek.

Garbologická analýza zároveň ukazuje, že v odpadu končí častěji kupované potraviny než ty, které si lidé dokáží sami vypěstovat. Vyhozené ovoce či zelenina jsou tak nacházeny např. v plastových vaničkách, sítkách či sáčcích s etiketou. Tato praxe může naznačovat, že si lidé více váží těch potravin, do nichž vložili svou práci a čas, spíše než těch, které lze získat ihned a k nimž nemají žádný vztah. To je zároveň jedním z důvodů, proč aktéři zaujímají negativní postoj k produktům označovaným „bio“, jak už bylo zmíněno. Cecílie vyprávěla, že každý rok zavařuje většinu domácího ovoce a zeleniny, vyrábí marmelády, povidla i domácí kysané zelí, protože některé produkty z obchodů se podle ní nedají konzumovat. U doma produkovaných potravin si je jistá, co vše marmelády a další produkty obsahují, a je přesvědčená, stejně jako většina lidí z Vesnice, že jsou domácí potraviny zdravější.

Podle Kennedyho (2007: 62-65) jsou kupované potraviny v jistém smyslu odosobněné, jsme odtrženi od procesu vzniku jídla, nevidíme, co vše obnáší produkce potravin, a proto pro nás může být vyhození takových potravin snazší. A to dokonce i na vesnici, kde lidé zpravidla vědí, kolik práce a času je zapotřebí k vypěstování ovoce či zeleniny. U kupovaných produktů se však tato časová náročnost stírá, jsou k dispozici ihned, jsou okamžitě nahraditelné, nemusíme uvažovat nad prací, která do nich byla vložena, protože tuto práci nevidíme a často neznáme ani skutečného producenta. Podobně jako tomu je u renovace veterána, i vypěstované potraviny jsou více ceněny a je jim věnováno více času a práce nejen při jejich produkci, ale také při zpracování v podobě zavařování a uchovávání do budoucna.

Jak už bylo zmíněno, mezi nejčastější příčiny plýtvání potravinami bývá v odborné literatuře řazen vliv reklamy na zákazníka, který podléhá jejím svodům a nakupuje, aniž by předmětné zboží potřeboval (Galbraith 1967; Packard 1980; Pastine a Pastine 2002). Ve Vesnici jsem však narazila na zcela jiné důvody reflektující žitou praxi bez ohledu na reklamy, které mohou, ale nemusí mít na zákazníky dopad. Jedním

z důvodů, proč bývá jídlo v domácnosti nespotřebováno, je již zmíněné nakupování ve velkém. Lidé pak nestíhají potraviny spotřebovat a může docházet k jejich plýtvání. Navíc se velmi často jedná o nakupování v akci, kdy je zboží zlevněno právě z důvodu blížící se doby expirace.

„Já většinou kupuju ve slevě, co jsou sýry, jo. Za jedno já musím taky teď koukat, protože já můžu jenom do třiceti procent, takže se to ve slevě i vyplatí, když se jich koupí víc. A když se jede do města, zastaví se v mlíkárně a vezmou se třeba dvě tři plata jogurtů.“ (Cecílie)

„Manžel, jelikož jí jenom kuřecí, já třeba osobně a táta máme radši vepřový, jo takže my to kupujeme tak jako půl na půl. Já vždycky když jedu do toho Makra, tak to kupujem většinou tak 10 až 15 kilo, když je, aby prostě tady to maso bylo. No a já nevím, mlíka, olej, to většinou se opravdu hlídá, hlídáme ty akce, a pak se to kupuje jako po kartonech.“ (Radka)

Dalším důvodem se zdá být i menší hloubka plánování nákupů. Většina aktérů si nepíše soupis na nákup buď vůbec, anebo pokud jej mají, příliš se jím neřídí. Všichni obyvatelé Vesnice potvrzují, že přibližně jednou za měsíc dělají velký nákup, který má sloužit k zásobování domácnosti na delší dobu. Tato praxe, je-li uplatňována i na zboží krátkodobé spotřeby, může být jednou z příčin výskytu potravin v odpadu (Evans 2012). Podle Evanse (2012) má navíc stejná skladba potravinového koše za následek vyšší míru potravinového odpadu. Lidé často nakupují ze zvyku to samé bez ohledu na množství dané potraviny v domácnosti.

Ačkoliv sladkosti nejsou dle garbologické analýzy nejčastěji vyhazovanou potravinou, většina maminek zdůvodňuje potraviny navíc přítomností dětí při nakupování a jejich žadoněním po sladkém. V odpadu přitom zaujímají přední příčky v plýtvání pečivo, zelenina a ovoce.

„Občas si to píšu, ale vždycky se koupí nějaký věci navíc. Většinou sladkosti dětem a brambůrky. Protože člověk přijde do krámu, že jo, a bere se támhleto ještě a támleto. Většinou takhle to probíhá.“ (Soňa)

„Tak většinou nějaký ten základní seznam mám. Ale stejně potom ještě nakupuju, co vidím. Vždycky se tam objeví něco, co člověk tak nutně nepotřebuje. Kort když jede nakoupit s dětma, tak ‚maminko, tuto bych chtěl, maminko, na tuto mám chuť a tuto doma nemáme‘.“ (Radka)

Podobně dochází k nesprávnému odhadu množství v případě vařeného jídla. V tomto směru tak dochází k vyhazování jídla zejména v domácnostech s více členy, nejčastěji se jedná o rodiny s dětmi.

„Občas se uvaří jako i zbytečně moc jídla, jakože se to nesní a pak už to nikdo nechce, vlastně zase kvůli dětem se vaří docela často hlavně teplý jídla a takže jako se něco uvaří, pak se uvaří něco jinýho a to předešlý už se nedojí.“ (Radka)

„Já totiž zásadně, když už jako teda vařím, tak vařím ve velkém, protože to nedělám ráda. Ve velkém, třeba uvařím polívku na tři dny. Prostě velké hrnec, jo a to v podstatě není úplně, že by se to vyhodilo, jo, ta polívka, ale jakože tomu psovi vlastně přilepšuju, anebo třeba ten třetí den, jo, že už to nikdo nechce, už to třeba nechtějí nebo se to nestihne sníst a říkám si, že bych už to radši nenechávala jakoby další den, aby to nezкисло, že se bojím, aby to prostě se nezkazilo.“ (Agáta)

Některé studie zmiňují jako jeden z důvodů také lhůtu spotřeby (Brunclíková a Sosna 2014; Milne 2013; Watson a Meah 2013). Každý popisek na zboží je typem zprávy, které mohou a nemusí spotřebitelé věřit. Ukazuje se ale, že právě lhůta spotřeby je velmi často čtenou informací. Ačkoliv i obyvatelé Vesnice uvádějí, že při nákupu zboží se vždy podívají na jeho trvanlivost, nebývá tato lhůta dáována do souvislosti s vyhazováním potravin. Spíše než lhůta spotřeby hraje roli vzhled či zápach potraviny a podle toho je buď vyhozena, nebo ponechána k pozdější spotřebě.

10.2 Voda jako příčina produkce odpadu

Specifické místo v plýtvání zdroji zaujímá voda. Podle Strang (2014) je voda „dobrá pro uvažování“ (*good to think*), protože v jistém smyslu může poukazovat na vztahy mezi lidmi a věcmi a mezi hodnotou a vlastnictvím. Voda je nezbytnou součástí lidské i ne-lidské existence, bez vody není život. Voda utváří ráz krajiny a určuje geografické rozložení živých tvorů i rostlin. Voda ale není pouze životadárná tekutina. V lidském světě má voda mnohorozměrný význam. Přítomnost vody může naznačovat přítomnost člověka a jeho činnosti. Voda od nepaměti sloužila jako dopravní tepna i místo, kam byl odkládán odpad. Prostřednictvím vody smýváme a necháváme odplavovat ze svých těl špínu. Voda se stává symbolem, jako je tomu např. u svěcené vody, ale i hrozbou či zbraní, a to nejen v souvislosti s potenciálním nedostatkem, ale také v návaznosti na možné útoky znehodnocující vodní zdroje. Voda se může podílet na exkluzi těch, kteří nemají dostatečné finanční zdroje k jejímu přístupu. Orlove a Caton (2010) hovoří o vodě jako o totálním sociálním faktu, protože se promítá do většiny sfér sociálního života včetně ekonomiky, politiky, náboženství apod. Voda je médium, skrze něž jsou utvářeny sociální vztahy. „Tato propojenost znamená, že voda může značit hranice mezi skupinami a komunitami, definovanými sdílenými potížemi s vodou.“ (Orlove a Caton 2010: 404)

V současné společnosti, kdy stačí otočit kohoutkem vodovodní baterie, považujeme přítomnost vody za naprosto samozřejmou. Pitnou vodu využíváme nejen ke konzumaci a přípravě pokrmů, ale také k mytí automobilů či splachování toalet, tedy zbavování se odpadu. Jsme znepokojeni, dojde-li k výpadku dodávky pitné vody do domácností. Chováme se tak, jako kdyby byly zdroje vody nevyčerpatelné, což může být – podobně jako v případě odpadu – způsobeno diskurzem. Pokud by nebyla odpadu v posledních letech věnována pozornost a nedostal se do

obecného povědomí, nestal se v určitém momentu hrozbou, je pravděpodobné, že bychom se jím nemuseli zabývat, nevzbuzoval by naši pozornost. Podobně je tomu s vodou. Je velmi pravděpodobné, že se budeme v budoucnosti setkávat s touto tematikou stále častěji.

Stejně jako odpad, který začíná být v běžném životě diskutován zpravidla ve chvíli, kdy je nahlížen jako problém (ať už z hlediska nefunkčního systému nakládání s odpadem, „nemístné“ přítomnosti odpadu či nároku na jeho třídění), je i voda uvědomována skrze stejné prizma, tedy stane se viditelnou ve chvíli, kdy chybí nebo je v nějakém směru problematická (Cruz-Torres 2008; Strang 2014; Wagner 2013). Tak je tomu i ve Vesnici, kde není klasický vodovod s čistírnou odpadních vod. Nachází se zde zdroj vody v podobě artézských studní vedený samospádem z vedlejší obce, což způsobuje občasnou nepoživatelnost místní vody. Z tohoto důvodu dochází k časté reflexi této problematiky ze strany aktérů. Jinými slovy obyvatelé Vesnice „sdílí potíže s vodou“ (Orlove a Caton 2010: 404). Toto sdílení se promítá do uvažování o vodě, strategiích, jak nastalé potíže řešit, i do sociálních vztahů. Zkušenosti a déle usídlení obyvatelé Vesnice již vědí, že není vhodné vodu pít při deštích nebo tání sněhu. V té době je voda kalná a může způsobovat střevní potíže.

„My tady máme teď špinavou vodu, takže kafe nebo tak všechno lejeme z PET flašek. Tady je to zkalený hrozně. Když pustíme vodu a necháme ji do druhého dne, tak je tam úplně vrstva rzi.“ (Radka)

„Voda je trochu problém, když dýl prší, tak sem nikdo nejezdí, aby sem dal chlór do vody nebo to. Támhle právě on tam má krávy, jo, tady pase krávy a to je jasný, že jo, jde to všechno do země. Přes léto to je v pohodě. Ale když potom tejdén prší, tak bych nedoporučovala. A už jsem to říkala Agátě ‚nechlastejte tu vodu‘. A jo. ‚Člověče děti průjem, já průjem.‘ Já říkám ‚a neříkala jsem ti to? Máš mít doma nějakou vodu v PETkách, když potom začne pršet, abyste měli co pít.‘ No, jak říkám, já

mám furt prostě, mám tam teďko ještě tři balení a dneska mi děda přiveze čtyři, abych furt měla, no.“ (Cecílie)

V rozhovorech je často za hlavní problém považována nedostatečná kontrola vodního zdroje a nezáměr ze strany města, pod nějž obec spadá. Hlavně lidé, kteří žijí ve Vesnici desítky let, vyjadřují znepokojení nad dnešním stavem. Vždy byli zvyklí místní vodu pít a věděli, že bylo o její nezávadnost postaráno. V minulosti zde byl totiž zdroj vody pravidelně kontrolován. To se změnilo poté, co město tuto službu přestalo platit. Někteří aktéři se snažili domluvit se starostou, avšak stavba čističky vody by byla příliš nákladná.

Podle Agáty je problém s vybudování čističky potřeba hledat také v tom, že ji nemají ani vedlejší malé obce, které však o ni žádaly mnohem dříve než obyvatelé Vesnice. Teoreticky by tak Vesnice byla v pořadí, ale kvůli nedostatku finančních prostředků a podle Agáty i z důvodu neochoty některých obecních zastupitelů tuto situaci řešit, si lidé ve Vesnici na nižší kvalitu vody zvykli a podle toho jednají.

Stejně jako odpad je i voda dnes především komoditou, jejíž cenu určuje trh. Ben Page (2005) se ve svém výzkumu v Kamerunu soustředil na téma ochoty lidí platit za spotřebu vody, resp. ochotu přistoupit na komodifikaci zdroje, který byl vždy chápán jako společně sdílený dar přírody. Navzdory rozšířenému přesvědčení, že by voda měla být zdarma, jsou tamní obyvatelé ochotni za vodu platit, protože jsou si vědomi nákladů spojených s její distribucí. V tomto smyslu je vědění jedním z mechanismů komodifikace vody. Ve Vesnici se ale ukazuje poněkud problematičtější situace.

Jako kompenzace za nepříjemnosti s kvalitou vody je místní voda zdarma. V tomto případě tedy vědění o nižší kvalitě vody zapříčinilo dekomodifikaci této substance. Skutečnost, že je voda ve Vesnici zdarma, se zároveň odráží na specifickém přístupu k tomuto zdroji. Fakticky zde není snaha vodou šetřit. Je-li zdarma a navíc vnímána jako

nepříliš kvalitní, jako voda, kterou je nutné před použitím ještě převařit, dochází k jejímu plýtvání. Tyto vzorce jsou zároveň přenášeny na děti, které nejsou většinou směřovány k šetření s vodou, resp. k tomu, aby jí neplýtvaly. Na jednu stranu je tak voda vnímána jako méně hodnotná, na druhou stranu bezplatnost užívání tohoto zdroje poskytuje obyvatelům Vesnice určitý druh svobody a zbavuje je uvažování nad množstvím její spotřeby. Dokonce i Agáta, kterou bychom mohli označit v rámci Vesnice jako etického konzumenta ve smyslu preference bio-/eco-výrobků a snahy o minimalizaci odpadu, podléhá této svobodě.

„No, že je zadarmo, tak to můžeš nechat téct. A jako zase odteče dál do potoka, tak jako to je trochu jedno, ale jakože myslím na to, že to takhle není všude, tak aby to ty děti věděly, ale zase jim to tak necpu, že třeba, když si mejou ruce a mě už to nebaví tam stát, tak prostě je nechám, ať si tam mejou ruce, jak dlouho chtěj. Kdežto třeba u rodičů už jako je mi to jako hodně blbý, je tam nechat.“ (Agáta)

Objevuje se zde tedy jistý paradox, kdy na jedné straně plýtvání potravinami je nahlíženo jako nemorální a stává se nepřiznávanou skutečností, ale v případě vody je tato morální stránka potlačována nebo se dokonce zcela vytrácí. Důvodem je právě zmíněná představa nízké kvality vody. Pokud je voda považována za méně hodnotnou, není důvod s ní zacházet šetrně. Kvalita vody se tak stává v jistém smyslu ospravedlněním k občasnému vědomému plýtvání. Na rozdíl od zelené ideologie, která má, jak již bylo zmíněno, návaznost na ekologický diskurz a efekt morality, v naracích obyvatel Vesnice na tato témata ve spojitosti s vodou nenarazíme. Místo toho je zde artikulována kvalita vody vs. platba za vodu. Jinými slovy probíhá zde diskuze, zda by měla být upřednostněna kvalita vody i za předpokladu, že dojde k její komodifikaci nebo naopak. A právě v tomto nejsou místní lidé zajedno.

Jedním z důvodů je fakt, že ne všichni obyvatelé Vesnice mají s vodou problémy. Antonínova rodina, která bydlí ve vyšší nadmořské

výšce a má svůj vlastní přepad, vodu běžně a bez obtíží konzumuje. Výhodu má také Sandřina domácnost, která má jako jediná ve Vesnici studnu. Podnětem k vyhloubení vlastní study byla nejen občasná nepoživatelnost místní vody, ale i nízký tlak vody, který měl vliv na poškozování domácích spotřebičů, např. pračky. Antonínova a Sandřina domácnost jsou tak jediné, kdo kvalitu místní vody příliš neřeší.

Voda se dostala do středu dění i v souvislosti s debatami o výstavbě dětského hřiště. Někteří muži z Vesnice vyjadřují nesouhlas s vynaložením finančních prostředků na stavbu hřiště místo toho, aby zde byl zajištěn kvalitní zdroj pitné vody. Protože si jsou vědomi finanční náročnosti na výstavbu čističky, navrhují investovat do pracovní síly, která by se starala o čistotu stávajícího vodního zdroje tak, jak tomu bylo v minulosti.

„Ne, špatná nebude, že jo, ona je dobrá, je z vrtů, je železitá, jsem si dělal rozbory, ale problém je ten, že občas by tam musel někdo jít, zkontrolovat jestli tam není spadlá myš nebo krysa nebo tak. No a to je prostě, že tady to každému vyhovuje, protože to je zadarmo, že ano, ale jako rozumíš, protože nemáme samosprávu, tak si na město řeší svoje problémy a na nás serou, že jo. A ženský tady ve vesnici, místo aby se tady, když jsou aktivní, vzaly za vodovod, tak si tu postaví dětský hřiště. Vyhozený peníze, kdyby radši vzali ty prachy, co se do toho vrazily, a vrazilo se to do toho, že se tady dají člověku klíče a bude kontrolovat vodu.“ (Richard)

Většina obyvatel Vesnice tak místní vodu používá pouze jako užitkovou, popř. za dobrého počasí i na vaření (někteří aktéři věří, že převařením může dojít ke zneškodnění případných škodlivých látek a mikrobů) a ke konzumaci za studena si kupuje vodu balenou v PET lahvích. Absence lokálního obchodu přitom celou situaci nijak neusnadňuje. Protože musejí poživatelnou vodu do svých domácností dopravovat, vznikají jim tak paradoxně další náklady, tedy nejen za nákup

balené vody, ale rovněž za dopravu. Preference bezplatné místní vody se tak jeví jako kontraproduktivní.

Ukazuje se tak, že mnozí obyvatelé Vesnice vítají bezplatné užívání místní vody, které přináší, jak už bylo zmíněno, určitý druh svobody při její spotřebě. Způsoby zacházení s vodou se však jasně promítají do problematiky odpadu. Preference balené vody se podepisuje na množství tohoto druhu odpadu. Není proto divu, že v nedávné době byl do Vesnice umístěn druhý kontejner na separovaný plast. Přitom v názorech na soudobý trend obalových materiálů jsou prakticky všichni obyvatelé Vesnice stejného názoru.

„To je strašný. Jenže to myslím, že to je něco, s čím nelze nic udělat. Prostě společnost je moc rychlá na to, aby lidi chodili, abych šla nakoupit, měla jsem spoustu krabiček a vlastních nádob a do těch si ty věci dávala, to je prostě utopie. Můžu si nebrat pytlíky, naházet to všechno do tašky, to můžu, ale taky ne vždycky úplně se mi do toho chce.“ (Agáta)

„Tak jako z hygienického hlediska asi ano, ale zase z pohledu vytváření odpadu je to věc navíc, no. Takže to je zbytečný docela. Dříve se ty věci nebalily a lidi tady žili taky a žili spokojeně.“ (Světлана)

Své negativní postoje vyjadřují nejen v souvislosti se zbytečným zahlcováním planety odpadem, ale také srovnávají současnou situaci s dobou za minulého politického režimu, kdy byla většina obalového materiálu vratná. Navzdory jasným negativním postojům se však většina aktérů nevyjadřuje, jak by sami u sebe mohli tuto situaci řešit.

Pouze Agáta se snaží reflektovat souvislost mezi kupováním balené vody a produkcí odpadu. Agátina rodina, která se do Vesnice přistěhovala jako jedna z posledních, má s místní vodou špatné zkušenosti. Protože jí ale vadí kupování balené vody v PET lahvích, rozhodla se řešit tento problém domluvou se Sandrou, která má studnu. Voda se tak stává součástí darování, tedy v dikci Orlove a Catona (2010: 404), umožňuje vzájemné propojení. Protože je vody zapotřebí každý

den, dochází si Agáta k Sandře s kanystrem prakticky několikrát týdně. Voda je tedy mimo jiné pojátkem těchto dvou domácností a zajišťuje vysokou frekvenci jejich setkávání. Tyto časté interakce rodiny Agáty a Sandry spřátelily.

„Ona bere tu z vodovodu jako užitkovou a k nám si chodí s kanystrem. To je jako sousedská výpomoc. Prosim vás, my za vodu neplatíme, že jo. Akorát běží čerpadlo, když se točí, to je celý.“ (Sandra)

Navzdory zkušenosti se zdravotními problémy způsobenými požíváním nekvalitní obecní vody se Agáta jistý čas snažila zvyknout si na místní vodu, protože někteří její sousedé ji (byť po převaření) také konzumují. Nicméně poté, co si nechala vodu otestovat, vrátila se zpět ke strategii docházení s kanystry pro vodu k Sandře.

Některými sousedy je ale Agátina praxe zpochybňována, protože nevěří, že voda ze Sandřiny studny může být kvalitnější. Jisté pochybnosti o kvalitě vody z vrtu má i sama Agáta. Tyto pochybnosti však nejsou vyvolány zdravotními potížemi jí samotné nebo její rodiny či negativní zkušeností. Místo toho zde hraje roli zprostředkované vyprávění o potížích někoho jiného a zároveň nedůvěra v kvalitní zajištění nedaleké skládky komunálního odpadu proti kontaminaci spodních vod.

„Říkala jsem si, taky by bylo dobrý, nechat ji otestovat tu vodu. Protože jako tam ta skládka, jasně oni se tvářej, že je tak bezpečná. Ale jako zničit pramen je jednoduchý, protože náš kovář říkal, proč se odstěhovali pryč ze vsi z baráku, kterej leta opravovali. Soused nechal vytéct sračky ze žumpy na dvůr a dostaly se do jejich vrtu, a oni ten vrt, nebo tu studnu vyčerpali, vyčistili a začli znovu používat. A potom měli celá rodina nějaký koky, nevím, streptokoky, stafylokoky nebo něco, ale jako že manželka ta jako už málem umřela. A jakože ona totiž byla doma, ona se v tom koupala, pila čaje a prostě teprve jako jednou, že si tam vzal jednoho koně, hřebce a on nechtěl tu vodu pít prostě vůbec. A manželka říkala, ty jo a nemáme my to teda z tý vody jako, a nechali tu vodu přezkoumat a

zjistili, že jako jo. No a pak zjistili vlastně, že jako tydlecty bakterie, jakože oni to sice vyčerpali, a vyčistili, ale že tam prostě, jakože ty máš někde vrt, ale ten pramen může být klidně 15 kiláků jinde, a jde tam prostě nějakou cestičkou. A ve chvíli, kdy se to tam dostane, tak oni se strašně rychle množí a jdou směrem k prameni a pak jsou už v tom prameni a množí se v něm.“ (Agáta)

Na druhou stranu nikdo z aktérů nereflektuje možnost kontaminace z bývalé černé skládky, která je přímo ve Vesnici. Jedná se o malý prostor, kam byl svévolně umísťován odpad a kde se dnes nachází zmíněné nově vystavěné dětské hřiště (obrázek 22). Potenciální nebezpečnost této dnes zavezené a trávou zarostlé skládky není brána v potaz, protože se jedná o malý prostor a navíc již k tomuto účelu nevyužívaný. Oproti tomu několik kilometrů vzdálená velká skládka komunálního odpadu hraje v některých výpovědích roli a vystupuje jako možné riziko. A to i v případě, že se mnozí aktéři na této skládce nikdy nebyli osobně podívat a o jejím zabezpečení tak pouze spekulují.

Voda je nejen životadárnou tekutinou, ale i substancí, která postihuje naše smysly, především zrak, chuť a čich. Jsou to právě naše smysly, kterými můžeme primárně hodnotit kvalitu pitné vody. Komodifikace vody přinesla s sebou nejen její distribuci, množství rozličných ekonomicko-politicko-sociálních vztahů, ale právě i zodpovědnost za její kvalitu. Nízká kvalita vody však může být důvodem její dekomodifikace, což se ve svých důsledcích může projevovat nejen na zacházení s tímto zdrojem, včetně vědomého plýtvání, ale i na množství produkovaného odpadu v podobě PET lahví. V tomto smyslu se voda stává nejen každodenně reflektovanou potřebou, ale i součástí odpadové problematiky.

11 ZÁVĚR

V předložené disertační práci jsem se zaměřila na interakci mezi aktéry a věcmi, a to na příkladu malé vesnice v tachovském regionu. Pomocí kombinace dvou komplementárních metod tvorby dat – etnografie a garbologie – jsem identifikovala nejen strategie, které aktéři využívají, aby zamezili vyhazování věcí do odpadu, ale i způsoby, jimiž je odpad, tedy reálně vyhazované věci, klasifikován. Klasifikace věcí, resp. odpadu odráží percepci hodnoty, která je věcem nebo jednání připisována.

V úvodních kapitolách jsem se snažila poukázat na nejednoznačné uchopení pojmu odpad v sociálních vědách a zároveň na důležitost jeho jasného vymezení pro práci s daty. Pestrost uchopení z antropologické perspektivy naznačuje atraktivitu a dynamičnost, s jakou lze k tématu odpadu přistupovat. Propojení s rovinou percepce hodnoty je tak jedním z úhlů, ze kterých lze na toto téma nahlížet. Podobně dynamicky se ale jeví právě sám koncept hodnoty, kterému byla v minulosti věnována pozornost zejména ze strany filosofie. Pro antropology bylo toto pole zájmu, až na výjimky, spíše okrajovou záležitostí. Kontextuální povaha konceptu hodnoty nám však může pomoci lépe porozumět sociálním vztahům ve sledovaném společenství, jako je tomu v případě obyvatel Vesnice.

Z výsledků výzkumu vyplývá, že každodenní zacházení s věcmi je na jedné straně ovlivněno logikou tržního kapitalismu prostřednictvím oficiálního systému nakládání s odpadem, který je založen na principech racionalizace, efektivity, generace zisku, plánování apod. Abychom se mohli nechtěných věcí zbavit, musíme za to platit. Na druhé straně aktéři využívají i jiné kanály, které nepodporují klasickou logiku trhu; způsoby, které indikují jejich snahu redukovat vyhazování věcí na skládku. Tyto kanály jsou založeny na vzájemnosti, vytváření dobrých vztahů, solidaritě a reprezentují alternativu k tržní logice.

Prostřednictvím svého potenciálu opětovného využití odpadu a nechtěných či nevyužívaných věcí je hodnota manifestována nejen ve věcech či jejich klasifikaci, nýbrž i v jednání samotném. Schopnost aktérů transformovat neužitečné předměty v hodnotné veterány nebo funkční spotřebiče je jedním z momentů, kdy je jednání reflektováno jako hodnotné. Kromě toho i jazyk, díky jeho potenciálu být mediátorem, reprezentuje sféru, která zprostředkovává proces utváření hodnoty. Způsob, jakým o věcech a našem jednání hovoříme, může ovlivňovat naše představy o hodnotě, jak jsme viděli v případě renovace a zelené ideologie.

Hodnota je v neposlední řadě manifestována i značkovostí konzumovaných věcí. Značky mohou mít velký vliv na utváření jedincovy identity, jak dokládají mnohé studie. Pokud jsou však věci konzumovány v prostředí domácnosti, ztrácejí značky na své důležitosti a stávají se pro aktéry v jistém smyslu neviditelnými. Absence lokálního obchodu a omezené možnosti dopravy do měst se pak podepisují na nízké variabilitě konzumace v rámci vesnického společenství.

Napětí mezi jednáním a jeho reflexí je patrné na příkladu plýtvání zdroji. Navzdory přítomnosti nespotřebovaných potravin ve směsném odpadu je tato praxe ze strany většiny aktérů nereflektována. Důvodem je rozlišování mezi vyhazováním a plýtváním, které aktéři činí. Důležitou roli v této dichotomii hraje fakt, že plýtvání potravinami je obecně nahlíženo jako nesprávné a jako takové je ze strany aktérů potlačováno na úkor přesvědčení, že potravinové zbytky míří na kompost nebo domácímu zvířectvu. Přesto se ve směsném odpadu nacházejí nespotřebované potraviny. Příčinou je nejen preference zboží ve velkých baleních, ale i nakupování ze zvyku. Specifické místo v plýtvání zdroji pak zaujímá voda, která je většinou aktérů ve Vesnici vnímána jako méně kvalitní. Fakt, že je tato voda zdarma a nahlížena jako méně hodnotná se podepisuje na rozvolněném zacházení s tímto zdrojem a jeho možném plýtvání. Oproti plýtvání potravinami zde však není přítomen morální

aspekt. Nedůvěra v místní vodu se projevuje nejen vyššími náklady na zajištění vody balené, ale i na množství produkovaného odpadu v podobě PET lahví.

Využití etnografie a garbologie se v představeném výzkumu ukázalo jako zásadní a přínosné. Garbologie svou schopností zmapovat kvalitativní i kvantitativní aspekty odpadu a důrazem na detail pomohla otevřít řadu otázek a témat, která by zůstala při aplikaci samotné etnografie pravděpodobně nedotčena. Oproti tomu etnografie v podobě rozhovorů s aktéry, kteří odpad produkují a současně s odpadovými hospodáři, kteří nahlízejí odpad především jako komoditu, stojí za pochopením jevů, které garbologie odkryla. Prostřednictvím obou metod tvorby dat bylo možné nahlédnout do motivací jednotlivých aktérů, jejich každodenní praxe a strategií nakládání s nevyužívanými věcmi. Obě metody se navzájem doplňují a napomáhají tak vytvořit ucelenější obraz o zkoumaném společenství.

12 LITERATURA

- Aikhenvald, Alexandra Y. 2013. "The Value of Language and the Language of Value." *Journal of Ethnographic Theory* 3 (2): 53–77.
- Alexander, Catherine a Reno, Joshua. 2012. *Economies of Recycling. The Global Transformation of Materials, Values and Social Relations*. London, New York: Zed Books Ltd.
- Allen, Cameron a Clouth, Stuart. 2012. "A Guidebook to the Green Economy. Issue 1: Green Economy, Green Growth, and Low-Carbon Development – History, Definitions and a Guide to Recent Publications". Division for Sustainable Development, UNDESA.
- Anderson, Benedict. 2008. *Představy společnosti. Úvahy o původu a šíření nacionalismu*. Praha: Carolinum.
- Angrosino, Michael V. a Mays de Pérez, Kimberly A. 2000. "Rethinking Observation: From Method to Context." In *Handbook of Qualitative Research*, by Denzin, N. K. and Lincoln, Y. S. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Appadurai, Arjun. 1986. *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Astuti, Rita. 2001. "Are We All Natural Dualists? A Cognitive Developmental Approach. The Malinowski Memorial Lecture, 2000." *Journal of the Royal Anthropological Institute* 7 (3): 429–47.
- Atkinson, Paul, Coffey, Amanda, Delamont, Sara, Lofland, John a Lofland Lyn. 2001. *Handbook of Ethnography*. London: Sage.
- Barnes, John. 1963. "Some Ethical Problems in Fieldwork." *British Journal of Sociology* 14: 11–134.
- Barr, Stewart, Gilg, Andrew W. a Ford, Nicholas J. 2001. "Differences between Household Waste Reduction, Reuse and Recycling Behaviour: A Study of Reported Behaviours, Intentions and Explanatory Variables." *Environmental and Waste Management* 4 (2): 69–82.
- Baudrillard, Jean. 1998. *The Consumer Society: Myths and Structures*. London: Sage.
- Bauman, Zygmunt a May, Tim. 2004. *Myslet sociologicky. Netradiční uvedení do sociologie*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Becková, Anna. 2015. "Kam to patří? Odpad perspektivou kognitivní antropologie". Rkp. diplomové práce. Filosofická fakulta ZČU v Plzni.
- Bell, Kirsten. 2014. "Resisting Commensurability: Against Informed Consent as an Anthropological Virtue." *American Anthropologist* 116 (3): 1–12.

- Benešová, Libuše, Černík, Bohumil, Hnatuková, Petra, Kotoulová, Zdeňka a Vrbová, Martina. 2008. "Výzkum vlastností komunálních odpadů a optimalizace jejich využití. Zpráva pro závěrečný kontrolní den v roce 2008 VaV SP/2f1/132/08." Přírodovědecká fakulta, Univerzita Karlova v Praze.
- Berg, Bruce L. 2001. *Qualitative Research Methods for the Social Sciences*. Boston: Allyn and Bacon.
- Berger, Peter I. a Luckmann, Thomas. 1999. *Sociální konstrukce reality. Pojednání o sociologii vědění*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Berlin, Brent O. a Kay, Paul D. 1969. *Basic Color Terms*. Berkely: University of California Press.
- Bernard, Russel H. 2006. *Research Methods in Anthropology*. Fourth. Lanham: Altamira Press.
- Bille, Mikkel, Sørensen, Tim Flohr a Hastrup, Frida. 2010. "Introduction: An Anthropology of Absence." In *An Anthropology of Absence. Materializations of Transcendence and Loss*, by Bille, Mikkel, Flohr Sørensen, Tim, and Hastrup, Frida. New York: Springer.
- Blecha, Ivan, Brázda, Radim, Březina, Jan, Floss, Karel, Floss, Pavel, Horyna, Břetislav, Kučírek, Jiří, et al. 2002. *Filosofický slovník*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc.
- Bloch, Maurice E. F. 1998. *How We Think They Think. Anthropological Approaches to Cognition, Memory, and Literacy*. Westvicw Press, A :Member of Bcrseus Books Group.
- Blondé, Bruno. 2002. "Tableware and Changing Consumer Patterns. Dynamics of Material Culture in Antwerp, 17th–18th Centuries." In *Majolica and Glass. From Italy to Antwerp and beyond. The Transfer of Technology in the 16th–early 17th Century*, edited by Veeckman, Johan, Jennings, Sarah, Dumortier, Claire, Whitehouse, David, and Verhaeghe, Frans, 395–311. Antwerp: Stad Antwerp.
- Bogucki, Peter. 1999. *The Origins of Human Society, The Blackwell History of the World*. Malden, Mass.: Blackwell Publishers.
- Borofsky, Rob. 2005. *Yanomami: The Fierce Controversy and What We Can Learn from It*. Berkely: University of California Press.
- Bourdieu, Pierre. 1984. *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. Cambridge: Harvard University Press.
- . 1990. *The Logic of Practice*. Stanford: Stanford University Press.
- Brentano, Franz. 1993. *O původu mravního poznání*. Praha: Naše vojsko.

- Brunclíková, Lenka. 2011. "Alternativní ekonomické modely a nelegální přivlastnění jako strategie vyrovnání se s nepříznivou ekonomickou situací." Rkp. diplomové práce. Filosofická fakulta ZČU v Plzni.
- Brunclíková, Lenka a Sosna, Daniel. 2012. "Garbologie: zrcadlo konzumní společnosti." *AntropoWebzin*, no. 3: 131–39.
- . 2014. "Jednorázová společnost? Sledování konzumních vzorců v urbánním prostředí." *Lidé Města* 16 (1): 67–98.
- Bryant, Raymond L. a Goodman, Michael K. 2004. "Consuming Narratives: The Political Ecology of 'Alternative' Consumption." *Transactions of the Institute of British Geographers. New Series* 29 (3): 344–66.
- Bucharová, Jiřina. 2013. "Vybrané aspekty právní úpravy nakládání s odpady v Československu v letech 1945 – 1992." Rkp. diplomové práce. Katedra právních dějin, Právnická fakulta. Praha: Univerzita Karlova.
- Bulkeley, Harriet a Gregson, Nicky. 2009. "Crossing the Threshold: Municipal Waste and Household Waste Generation." *Environment and Planning A* 41 (4): 929–45.
- Bullard, Robert D. 2002. "Poverty, Pollution and Environmental Racism: Strategies for Building Healthy and Sustainable Communities." <http://www.ejrc.cau.edu/PovpolEj.html>.
- Caivano, Victor R. 2012. "Rio de Janeiro Closes Its Massive Jardim Gramacho Dump". *US Today News*. <http://usatoday30.usatoday.com/news/world/story/2012-06-03/rio-de-janeiro-jardim-gramacho-dump-closing/55352142/1>.
- Caldwell, Melissa L. 2009. *Food and Everyday Life in the Post-Socialist World*. Bloomington: Indiana University Press.
- Castaneda, Quetzil E. 2006. "Ethnography in the Forest: An Analysis of Ethics in the Morals of Anthropology." *Cultural Anthropology* 21 (1): 121–45.
- Černík, Bohumil. 2009. "Právní úprava využívání odpadů v ČR v historických souvislostech." <http://www.tretiruka.cz/news/pravni-uprava-vyuzivani-odpadu-v-cr-v-historicky-souvislostech/>.
- Chang Coupland, Jennifer. 2005. "Invisible Brands: An Ethnography of Households and the Brands in Their Kitchen Pantries." *Journal of Consumer Research* 32 (1): 106–18.
- Chappells, Heather a Shove, Elizabeth. 1999. "Bins and the History of Waste Relations." <http://www.lancaster.ac.uk/fass/projects/esf/bins.htm>.
- "Charakteristika okresu Tachov." 2013. Český statistický úřad. http://www.czso.cz/xp/redakce.nsf/i/charakteristika_okresu_tach.

- Charvát, Jan. 2013. "Jak by Česko mohlo lépe recyklovat? Funguje finanční motivace." Česká pozice. <http://www.ceskapozice.cz/domov/ekologie/jak-cesko-mohlo-lepe-recyklovat-funguje-financni-motivace>.
- Chvistková, Lucie. 2004. "Výzkumný vztah jako sdílení zkušenosti s druhými lidmi." *Biograf* 2004 (35): 113–30.
- Clifford, James. 1997. *Routes: Travel and Translation in the Late Twentieth Century*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Connacher, Ian. 2008. *Addicted to Plastics*. Dokumentární.
- Cote, Joseph A. 1984. "Use of Household Refuse Analysis to Measure Usual and Period-Specific Food Consumption." *American Behavioral Scientist* 28 (1): 129–38.
- Cote, Joseph et al. 1985. "Effects of Unexpected Situations on Behavior-Intention Differences: A Garbology Analysis." *Journal of Consumer Research* 12 (2): 188–94.
- Cova, Bernard, Kozinets, Robert V. a Shankar, Avi. 2007. *Consumer Tribes*. New York: Routledge.
- Crang, Michael A., Hughes, Alex, Gregson, Nicky, Norris, Lucy a Ahamed, Farid U. 2013. "Rethinking Governance and Value in Commodity Chains through Global Recycling Networks." *Transactions of the Institute of British Geographers* 38 (1): 12–24.
- Cruz-Torres, María Luz. 2008. *Lives of Dust and Water: An Anthropology of Change and Resistance in Northwestern Mexico*. Tucson: University of Arizona Press.
- Cutter, Susan L. 1995. "Race, Class and Environmental Justice." *Progress in Human Geography* 19 (1): 111–22.
- Dant, Tim. 2005. *Materiality and Society*. Open University Press.
- Davidová, Eva a Uherek, Zdeněk. 2014. *Romové v československé a české společnosti v letech 1945–2012: Národnostní struktura, specifika romské rodiny a migrací*. Praha: Národohospodářský ústav Josefa Hlávky.
- de Certeau, Michel. 1984. *The Practice of Everyday Life*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- de L'Estoile, Benoit. 2014. "Money Is Good, but a Friend Is Better": UNCertainty, Orientation to the Future, and 'the Economy.'" *Current Anthropology* 55 (S9): S62–S73.
- De León, Jason. 2012. "Better to Be Hot Than Caught: Excavating the Conflicting Roles of Migrant Material Culture." *American Anthropologist* 114 (3): 477–95.

- Derksen, Linda a Gartrell, John. 1993. "The Social Context of Recycling." *American Sociological Review*, no. 58: 434–42.
- DeYoung, Raymond. 2000. "Expanding and Evaluating Motives for Environmentally Responsible Behavior." *Journal of Social Issues* 56 (3): 509–26.
- Dobré, Michelle. 2007. "Consumption. A Field for Resistance and Moral Containment." In *Sustainable Consumption, Ecology and Fair Trade*, by Zaccai, Edwin, 163–77. New York: Routledge.
- Dorotíková, Soňa. 1998. *Filosofie hodnot. Problémy lidské existence, poznání a hodnocení*. Praha: Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy v Praze.
- "Dosažená míra recyklace a využití odpadů z obalů 2013." 2014. EKO-KOM. <http://www.ekokom.cz/cz/ostatni/vysledky-systemu/vyrocnishrnuti>.
- Douglas, Mary. 1975. *Implicit Meanings. Essays in Anthropology*. London: Routledge and Kegan Paul.
- . [1966] 2004. *Purity and Danger. An Analysis of Concept of Pollution and Taboo*. London, New York: Routledge.
- . [1987] 2010. "A Distinctive Anthropological Perspective." In *Constructive Drinking: Perspectives on Drink from Anthropology*, by Douglas, Mary, 3–15. Cambridge: Cambridge University Press.
- Douglas, Mary a Isherwood, Baron. 2001. *The World of Goods. Towards an Anthropology of Consumption*. London: Routledge.
- Durkheim, Émile a Mauss, Marcel. [1903] 2009. *Primitive Classification*. London: Taylor & Francis e-Library.
- Edwards, Tim. 2000. *Contradictions of Consumption. Concepts, Practices and Politics in Consumer Society*. Buckingham, Philadelphia: Open University Press.
- Ember, Carol R. a Ember, Melvin. 2004. *Cultural Anthropology*. Upper Saddle River: Prentice Hall.
- Escobar, Arturo. 2008. *Territories of Difference : Place, Movements, Life, Redes, New Ecologies for the Twenty-First Century*. Durham: Duke University Press.
- Ethelston, Sally. 1994. "Gender, Population, Environment." *Middle East Report*, no. 190: 2–5.
- Evans, David. 2011. "Blaming the Consumer - Once Again: The Social and Material Contexts of Everyday Food Waste Practices in Some English Households." *Critical Public Health* 21 (4): 429–40.

- . 2012. "Beyond the Throwaway Society: Ordinary Domestic Practice and a Sociological Approach to Household Food Waste." *Sociology* 46 (41): 41–56.
- Evans, David, Campbell, Hugh a Murcott, Anne. 2013. *Waste Matters: New Perspectives of Food and Society*. Oxford: John Wiley and Sons, Ltd.
- Evans-Pritchard, Edward E. 1940. *The Nuer: The Political System and Mode of Livelihood of a Nilotic People*. Oxford: Oxford University Press.
- Feldman, Martha, S., Bell, Jeannine a Berger, Michele Tracy. 2003. *Gaining Acces. A Practical and Theoretical Guide for Qualitative Researchers*. Oxford: Altamira Press.
- Ferrell, Jeff. 2006. *Empire of Scrounge*. New York: New York University.
- Fetterman, David M. 2010. *Ethnography*. California: Sage.
- Foster, Robert J. 2008. "In Honor of Nancy Mann: Commodities, Brands, Love and Kula: Comparative Notes on Value Creation." *Anthropological Theory* 8 (1): 9–25.
- Freinkel, Susan. 2011. "A Brief History of Plastic's Conquest of the World." <http://www.scientificamerican.com/article/a-brief-history-of-plastic-world-conquest/>.
- Friedman, Jonathan. 1994. *Consumption and Identity*. Amsterdam: Harwood Academic.
- Fuery, Patrick. 1995. *The Theory of Absence: Subjectivity, Signification and Desire*. Westport: Greenwood Press.
- Gabrys, Jennifer. 2013. *Digital Rubbish. A Natural History of Electronics*. Michigan: The University of Michigan Press.
- Galbraith, John. 1967. *Společnost hojnosti*. Praha: Svoboda.
- Gamba, Raymond J. a Oskamp, Stuart. 1994. "Factors Influencing Community Residents' Participation in Commingled Curbside Recycling Program." *Environment and Behavior* 26 (5): 587–612.
- Gardner, Katy. 1999. "Location and Relocation: Home, 'the Field' and Anthropological Ethics (Slyhet, Bangladesh)." In *Being There. Fieldwork in Anthropology*, by Watson, C. W., 49–73. London: Pluto Press.
- Garvey, Pauline. 2001. "'Organized Disorder: Moving Furniture in Norwegian Homes.'" In *Home Possessions: The Material Culture of the Home*, by Miller, Daniel (ed.). Oxford: Berg.
- . 2009. "Culture Materialised: IKEA Furniture and Other Evangelical Objects." In *Lost and Found*, by Fenwick, J., 53–60. Dublin: Wordwell Press.

- Gell, Alfred. 1998. *Art and Agency. An Anthropological Theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Gille, Zsuzsa. 2007. *From the Cult of Waste to the Trash Heap of History*. Bloomington: Indiana University Press.
- Godelier, Maurice. 1999. *The Enigma of the Gift*. Chicago: University of Chicago Press.
- Goody, Jack. 1982. *Cooking, Cuisine and Class. A Study in Comparative Sociology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Graeber, David. 2001. *Toward an Anthropological Theory of Value. The False Coin of Our Own Dreams*. New York: Palgrave.
- . 2011. "Consumption." *Current Anthropology* 52 (4): 489–511.
- . 2012. "Afterword: The Apocalypse of Objects - Degradation, Redemption and Transcendence in the World of Consumer Goods." In *Economies of Recycling. Th Global Transformation of Materials, Values and Social Relations.*, by Alexander, Catherine and Reno, Joshua, 277–90. London, New York: Zed Books Ltd.
- . 2013. "It Is Value That Brings Universes into Being." *HAU: Journal of Ethnographic Theory* 3 (2): 219–43.
- Gregory, Chris A. 1982. *Gifts and Commodities*. London: Academic Press.
- Gregson, Nicky a Crewe, Louise. 2003. *Second-Hand Cultures*. Oxford: Berg.
- Gregson, Nicky et al. 2010. "Following Things of Rubbish Value: End-of-Life Ships, 'chock-Chocky' Furniture and the Bangladeshi Middle Class Consumer." *Geoforum*, no. 41: 846–54.
- Gregson, Nicky, Metcalfe, Alan a Crewe, Louise. 2007a. "Identity, Mobility and the Throwaway Society." *Environment and Planning D: Society and Space* 25 (4): 682–700.
- . 2007b. "Moving Things along: The Conduits and Practices of Divestment in Consumption." *Transactions of the Institute of British Geographers, New Series* 32 (2): 187–200.
- Gudnason, Rósmundur. 2004. "The Receipts Approach to the Collection of Household Expenditure Data." SSHRC International Conference on Index Number Theory and the Measurement of Prices and Productivity, Canada, Vancouver. <http://www.indexmeasures.com/V2%20FCh6%2009,10,14%20%20Guonason.pdf>.
- Guillemin, Marilys a Gillam, Lynn. 2004. "Etika, reflexivita a 'eticky důležité okamžiky' ve výzkumu." *Biograf* 2004 (35): 11–31.

- Gustavsson, Jenny et al., Cederberg, Christel, Sonesson, Ulf, van Otterdijk, Robert a Meybeck, Alexandre. 2011. *Global Food Losses and Food Waste*. FAO.
- Hartmann, Nicolai. 1976. *Nové cesty ontologie*. Bratislava: Pravda.
- Hatzimoysis, Anthony. 2003. "Sentimental Value." *The Philosophical Quarterly* 53 (212): 373–79. doi:10.2307/3543122.
- Havelka, Petr. 2015. "MŽP zavádí bezhotovostní platby ve sběrnách kovů". Česká asociace odpadového hospodářství. <http://www.caoh.cz/odborne-clanky-a-aktuality/mzp-zavadi-bezhotovostni-platby-ve-sbernach-kovu.html>.
- Hawkins, Gay. 2006. *The Ethics of Waste. How We Relate to Rubbish*. Maryland: Rowman and Littlefield Publishers.
- Hawkins, Gay a Muecke, Stephen. 2003. *Culture and Waste: The Creation and Destruction of Value*. Maryland: Rowman and Littlefield Publishers.
- Haynes, Kingsley E. a El-Hakim, Sherif M. 1979. "Appropriate Technology and Public Policy. The Urban Waste Management System in Cairo." *Geographical Review* 69 (1): 101–8.
- Heath, Dwight B. [1987] 2010. "A Decade of Development in the Anthropological Study of Alcohol Use: 1970 – 1980." In *Constructive Drinking: Perspectives on Drink from Anthropology*, by Douglas, Mary, 16–69. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hejnal, Ondřej. 2012. "Antropologův den mezi ‚klienty represe‘. Zúčastněné pozorování bezdomovců ve středně velkém městě." *AntropoWebzin* 2012 (3): 141–50.
- . 2013. "Hilton jako ‚fekální dvůr‘. Socioprostorové aspekty bezdomovectví." *Sociologický časopis* 49 (2): 241–67.
- Hering, Rudolph a Greely, Samuel A. 1921. *Collection and Disposal of Municipal Refuse*. McGraw-Hill Book Company.
- Hetherington, Kevin. 2004. "Secondhandedness: Consumption, Disposal, and Absent Presence." *Environment and Planning D: Society and Space* 22 (1): 157–73.
- Hill, Jane H. 1998. "Today There Is No Respect." In , by Schieffelin, Bambi B., Woolard, Kathryn A., and Kroskrity, Paul V. Oxford: Oxford University Press.
- Holbrook, Morris B. 1993. "Nostalgia and Consumption Preferences: Some Emerging Patterns of Consumer Tastes." *Journal of Consumer Research* 20 (2): 245–56.
- Holbrook, Morris B. a Schindler, Robert M. 1991. "Echoes of the Dear Departed Past: Some Work in Progress on Nostalgia." *Advances in Consumer Research* 18: 330–33.

- Hoonard, Will van den. 2002. "Ethical Norming and Qualitative Research." In *Walking the Tightrope: Ethical Issues for Qualitative Research*, by Hoonard, Will van den, 3–16. Toronto: University of Toronto Press.
- Hopper, Joseph R. a Nielsen, Joyce M. 1991. "Recycling as Altruistic Behavior: Normative and Behavioral Strategies to Expand Participation in a Community Recycling Program." *Environment and Behavior*, no. 23: 195–220.
- Horáček, Filip. 2013. "EU velí do boje proti plastovým taškám. Zpoplatněte je, zdaňte, nabádá." http://ekonomika.idnes.cz/evropska-komise-navrhla-omezeni-igelitovych-tasek-f8t-eko_euro.aspx?c=A131104_115131_ekonomika_fih.
- "Hospodářství a životní prostředí v ČR po roce 1989." 2008. CENIA, česká informační agentura životního prostředí, Praha. [http://www.cenia.cz/web/www/web-pub2.nsf/\\$pid/CENMSFT22M28/\\$FILE/hospodarstvi.pdf](http://www.cenia.cz/web/www/web-pub2.nsf/$pid/CENMSFT22M28/$FILE/hospodarstvi.pdf).
- Howestine, Erick. 1993. "Market Segmentation for Recycling." *Environment and Behavior*, no. 9: 107–24.
- Hoy, Suellen. 1995. *Chasing Dirt. The American Pursuit of Cleanliness*. Oxford: Oxford University Press.
- Humphrey, Caroline. 2005. "Ideology in Infrastructure. Architecture and Soviet Imagina." *Journal of Royal Anthropological Institute* 11 (1): 39–58.
- Humphrey, Craig et al. 1977. "Attitudes and Conditions for Cooperation in a Paper Recycling Program." *Environment and Behavior*, no. 9: 107–23.
- Hupperetz, Wim M. H. 2010. "Micro History, Archaeology and the Study of Housing Culture. Some Thoughts on Archaeological and Historical Data from a Cesspit in 17th Century Breda." In *Exchanging Medieval Material Culture*, edited by De Groote, K., Tys, D., and Pieters, M., 279–84. Bussel: VIOE.
- Ingold, Tim. 2000. *The Perception of the Environment: Essays on Livelihood, Dwelling & Skill*. London: Routledge.
- . 2007. "Materials against Materiality." *Archaeological Dialogues* 14 (1): 1–16.
- . 2010. *Perception of the Environment. Essays on Livelihood, Dwelling and Skill*. London: Routledge.
- Jackson, Tim. 2005. "Live Better by Consuming Less?" *Journal of Industrial Ecology* 1 (2): 19–36.

- Jacobs, Harvey E., Bailey, Jon S. a Crews, James I. 1984. "Development and Analysis of a Community-Based Resource Recovery Program." *Journal of Applied Behavior Analysis* 17: 127–45.
- Johnston, Josée. 2008. "The Citizen-Consumer Hybrid: Ideological Tensions and the Case of Whole Foods Market." *Theory and Society* 37: 229–70.
- Kandert, Josef. 2004. *Každodenní život vesničanů středního Slovenska v šedesátých až osmdesátých letech 20. století*. Praha: Karolinum.
- Kant, Immanuel. 1976. *Základy metafyziky mravů*. Praha: Svoboda.
- Keane, Webb. 1994. "The Value of Words and the Meaning of Things in Eastern Indonesian Exchange." *Man, Now The Journal of the Royal Anthropological Institute* 29 (3): 605–6029.
- Kennedy, Greg. 2007. *An Ontology of Trash. The Disposable and Its Problematic Nature*. New York: State University of New York.
- Klein, Naomi. 2005. *Bez loga*. Praha: Argo.
- Kluckhohn, Clyde. 1962. "Values and Value-Orientations in the Theory of Action: An Exploration in Definition and Classification." In *Towards a General Theory of Action*, by Parsons, Talcott and Shils, Edward A. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Kluckhohn, Florence a Strodtbeck, Fred. 1961. *Variations in Value Orientations*. Illinois: Row, Peterson.
- Köbler, Gerhard. 1995. "Deutsches Etymologisches Wörterbuch." <http://www.koeblergerhard.de/der/DERM.pdf>.
- Kopytoff, Igor. 1986. "The Cultural Biography of Things: Commoditization as Process." In *The Social Life of Things. Commodities in Cultural Perspective*, by Appadurai, Arjun, 64–94. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kozinets, Robert V. 2001. "Utopian Enterprise: Articulating the Meanings of Star Trek's Culture of Consumption." *Journal of Consumer Research* 28: 67–88.
- Krzywoszynska, Anna. 2013. "'Waste? You Mean by-Products!' From Bio-Waste Management to Agro-Ecology in Italian Winemaking and beyond." In *Waste Matters: New Perspectives of Food and Society*, by Evans, David, Campbell, Hugh, and Murcott, Anne. Oxford: John Wiley and Sons, Ltd.
- Kubatová, Marie. 2014. "Kontím, fáráš, lovím: Dumpster Diving a symbolické hranice mezi čistým a nečistým." Rkp. diplomové práce. Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze.
- Kuna, Martin a Němcová, Andrea a kol. 2012. *Výpověď sídlištního odpadu. Nálezy z pozdní doby bronzové v Roztokách a otázky*

- depoziční analýzy archeologického kontextu*. Praha: Archeologický ústav AV ČR, Praha, v.v.i.
- Laidlaw, James. 2000. "A Free Gift Makes No Friends." *Journal Royal Anthropological Institute (N. S.)* 6: 617–34.
- Lansana, Florence M. 1992. "Distinguishing Potential Recyclers from Non-Recyclers: A Basis for Developing Recycling Strategies." *Journal of Environmental Education*, no. 23: 16–23.
- Lebow, Victor. 1955. "Price Competition 1955." *Journal of Retailing* 1955: 1–7.
- Lévi-Strauss, Claude. [1950] 1987. *Introduction to the Work of Marcel Mauss*. London: Routledge and Kegan Paul.
- . [1966] 1996. *Myšlení přírodních národů*. Praha: Dauphin.
- Librová, Hana. 1994. *Pestří a zelení (kapitoly o dobrovolné skromnosti)*. Brno: Veronica, Hnutí Duha.
- Lindbloom, Jana. 2004. "Preklopenie asymetrie po získaní údajov: pomáha informovaný súhlas alebo škodí?" *Biograf* 2004 (35): 85–95.
- Lipovetsky, Gilles. 2007. *Paradoxní štěstí*. Praha: Prostor.
- . 2010. *Říše pomíjivosti. Móda a její údel v moderních společnostech*. Praha: Prostor.
- Lucas, Gavin. 2002. "Disposability and Dispossession in the Twentieth Century." *Journal of Material Culture* 7 (1): 5–22.
- Lyon, Sarah. 2006. "Just Java: Roasting Fair Trade Coffee." In *Fast Food/Slow Food*, by Wilk, Richard. Lanham: Altamira Press.
- Macbeth, Helen a Lawry, Sue. 1997. "Food Preferences and Taste. An Introduction." In *Food Preferences and Taste. Continuity and Change*, by Macbeth, Helen, 1–13. Oxford: Berghahn Books.
- Mandelbaum, David. 1965. "Alcohol and Culture." *Current Anthropology* 6 (3): 281–93.
- Marx, Karel. 1954. *Kapitál. Kritika politické ekonomie. Díl první. Kniha první. Výrobní proces kapitálu*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury.
- Mauss, Marcel. [1925] 1999. *Esej o daru, podobě a důvodech směny v archaických společnostech*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- McDonnough, William a Braungart, Michael. 2002. *Cradle to Cradle. Remaking the Way We Make Thing*. New York: North Point Press.
- McGraw, Lori A., Zvonkovic, Anisa M. a Walker, Alexis J. 2000. "Studying Postmodern Families: A Feminist Analysis of Ethical Tensions in Work and Family Research." *Journal of Marriage and Family* 62 (1): 68–77.

- Melosi, Martin V. 2005. *Garbage In The Cities: Refuse Reform and the Environment*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- Mertl, Jan a Slavíková, Pavlína. 2012. "Zpráva o životním prostředí v České republice 2012". Ministerstvo životního prostředí, Praha.
- Meyer, Morgan. 2012. "Placing and Tracing Absence: A Material Culture of the Immaterial." *Journal of Material Culture* 17 (1): 103–10.
- Millar, Kathleen M. 2014. "The Precarious Present: Wageless Labor and Disrupted Life in Rio de Janeiro, Brazil." *Cultural Anthropology* 29 (1): 32–53.
- Miller, Daniel. 1987. *Material Culture and Mass Consumption*. Oxford: Blackwell.
- . , ed. 1995a. *Acknowledging Consumption*. London: Routledge.
- . 1995b. "Consumption and Commodities." *Annual Review of Anthropology*, no. 24: 141–61.
- . 2001. *The Dialectics of Shopping*. Chicago: University of Chicago Press.
- Miller, Daniel (ed.). 2005. *Materiality*. Durham, London: Duke University Press.
- Miller, Daniel, Jackson, Peter, Thirft, Nigel, Holbrook, Beverly a Rawlands, Michael. 1998. *Shopping, Place and Identity*. London: Routledge.
- Miller, Daniel a Woodward, Sophie. 2011. *Global Denim*. Oxford: Berg.
- Milne, Richard. 2013. "Arbiters of Waste: Date Labels, the Consumer and Knowing Good, Safe Food." In *Waste Matters: New Perspectives of Food and Society*, by Evans, David, Campbell, Hugh, and Murcott, Anne, 84–101. Oxford: John Wiley and Sons, Ltd.
- Miovský, Michal, Miovská, Lenka a Gajdošíková, Hana. 2004. "Některé etické aspekty terénního výzkumu uživatelů nelegálních drog." *Biograf* 2004 (35): 35–52.
- Mitchell, Beverley. 2014. "Sweden Now Recycles a Staggering 99 Percent of Its Garbage". Inhabitat. <http://inhabitat.com/sweden-now-recycles-a-staggering-99-percent-of-its-garbage/>.
- Morin, Edgar. 1995. *Věda a svědomí*. Brno: Atlantis.
- Moser, Walter. 2002. "The Acculturation of Waste." In *Waste-Site Stories: The Recycling of Memory*, by Neville, B. and Villeneuve, J. Albany: SUNY Press.
- Muniz, Albert M. Jr. a O'Guinn, Thomas C. 2001. "Brand Community." *The Journal of Consumer Research* 27 (4): 412–32.

- Munn, Nancy D. 1986. *The Fame of Gawa. A Symbolic Study of Value Transformation in a Massim (Papua New Guinea) Society*. Durham, London: Duke University Press.
- Nagle, Robin. 2013. *Picking Up: On the Streets and Behind the Trucks with the Sanitation Workers of New York City*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- “Nakládání s komunálními odpady 2008-2013.” 2014. Český statistický úřad.
<https://www.czso.cz/documents/10180/20543775/2800201407.pdf/c33dbf7f-e2ec-4779-b2dc-f5796be3c702?version=1.0>.
- “Nejdůležitější legislativní normy týkající se kvalitativního výzkumu.” 2015. Sociologický ústav AV ČR. <http://medard.soc.cas.cz/czlegis.html>.
- Newell, Sasha. 2014. “The Matter of the Unfetish. Hoarding and the Spirit of Possession.” *HAU: Journal of Ethnographic Theory* 4 (3): 185–213.
- Nielsen, Lara D. 2002. “Garbage, Gone.” *Women & Performance: A Journal of Feminist Theory* 12 (2): 105–31.
- Nietzsche, Friedrich. 1929. *Přehodnocení všech hodnot: Předmluva a kniha první, Antikrist*. Praha: Nakladatelství Aloisa Srdce.
- Norris, Lucy. 2010. *Recycling Indian Clothing. Global Context of Reuse and Value*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
- . 2012. “Economies of Moral Fibre? Recycling Charity Clothing into Emergency Aid.” *Journal of Material Culture*, no. 17: 389–404.
- O’Brien, Martin. 2013. “Consumers, Waste and the ‘Throwaway Society’ Thesis: Some Observations on the Evidence.” *International Journal of Applied Sociology* 3 (2): 19–27.
- O’Driscoll, Emma. 2010. “The Art of Being Human: The Role of Trust in Ethnographic Fieldwork.” *Romulus*, 9–12.
- O’Connor, Clementine. 2013. “Quantification of Food Waste in the”. OECD Food Chain Network. http://www.oecd.org/site/agrfcn/Session%201_ClementineOConnor.pdf.
- Oates, Caroline J. a McDonald, Seonaidh. 2006. “Recycling and the Domestic Division of Labour: Is Green, Pink or Blue?” *Sociology* 40 (3): 417–33.
- Oliva, Martin. 1988. “A Gravettian Site with Mammoth-Bone Dwelling in Milovice (Southern Moravia).” *Anthropologie* 26 (6): 105–12.
- Olsen, Barbara. 1995. “Brand Loyalty and Consumption Patterns: The Ineage Factor.” In *Contemporary Marketing and Consumer Behavior*, by Sherry Jr., John F. Thousand Oaks, CA: Sage.

- Orlove, Ben a Caton, Steven C. 2010. "Water Sustainability: Anthropological Approaches and Prospects." *Annual Review of Anthropology* 39: 401–15.
- Oskamp, Stuart, Harrington, Maura J., Edwards, Todd C., Sherwood, Deborah L., Okuda, Shawn M. a Swanson, Deborah C. 1991. "Factors Influencing Household Recycling Behavior." *Environment and Behavior* 23 (4): 494–519.
- Packard, Vance. 1960. *The Waste Makers*. London: Longman.
- . 1980. *The Hidden Persuaders*. New York: IG Publishing.
- Page, Ben. 2005. "Paying for Water and the Geography of Commodities." *Transactions of the Institute of British Geographers, New Series* 30 (3): 293–306.
- Parry, Jonathan P. 1980. "Ghosts, Greed, and Sin: The Occupational Identity of the Benares Funeral Priests." *Man (N. S.)* 15: 88–11.
- Parry, Jonathan P. a Bloch, Maurice. 1989. *Money and the Morality of Exchange*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Parsons, Harry de Berkeley. 1906. *The Disposal of Municipal Refuse*. New York: John Wiley and Sons, Ltd.
- Pastine, Ivan a Pastine, Tuvana. 2002. "Consumption Externalities, Coordination, and Advertising." *International Economic Review* 42 (3): 919–43.
- Peirano, Mariza G. S. 1998. "When Anthropology Is at Home: The Different Contexts of a Single Discipline." *Annual Review of Anthropology*, no. 27: 105–28.
- Pels, Peter. 1999. "Professions of Duplexity. A Prehistoric of Ethical Codes in Anthropology." *Current Anthropology* 40 (2): 101–36.
- Petráň, Josef. 2001. *Příběh Ouběnic*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Pichtel, John. 2005. *Waste Management Practices. Municipal, Hazardous, and Industrial*. Boca Raton: CRC Press, Tylor and Francis Group.
- Pixová, Michaela. 2009. "Podmořské krásy ze dna kontejneru." *Nový Prostor* 2009 (339): 10–11.
- Polanecký, Karel. 2003. *Jak neohřívát zeměkouli*. Brno: Hnutí Duha.
- "Produkce komunálního odpadu ve vybraných zemích." 2013. Český statistický úřad.
[http://www.czso.cz/csu/2013edicniplan.nsf/t/F300446190/\\$File/w20011314.pdf](http://www.czso.cz/csu/2013edicniplan.nsf/t/F300446190/$File/w20011314.pdf).

- “Produkce odpadů v roce 2013, komentář.” 2014. Český statistický úřad. [http://www.czso.cz/csu/2014edicniplan.nsf/t/6B0034E1A2/\\$File/28002014k.pdf](http://www.czso.cz/csu/2014edicniplan.nsf/t/6B0034E1A2/$File/28002014k.pdf).
- Pye, Gillian. 2010. *Trash Culture*. Bern: Peter Lang.
- Rathje, William. 1974. “The Garbage Project.” *Archaeology* 2: 236–41.
- Rathje, William a Murphy, Cullen. 2001. *Rubbish!: The Archaeology of Garbage*. Tucson: University of Arizona Press.
- Reilly, Michael D. a Wallendorf, Melanie. 1987. “A Comparison of Group Differences in Food Consumption Using Household Refuse.” *The Journal of Consumer Research* 14 (2): 289–94.
- Reno, Joshua. 2009. “Your Trash Is Someone’s Treasure : The Politics of Value at a Michigan Landfill.” *Journal of Material Culture* 14 (1): 29–46.
- . 2014. “Toward a New Theory of Waste: From ‘Matter out of Place’ to Signs of Life.” *Theory, Culture & Society*.
- Robbins, Joel. 2009. “Rethinking Gifts and Commodities. Reciprocity, Recognition, and the Morality of Exchange.” In *Economics and Morality. Anthropological Approaches*, by Browne, Katherine E. and Milgram, B. Lynne, 43–58. Lanham: Altamira Press.
- Rocek, Thomas R. a Bar-Yosef, Ofer. 1998. “Seasonality and Sedentism: Archaeological Perspectives from Old and New World Sites.” Vol. 6: Peabody Museum Press.
- Rogers, Heather. 2005. *Gone Tomorrow. The Hidden Life of Garbage*. New York: The New Press.
- Ryan, Gery W. a Bernard, Russel H. 2006. “Testing an Ethnographic Decision Tree Model on a National Sample: Recycling Beverage Can.” *Human Organization* 65 (1): 103–14.
- Sako Brno, a. s. 2014. “Brněnské odpadky v čase aneb kronika společnosti SAKO Brno, A. S.” Sako Brno, a.s.
- Saldana, Johnny. 2009. *The Coding Manual for Qualitative Researchers*. London: Sage.
- Sampson, Helen. 2004. “Navigatin the Waves: The Usefullness of a Pilot in Qualitative Research.” *Qualitative Research* 4 (3): 383–402.
- Saussure, Ferdinand de. 1959. *Course in General Linguistics*. New York: The Philosophical Library.
- Scanlan, John. 2005. *On Garbage*. London: Reaktion Books.
- Schouten, John W. a McAlexander, James H. 1995. “Subcultures of Consumption: An Ethnography of the New Bikers.” *Journal of Consumer Research* 22: 43–61.

- Schultz, Wesley P., Oskamp, Stuart a Mainieri, Tina. 1995. "Who Recycles and When? A Review of Personal and Situational Factors." *Journal of Environmental Psychology* 15: 105–21.
- Servet, Jean-Michel. 2009. "Toward an Alternative Economy: Reconsidering the Market, Money, and Value." In *Market and Society. The Great Transformation Today*, by Hann, Chris and Hart, Keith, 72–90. Cambridge: Cambridge University Press.
- Shanks, Michael, Platt, David a Rathje, William. 2004. "The Perfume of Garbage: Modernity and the Archaeological." *Modernism-Modernity* 11 (1): 61–83.
- Shove, Elizabeth, Trentmann, Frank a Wilk, Richard. 2009. *Time, Consumption and Everyday Life. Practice, Materiality and Culture*. New York: Berg.
- Simmel, Georg. [1978] 2011. *The Philosophy of Money*. London, New York: Routledge.
- Simpson, Bob. 2004. "Impossible Gifts: Bodies, Buddhism and Bioethics in Contemporary Sri Lanka." *Journal Royal Anthropological Institute (N. S.)* 10: 839–59.
- Smith, David M. 2000. *Moral Geographies: Ethics in a World of Difference*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Smith, Joe a Jehlička, Petr. 2007. "Stories around Food, Politics and Change in Poland and the Czech Republic." *Transactions of the Institute of British Geographers, New Series* 32 (3): 395–410.
- Soffer, Olga. 1989. "Storage, Sedentism and the Eurasian Palaeolithic Record." *Antiquity* 63 (241): 719–32.
- Sosna, Daniel, Brunclíková, Lenka a Henig, David. 2013. "Testing iPad in the Field: A Case of Relational Database in Garbological Research." *Anthropologie* 51 (3): 421–30.
- Spindler, George D. a Spindler, Louise. 1983. "Anthropologists View American Culture." *Annu. Rev. Anthropol.*, no. 12: 49–78.
- Spradley, James P. 1980. *Participant Observation*. Belmont: Wadsworth.
- Stejskalová, Klára. 2013. "Češi v třídění odpadu daleko zaostávají za západními zeměmi". Rozhlas. http://www.rozhlas.cz/zpravy/evropa/_zprava/cesi-v-trideni-odpadu-daleko-zaostavaji-za-zapadnimi-zememi--1162342.
- Štěpánek, Zdeněk a Jílková, Jiřina. 1998. *Malý výkladový slovník z oblasti ekonomiky životního prostředí*. Praha: Ministerstvo životního prostředí.
- Sterbenz, Christina. 2014. "How An Environmentalist Architect Made An Incredible House Out Of Garbage". Business Insider.

- <http://www.businessinsider.com/michael-reynolds-beer-can-thumb-house-2014-7?op=1>.
- Strang, Veronica. 2014. "Fluid Consistencies. Material Relationality in Human Engagements with Water." *Archaeological Dialogues* 21 (2): 133–50.
- Strasser, Susan. 1999. *Waste and Want: The Social History of Trash*. London: Metropolitan Books.
- Strathern, Marilyn. 1988. *The Gender of the Gift: Problems With Women and Problems With Society in Melanesia Studies in Melanesian Anthropology*. California: University of California Press.
- Strauss, Anselm a Corbinová, Juliet. 1999. *Základy kvalitativního výzkumu. Postupy a techniky metody zakotvené teorie*. Boskovice: Nakladatelství Albert.
- Stuart, Tristram. 2009. *Waste: Uncovering the Global Food Scandal*. London: Penguin.
- Sturken, Marita. 2004. "The Aesthetics of Absence: Rebuilding Ground Zero." *American Ethnologist* 31 (3): 311–25.
- Suška, Čestmír. 2014. "Čestmír Suška". Webová prezentace. <http://www.suska.cz/>.
- Svoboda, Jiří. 1999. *Čas lovců: dějiny paleolitu, zvláště na Moravě*. Brno: Archeologický ústav Akademie věd České republiky.
- Testart, Alain. 2013. "What Is a Gift?" *HAU: Journal of Ethnographic Theory* 3 (1): 249–61.
- "The Latin Library." 2014. Accessed September 14. <http://www.thelatinlibrary.com/imperialism/notes/neocolonialism.html>.
- Thompson, Michael. 1979a. "Rubbish Theory. The Creation and Destruction of Value." *Encounter*, 12–24.
- . 1979b. *Rubbish Theory. The Creation and Destruction of Value*. Oxford: Oxford University Press.
- Toušek, Laco. 2013. "Prostor, transgrese a bezdomovectví." Rkp. diplomové práce. Filosofická fakulta ZČU v Plzni.
- Tremblay, J., Lynch, J. a Dubreuil, G. 2010. "Pilot Survey Results from the Canadian Survey of Household Spending Redesign." Statistics Canada, Ottawa. https://www.amstat.org/sections/srms/proceedings/y2010/Files/308296_60521.pdf.
- Uherek, Zdeněk, Korecká, Zuzana a Pojarová, Tereza a kol. 2008. *Cizinecké komunity z antropologické perspektivy*. Praha: Etnologický ústav AV ČR.

- Uzendowski, Michael A. 2004. "Manioc Beer, and Meat: Value, Reproduction and Cosmic Substance among the Napo Runa of the Ecuadorian Amazon." *Journal Of The Royal Anthropological Institute* 10 (4): 883–902.
- Vašát, Petr. 2012. "Mezi rezistencí a adaptací: Každodenní praxe třídy nejchudších." *Sociologický časopis* 48 (2): 247–82.
- Veblen, Thorstein. 1999. *Teorie zahálčivé třídy*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Vining, Joanne a Ebreo, Angela. 1990. "What Makes a Recycler? A Comparison of Recyclers and Nonrecyclers." *Environment and Behavior*, no. 22: 55–73.
- Wagner, John R., ed. 2013. *The Social Life of Water*. Oxford: Berghahn Books.
- Walker, Lucy. 2010. *Waste Land*. Dokumentární. <http://www.wastelandmovie.com/>.
- Wallendorf, Melanie a Reilly, Michael D. 1983. "Ethnic Migration, Assimilation, and Consumption." *The Journal of Consumer Research* 10 (3): 292–302.
- Warde, Alan a Martens, Lydia. 2000. *Eating Out: Social Differentiation, Consumption and Pleasure*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Watson, Matt a Meah, Angela. 2013. "Food, Waste and Safety: Negotiating Conflicting Social Anxieties into the Practices of Domestic Provisioning." In *Waste Matters: New Perspectives of Food and Society*, by Evans, David, Campbell, Hugh, and Murcott, Anne, 102–20. Oxford: John Wiley and Sons, Ltd.
- "Web Urbanist." 2007. Webová prezentace. <http://weburbanist.com/2008/06/04/recycled-art-from-trash/>.
- Weekley, Ernest. 1921. *An Etymological Dictionary*. London: John Murray.
- Weiner, Annette. 1992. *Inalienable Possessions: The Paradox of Keeping-While-Giving*. Berkely: University of California Press.
- Werner, Carol M. a Makela, Eeva. 1998. "Motivations and Behavior That Support Recycling." *Journal of Environmental Psychology* 18: 373–86.
- Williams, Paul T. 2005. *Waste Treatment and Disposal*. Chichester: John Wiley and Sons, Ltd.
- Young, John E. 1991. *Discarding the Throwaway Society*. Worldwatch Institute.

“Zákon č. 101/2000 Sb., O ochraně osobních údajů.” 2000. Úřad na ochranu osobních údajů.
https://www.uoou.cz/vismo/zobraz_dok.asp?id_ktg=1261&p1=1261

“Zákon č. 185/2001 Sb.” n.d.

13 SUMMARY

This dissertation aims to enrich the debate about the nature of value through the analysis of household waste in the countryside of West Bohemia. I argue that value is constructed via the relationship to action and materiality mediated by language. It is evident that handling the unwanted things plays the key role in debates about value. I draw on Thompson's theory to describe transformations of value. In his interpretation value is constantly re-/created according to context.

I take advantage of both ethnography and analysis of household waste to deepen the understanding of the relationship between humans and waste. I conducted ethnographic research among inhabitants of a small village composed of 9 households. Also, I conducted interviews with a director of a waste management company. Interviews were carried out in villagers' households in order to provide the most natural situations (cf. Fetterman 2010: 41). At the same time, I was also able to gather knowledge through observation in a domestic environment. I used semi-structured interviewing (Bernard 2006: 214). For data recording a voice recorder was used during interviews.

The second technique is garbology. The potential of garbology, which has a long tradition (De León 2012; O'Brien 2013; Rathje 1974; Rathje and Murphy 2001; Reilly and Wallendorf 1987; Wallendorf and Reilly 1983), lies in detailed recording of things that actors use and discard in everyday life. Both mixed municipal solid waste and recyclable municipal solid waste were analyzed. All the data was recorded into a tablet computer powered by a File Maker Go database (Sosna, Brunclíková, and Henig 2013). In total, more than 8,600 items with a total weight nearly 520 kg were described in detail.

The dissertation focuses on four main topics: strategies to avoid waste production, such as hoarding, gift giving, renovation, and donation to Charity, recycling strategies and motivations, reflection of brands, and

wastage of food and water. Through these four main topics I reveal the construction of value of things and action where classification plays an important role.

Different kinds of value (sentimental, exchange, aesthetic and use value) uncover gender influence on hoarding as well as motivations for circulation of things on one hand, and donation to Charity on the other hand. The actors' ability to transform objects into veterans or functional appliances is one example of value creation through potential reuse of waste and unwanted items. In addition, language represents a realm, which mediates the process of value creation. Also, value is manifested in preference for brands of purchased things. Brands can influence the perception of actor's identity. However, during consumption at home, brands tend to lose their importance and become unnoticed.

Tensions between action and its reflection can be seen on the example of wasted resources. Despite the presence of food waste in the garbage bins, the practice of wasting food is almost unconscious by most of the actors. The reason lies in actors' distinction between throwing away and wastage where food wastage is understood as inappropriate kind of behavior. This moral awareness, however, is not associated with water which is distributed in the village. Since water is seen as less valuable, it is free of charge which influences handling this resource including wastage. Distrust in the quality of local water results in generation of plastic waste, primarily PET bottles.

Contextual character of value is clear in the case of waste management company. Since waste is perceived as commodity, exchange value is dominant in the sphere of the official system of manipulation with waste. Although the instantiation of value is connected to calculation of gains and expenditures, effective running of this kind of business is conditioned by cooperation between the company and households. Since this cooperation is supported by the promotion of

proper manipulation with waste, the action itself partakes of the value creation. Here a non-monetary character of value, especially a moral aspect, plays a crucial role.

14 RESÜMEE

Die Dissertation setzt sich zum Ziel, die Debatte über die Natur des Wertes durch Analyse der Haushaltsabfälle in der westböhmischen Landschaft zu bereichern. Ich behaupte, dass der Wert auf der Beziehung zwischen menschlichem Handeln und Materialität gebaut und durch die Sprache vermittelt wird. Es ist offensichtlich, dass die Art und Weise, auf die man mit unbrauchbaren Dingen umgeht, eine Schlüsselrolle in der Debatte über den Wert spielt. Von der Theorie von Thompson ausgehend, versuche ich den variablen Charakter des Wertes zu beschreiben. In seiner Interpretation wird der Wert je nach Kontext ständig re-/erstellt.

Es werden die theoretischen Ansätze der Ethnographie und die Analyse von Haushaltsmüll eingesetzt, um das Verständnis der Beziehung zwischen Mensch und Abfall zu vertiefen. Dabei wurden außer der eigenen Betrachtungen auch Interviews mit mehreren Dorfbewohnern und dem Direktor eines Entsorgungsunternehmens durchgeführt. Die Interviews wurden geführt direkt in den Haushalten der Interviewten, um die natürlichen Rahmenbedingungen zu sichern (vgl. Fetterman 2010). Zur gleichen Zeit, in einer häuslichen Umgebung, konnte ich auch die Beobachtungen realisieren. Ich benutzte semi-strukturierte Interviews (Bernard 2006: 214), die auf Diktiergerät aufgenommen wurden. Die zweite eingesetzte Technik ist die Garbologie. Das Potenzial der Garbologie, die im Ausland über eine lange Tradition verfügt (De León 2012; O'Brien 2013; Rathje 1974; Rathje und Murphy 2001; Reilly und Wallendorf 1987; Wallendorf und Reilly 1983), liegt in einer detaillierten Erfassung von Gegenständen, die die Akteure im Alltag verwenden und entsorgen. Für die effiziente Datensammlung wurde eine relationale Datenbank erstellt, inspiriert vom Klassifikationssystem Rathje und Murphy (Rathje und Murphy 2001: 22). Alle Daten wurden in einem Tablet-Computer (Sosna, Brunclíková und Henig 2013) aufgezeichnet.

Insgesamt mehr als 8600 Einzelteile mit einem Gesamtgewicht von annähernd 520 kg wurden im Detail beschrieben.

Die Dissertation konzentriert sich auf vier Hauptthemen: die Strategien zur Vermeidung der Produktion von Abfällen, wie z. B. die Erhaltung der Dinge, Schenken, Renovierung, und die Spende von Dingen für die Caritas, Recyclingstrategien und Motivationen, Reflexion des Bewusstseins über Produktmarken und Verschwendung von Nahrung und Wasser. Am Hintergrund dieser vier Hauptthemen erkläre ich die Schaffung und die Reflexion des Wertes der Dinge und das Handeln, wobei hier die Klassifizierung eine wichtige Rolle spielt.

Der Wert wird durch die potentielle Wiederverwendung von Abfällen und unbrauchbaren Dingen reflektiert. Die Geschicklichkeit des Akteurs, wertlose Gegenstände in einen Veteran oder funktionale Haushaltsgeräte umzuwandeln, ist ein Beispiel. Die Sprache ist der Vermittler der Wertschaffung. Der Wert wird auch durch die Präferenz von Markenwaren manifestiert. Die Marken beeinflussen die Identität des Einzelnen. Allerdings zeigen die Forschungsergebnisse, dass, wenn Dinge in der häuslichen Umgebung verbraucht sind, die Marken ihre Bedeutung verlieren und unbemerkt bleiben.

Spannungen zwischen dem Handeln und dessen Reflexion lässt sich am Beispiel der Verschwendung von Ressourcen erkennen. Trotz der offensichtlichen Existenz von Lebensmittelabfällen wird diese Tatsache von den Akteuren nicht wahrgenommen. Der Grund liegt in der Unterscheidung zwischen Wegwerfen und Verschwendung. Die Tatsache, dass die Verschwendung von Lebensmitteln als unmoralisch angesehen wird, spielt dabei eine wichtige Rolle. Aber in Bezug auf dieses moralische Dilemma wird die Nutzung von Wasser nicht erwähnt. Dass Wasser im Dorf kostenlos geleitet und verteilt wird, führt zur Annahme, es sei weniger wertvoll. Dieser Umstand wieder wirkt sich auf den Umgang mit dieser Ressource aus, einschließlich Verschwendung.

Das Misstrauen gegenüber lokalem Wasser hat die Produktion von Kunststoffabfällen in Form von PET-Flaschen zur Konsequenz.

Die Kontextualität des Wertes wird klar bei der Firma, die sich mit Müllabfuhr beschäftigt. Da der Abfall als wertvolles Gut gilt, wird der Tauschwert dominant. Obwohl der Wert hier auf die Berechnung von Gewinn und Verlust gebunden ist, leitet sich die effiziente Tätigkeit solch eines Unternehmens doch von der Zusammenarbeit zwischen Firma und den Haushalten ab. Da diese Zusammenarbeit durch die Förderung des richtigen Umgangs mit Abfällen unterstützt wird, beteiligt sich das Handeln selbst an der Wertschaffung. Hier spielt der nicht-monetäre Charakter des Wertes, vor allem der moralische Aspekt, eine entscheidende Rolle.

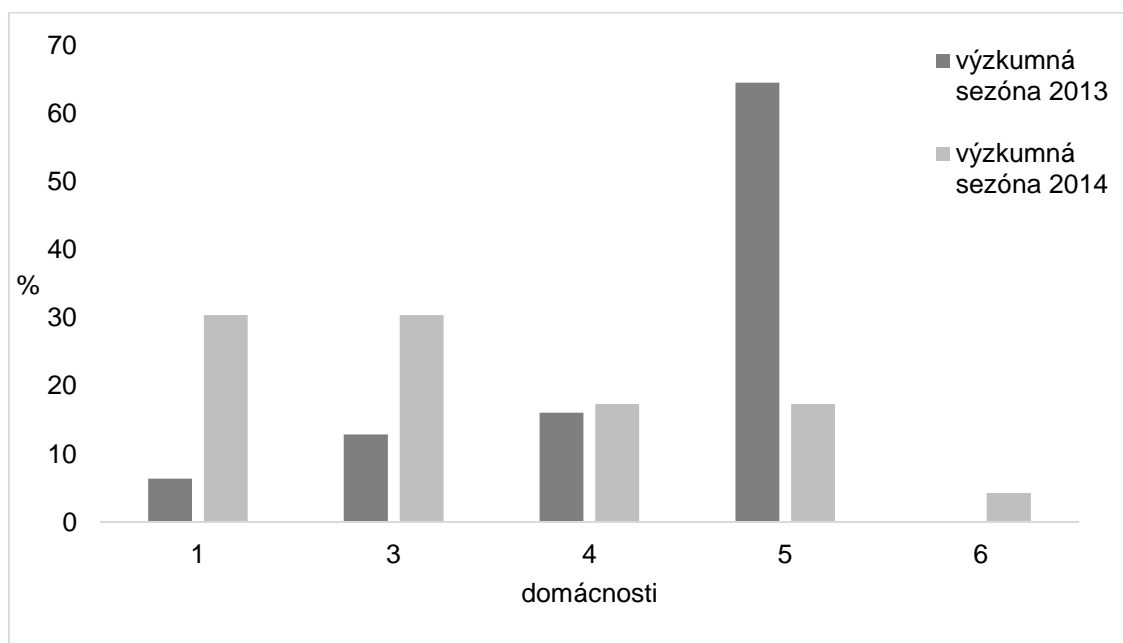
15 PŘÍLOHY

Tabulka 1: Množství plastu a skla v nádobách na separovaný a směsný odpad – 2013

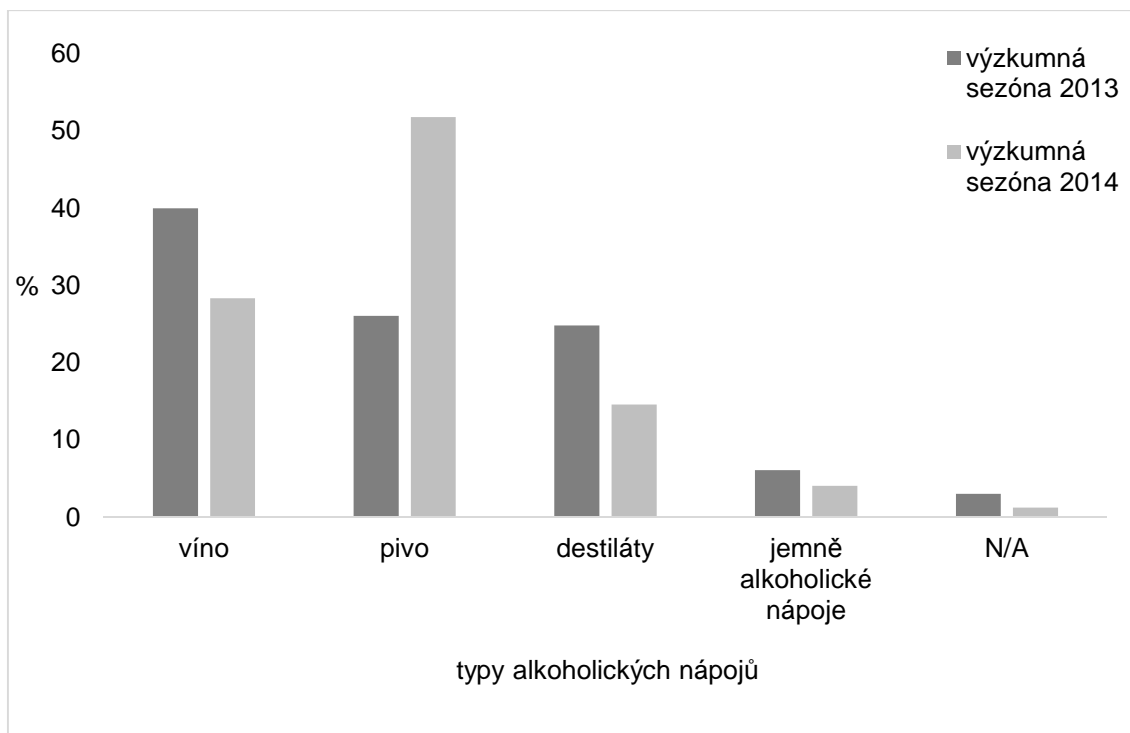
	Plast		Sklo	
	N	%	N	%
Separovaný odpad	361	18,5	124	66,7
Směsný odpad	1593	81,5	62	33,3
Separovaný a směsný odpad celkem	1954	100,0	186	100,0

Tabulka 2: Množství plastu a skla v nádobách na separovaný a směsný odpad – 2014

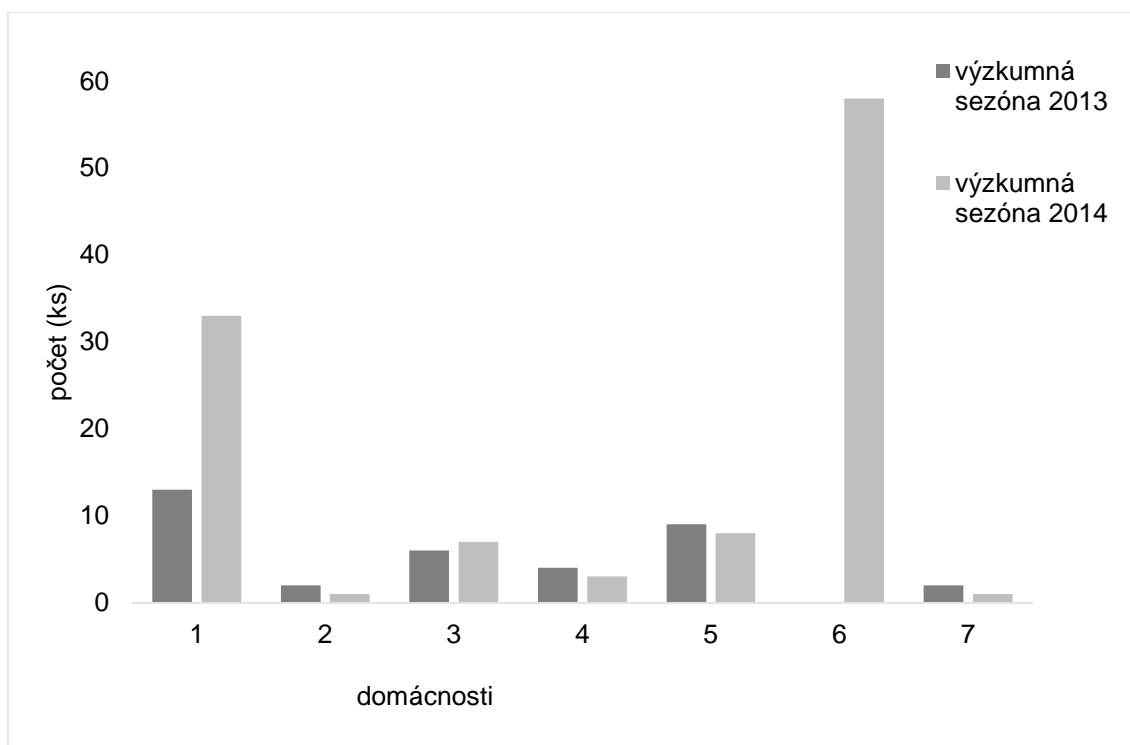
	Plast		Sklo	
	N	%	N	%
Separovaný odpad	714	34,3	131	54,6
Směsný odpad	1367	65,7	109	45,4
Separovaný a směsný odpad celkem	2081	100,0	240	100,0

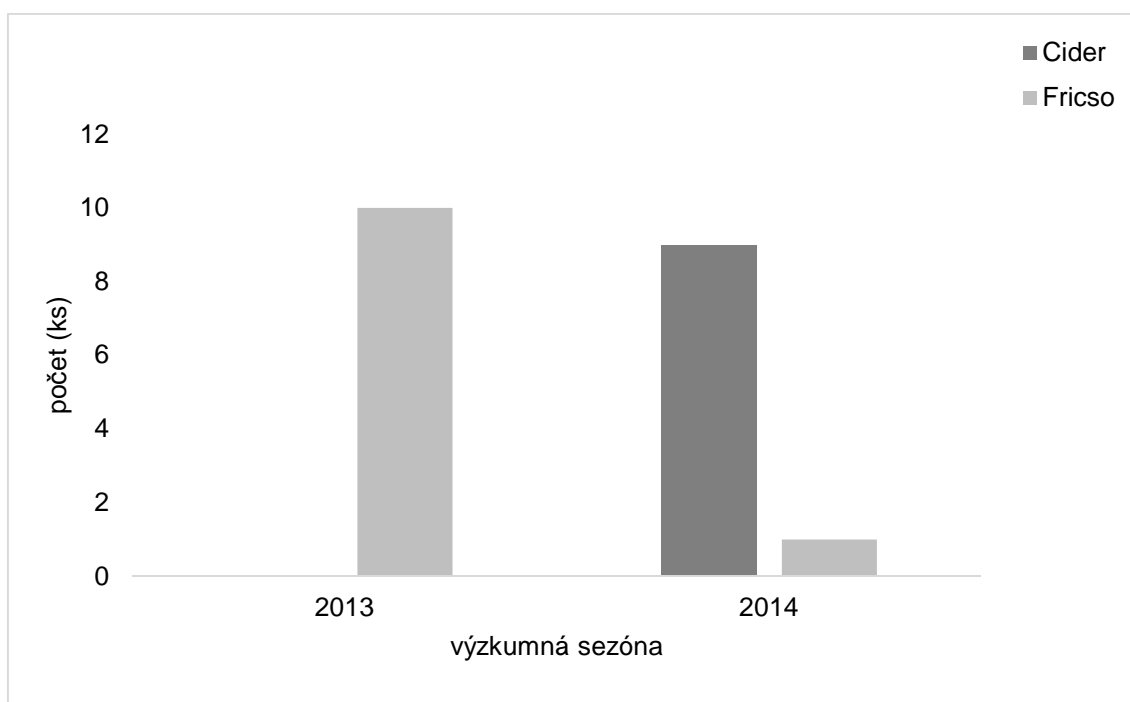
Graf 1: Množství oděvů nacházených ve směsném odpadu

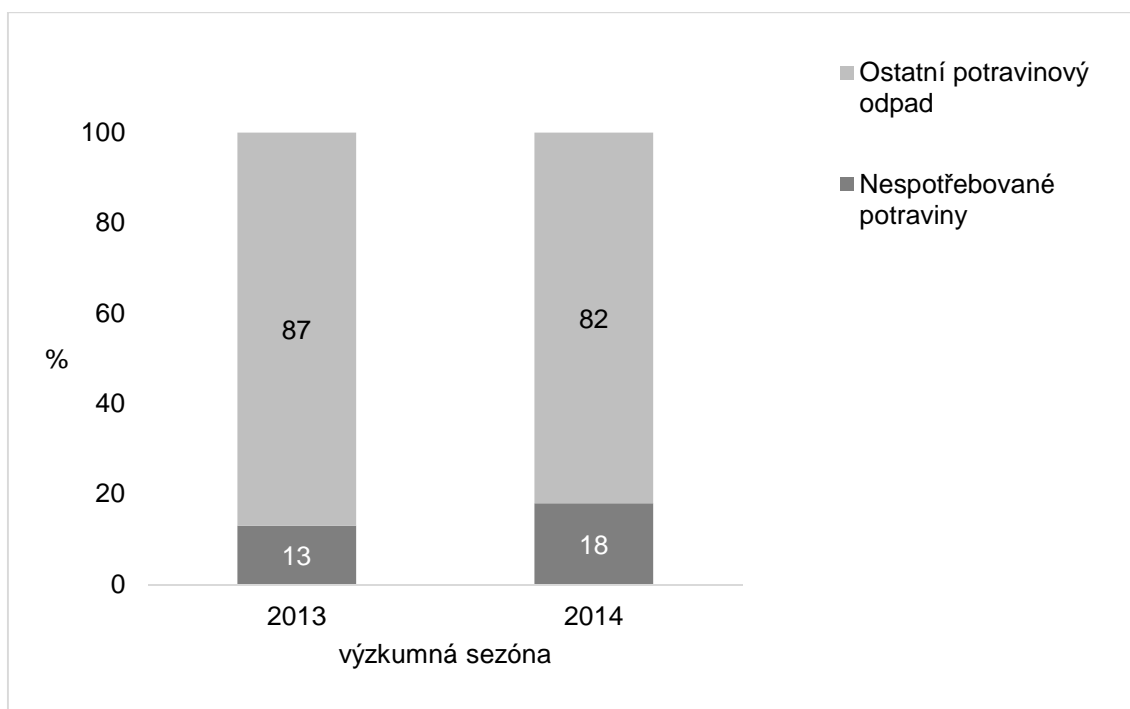
Graf 2: Nejčastěji se vyskytující druhy alkoholických nápojů ve směsném a separovaném odpadu

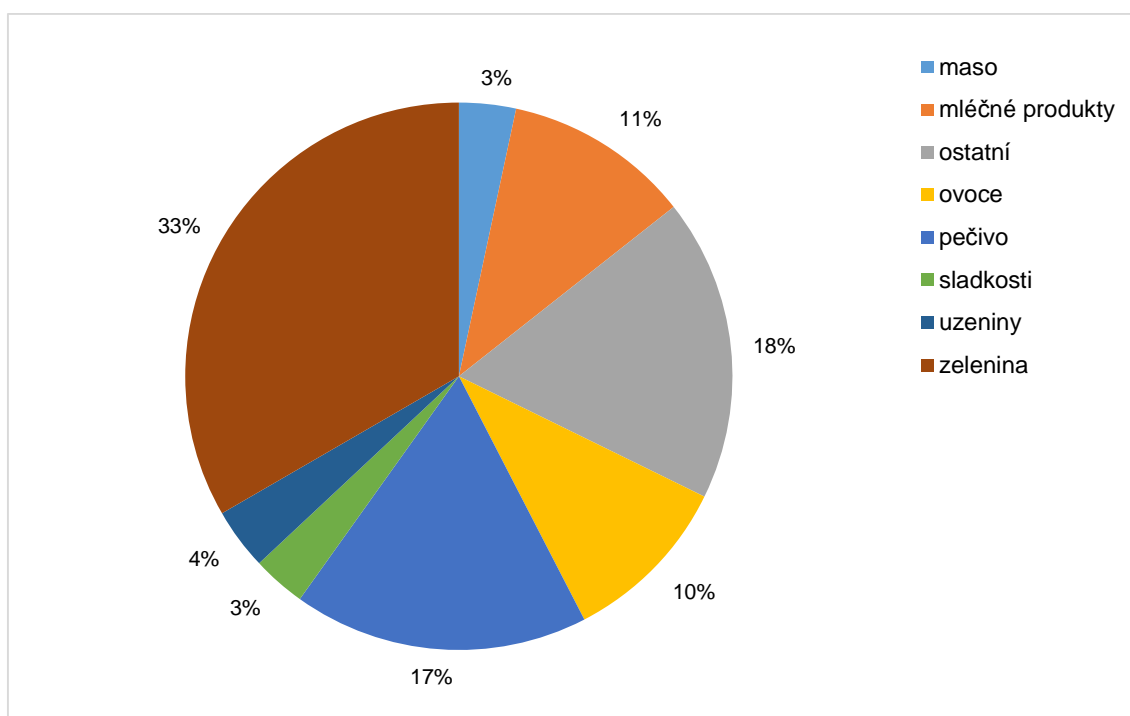
Graf 3: Spotřeba piva v jednotlivých domácnostech (směsný odpad)

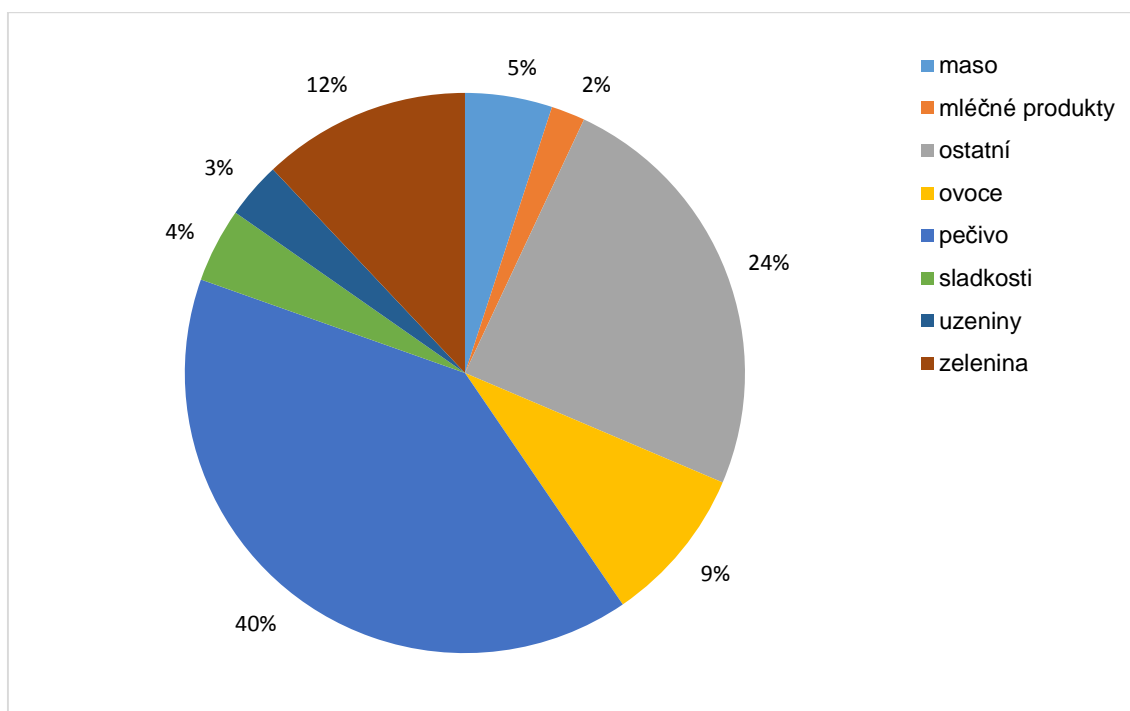
Graf 4: Spotřeba jemně alkoholických nápojů Frisco a cider

Graf 5: Množství nespotřebovaných potravin ve směsném odpadu

Graf 6: Druhy nejčastěji nespotřebovaných potravin v roce 2013

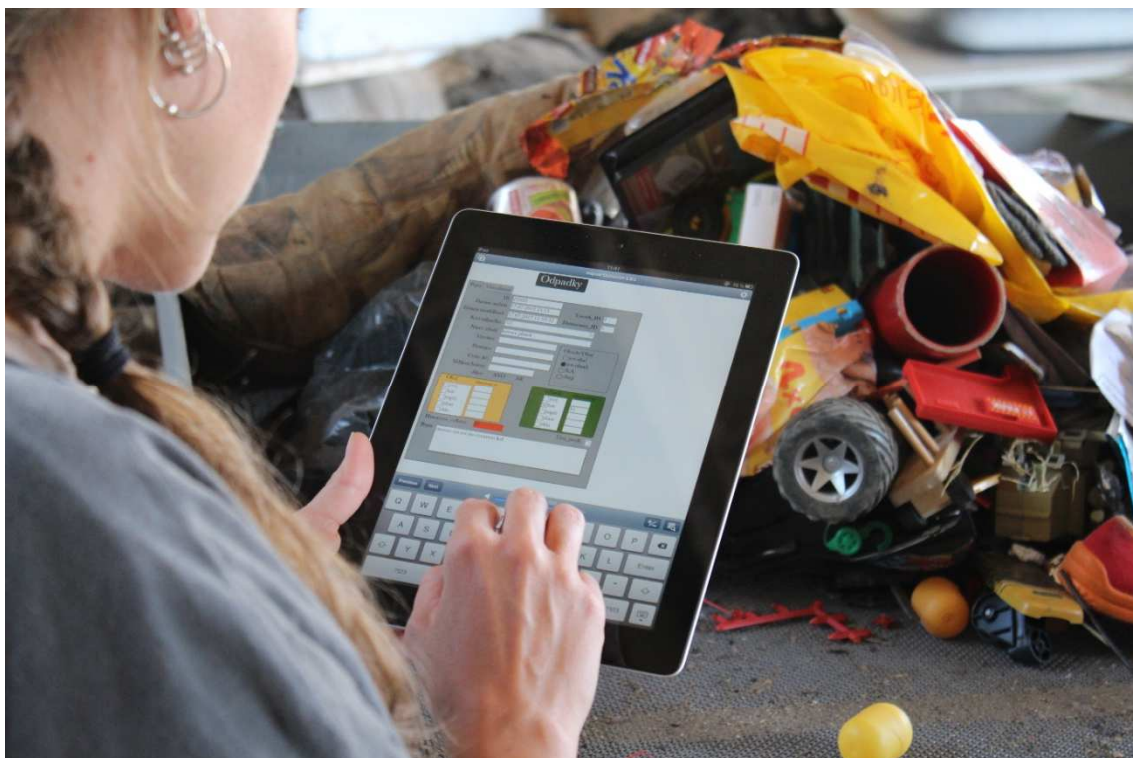
Graf 7: Druhy nejčastěji nespotřebovaných potravin v roce 2014

Obrázek 1: Svoz odpadu ze zkoumané lokality (vlastní archiv)

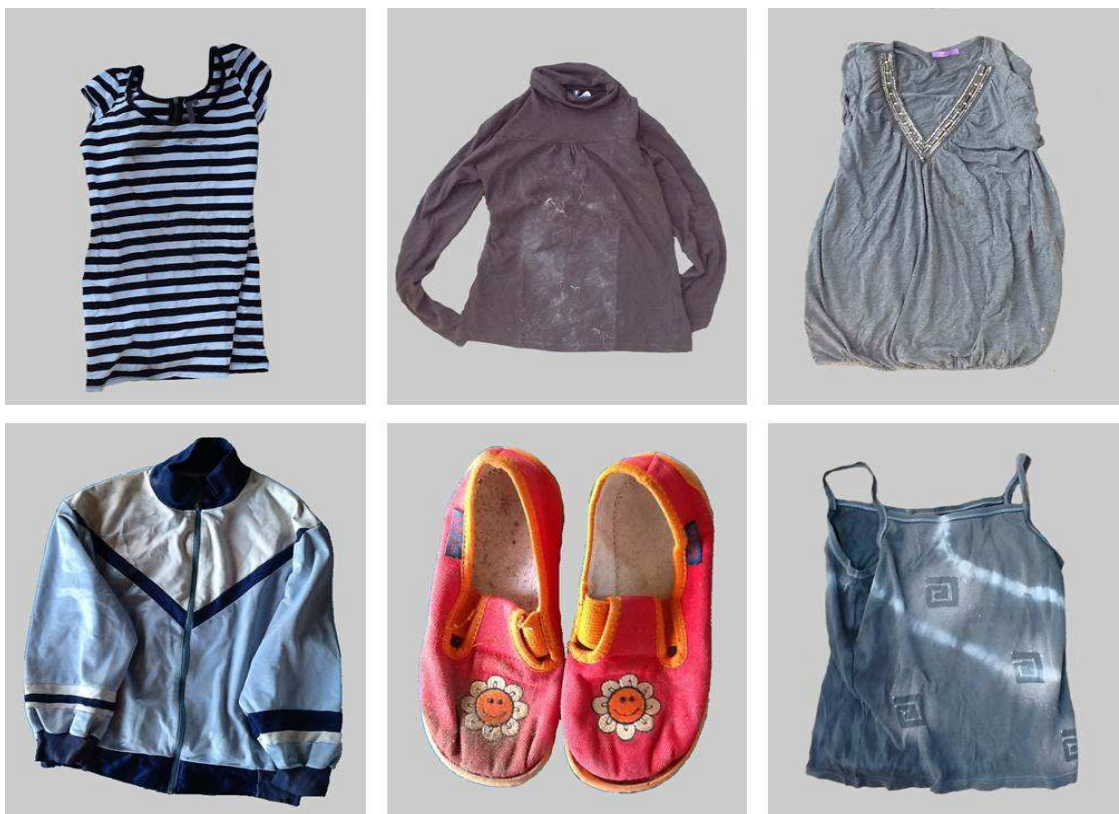
Obrázek 2: Třídění odpadu na sítu (vlastní archiv)

Obrázek 3: Zaznamenávání položek odpadu do databáze (vlastní archiv)

Obrázek 4: Sběr zátek od piva (vlastní archiv)

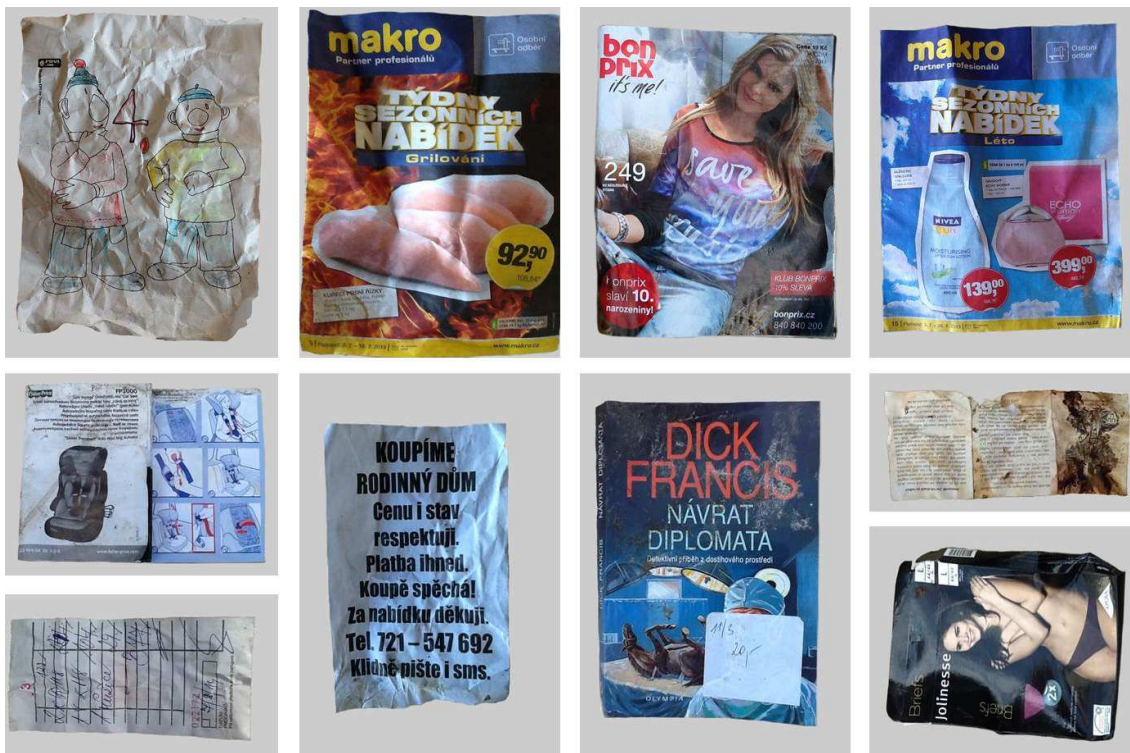
Obrázek 5: Oděvy v dobrém stavu vyhozené do směsného odpadu (vlastní archiv)

Obrázek 6: Poničené oděvy vyhozené do směsného odpadu (vlastní archiv)

Obrázek 7: Příklad renovace armádního vozidla (z Richardova archivu)

Obrázek 8: Neseparovaný papírový odpad (vlastní archiv)

Obrázek 9: Plastový odpad ve směsném a separovaném odpadu (vlastní archiv)

Obrázek 10: Skelný odpad ve směsném a separovaném odpadu (vlastní archiv)

Obrázek 11: Samozásobitelství ve Vesnici (vlastní archiv)

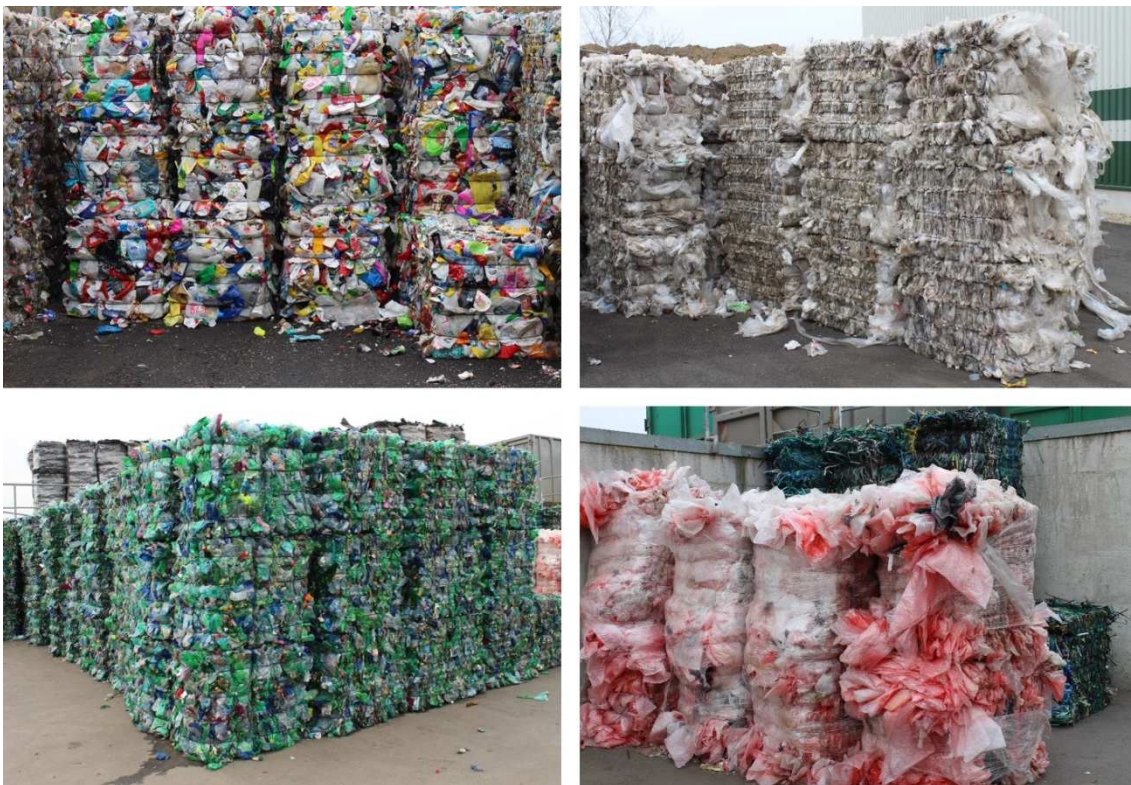
Obrázek 12: Kov ve směsném odpadu (vlastní archiv)

Obrázek 13: Odpad naházený kolem silnice nedaleko Vesnice (vlastní archiv)

Obrázek 14: Plastové sáčky zbarvující skládku do modro-bílo-černa (vlastní archiv)

Obrázek 15: Odpad jako komodita připravený k odběru (vlastní archiv)

Obrázek 16: Plastový odpad čekající na vyřídění (vlastní archiv)

Obrázek 17: Naučná stezka lemující skládku komunálního odpadu (vlastní archiv)

Obrázek 18: Rekultivovaná část skládky (vlastní archiv)

Obrázek 19: „Neviditelné“ značky potravin (vlastní archiv)

Obrázek 20: Nespotřebované potraviny (vlastní archiv)

Obrázek 21: Nespotřebované pečivo z domácnosti Radky (vlastní archiv)

Obrázek 22: Nové dětské hřiště vystavěné na bývalé skládce (vlastní archiv)

Přehled publikační činnosti autorky disertační práce

Publikace:

- Sosna D, a Brunclíková L. 2015. *Encounters with the Unwanted: Rubbish in Human World*. – V přípravě.
- Sosna D, a Brunclíková L. 2015. *Odpad pohledem sociálních věd. Metodická příručka*. – V přípravě.
- Brunclíková L, a Sosna D. 2014. Jednorázová společnost? Sledování konzumních vzorců v urbánním prostředí. *Lidé města* 16(1): 67-98.
- Brunclíková L, a Sosna D. 2014. Cesta do hlubin kontejneru. *AntropoWebzin* 1: 1-9.
- Sosna D, Brunclíková L, a Henig D. 2013. Testing iPad in the Field: A Case of Relational Database in Garbological Research. *Anthropologie* 51(3): 421-430.
- Brunclíková L, a Sosna D. 2012. Garbologie: zrcadlo konzumní společnosti. *AntropoWebzin* 3: 131-139.

Příspěvky na konferencích:

- Brunclíková L, a Sosna D. 2014. „Zacházení s nechtěným: odpad jako zdroj úvah o hodnotě.“ *AntropoWeb*. Plzeň, 22. – 24. 10 2014.
- Sosna D, a Brunclíková L. 2014. „Dissolving the Boundary: The Network Perspective on Groups and Boundaries.“ 20th Annual Meeting of the European Association of Archaeologists. Istanbul, Turecko, 10. – 14. 9. 2014.
- Brunclíková L, a Sosna D. 2014. „Handling the Unwanted.“ 13th European Association of Social Anthropologists Biennial Conference. Tallin, Estonsko, 30. 7. – 3. 8. 2014.

- Sosna D, a Brunclíková L. 2014. „*Heterotopias behind the Fence: Spatial Life of Things in Landfills.*“ 1st Annual Meeting of the Theoretical Archaeology Group - Czech Chapter, Plzeň, 3. - 4. 3. 2014.
- Sosna D, a Brunclíková L. 2013. „*Archaeologies of the Unwanted: Rubbish in the Human World.*“ School of Anthropology and Conservation, University of Kent, Canterbury, Velká Británie, 5. 12. 2013.
- Brunclíková L., a Sosna D. 2013. „*Sejde z očí, sejde z mysli: garbologická analýza domovního odpadu.*“ AntropoWeb. Plzeň, 18. – 19. 10 2013.
- Sosna D, Brunclíková L., a Henig D. 2013. „*Garbage and (Non)humans.*“ Organizování sekce na 19th Annual Meeting of the European Association of Archaeologists. Plzeň, 4. - 8. 9. 2013.
- Brunclíková L., a Sosna D. 2013. „*Social Dimension of Household Waste.*“ 19th Annual Meeting of the European Association of Archaeologists. Plzeň, 4. – 8. 9. 2013.
- Sosna D, a Brunclíková L. 2013. „*Využití tabletu a relační databáze při garbologickém výzkumu.*“ Počítačová podpora v archeologii 12. Kočovce, 22. - 24. 5. 2013.
- Brunclíková L., 2013. *Využití GIS při výzkumu domovního odpadu.*“ Workshop: Geografické informační systémy a jejich využití ve společenských vědách, ZČU. 20. - 21. 2. 2013. Plzeň.
- Sosna D, a Brunclíková L. 2012. „*On the Move: Domestic Waste and Mobility of Things and Humans.*“ Non-human in Social Science III: Past Trajectories - Future Prospects, Praha, 17. – 18. 11. 2012.
- Brunclíková L., a Sosna D. 2012. „*Sociální dimenze domovního odpadu.*“ AntropoWeb. Plzeň, 18. – 19. 10 2012.